

T.C
İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI
ESKİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

IUSTINIANUS, İKTİDAR VE MİMARİ

Yüksek Lisans Tezi

HÜSEYİN SALİKOĞLU

HAZİRAN 2019

T.C
İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI
ESKİÇAĞ BİLİM DALI

IUSTINIANUS, İKTİDAR VE MİMARİ

Yüksek Lisans Tezi

HÜSEYİN SALİKOĞLU

DANIŞMAN

PROF. DR TURHAN KAÇAR

HAZİRAN 2019

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu, akademik ve etik kuralları gözeterek çalıştığımı ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt ederim.

İmza

Hüseyin Salikoğlu

Danışmanlığını yaptığım işbu tezin tamamen öğrencinin çalışması olduğunu, akademik ve etik kuralları gözeterek çalıştığını taahhüt ederim.

Prof. Dr. Turhan Kaçar

İMZA SAYFASI

Hüseyin Salikoğlu tarafından hazırlanan '**Iustinianus, İktidar ve Mimari**' başlıklı bu yüksek lisans tezi, Tarih Ana Bilim Dalında hazırlanmış ve jürimiz tarafından kabul edilmiştir.

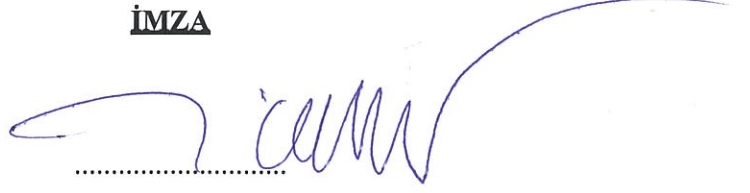
JÜRİ ÜYELERİ

Tez Danışmanı:

Prof. Dr. Turhan Kaçar

İstanbul Medeniyet Üniversitesi

İMZA

Üyeler:

Dr. Kutlu Akalın

Mardin Artuklu Üniversitesi

Dr. Muhammet Zahit Atçıl

İstanbul Medeniyet Üniversitesi

[Ünvanı, Adı ve Soyadı]

.....

Kurumu:

[Ünvanı, Adı ve Soyadı]

.....

Kurumu:

Tez Savunma Tarihi: 14/06/ 2019

ÖNSÖZ

Roma İmparatorluğunun başkenti Constantinopolis birçok kamu yapısı ve dinî yapı ile donatılmıştı. Constantinus döneminden başlayarak ortaya çıkan eşine daha önce rastlanmamış boyuttaki imar faaliyetlerine ek olarak Theodosius hanedanının yerini Iustinianus idaresinin aldığı dönemde yaşanan rekabet kentin topografyasını bile etkiledi. Theodosius Hanedanının uzak bir mensubu zengin ve aristokrat Anicia Iuliana ile henüz iktidara gelmiş Iustinianus arasında yaşanan rekabetin mimariye yansması iktidar ve mimari arasındaki ilişkiyi ortaya koyan ilginç tarihî örneklerdendir. Iustinianus dönemi, toplumsal yapısı ve bu dönemin mimarisi ayrı ayrı pek çok çalışmaya konu olmakla birlikte dönemin mimari yapılarının arkasındaki sosyal ekonomik ve siyasi olaylar ile bu anıtların yapımına zemin hazırlayan güç çatışmaları ülkemizde yeterince incelenmemiştir.

Beni bu konuda çalışma yapmaya yönlendiren pek kıymetli tez danışmanım Prof. Dr. Turhan Kaçar hocama sabrı, yardımseverliği ve yol göstericiliği için sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Tez yazım süresi içerisinde her türlü soru ve ihtiyacım karşısında yardımlarını esirgemeyen tez danışmanım Prof. Dr. Turhan Kaçar hocam olmaksızın bu akademik eserin yazılması mümkün olamazdı.

ÖZET

IUSTINIANUS, İKTİDAR VE MİMARİ

Salikoğlu, Hüseyin

Yüksek Lisans Tezi, Tarih Ana Bilim Dalı, Eskiçağ Bilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Turhan Kaçar

Haziran, 2019. 117 sayfa

İmparator Constantinus'un kararı ile başkentini Constantinopolis'e taşıyan Roma İmparatorluğu, sadece kurumlarını değil aynı zamanda kültürünü ve mimarisini de taşımıştı. Başkent oluşuyla birlikte İmparatorluk yapılarıyla donatılan kent kısa süre içerisinde bir çekim merkezi haline gelmişti. İmparatorun kentte ikamet edişi, kentte yaşayan aristokrat zengin aileler ve toplumun diğer katmanlarıyla Constantinopolis, oldukça renkli bir kent dokusuna sahipti. Başkent olmanın ayrıcalıkları kentin imarını hızlandırmıştı ve özellikle kentin imtiyazlı sakinleri arasında bir mimari yarış başlamıştı. Bu mimari yarış, Theodosius Hanedanının bittiği ve Iustinianus hükümdarlığının başladığı dönemde, meşruiyet ve iktidarın kime ait olduğunu göstermek için kullanılan bir araca dönüşmüştü. Bu bağlamda Anicia Iuliana ve Iustinianus arasında oluşan mücadele kente birçok mimari öge katmıştı. Bu rekabet ortamının ürettiği en değerli mimari yapı ise Hagia Sophia'ydı.

Anahtar Kelimeler: Iustinianus, İktidar, Mimari, Constantinopolis, Anicia Iuliana.

ABSTRACT

JUSTINIAN, RULE AND ARCHITECTURE

Salikoğlu, Hüseyin

Master Thesis, Department of Ancient History

Supervisor: Prof. Dr. Turhan Kaçar

June, 2019. 117 Pages

Roman Empire which moved her capital to Constantinople with a decree of Constantine moved not only her institutions but also her culture and architecture. Having become a capital, the city came to be an attraction in a short time by being decorated with imperial buildings. Constantinople possessed a very colourful urban texture with emperor being a resident, aristocrats, rich families and other layers of her society. Privilege of being a capital precipitated urban development and architectural rivalry emerged amongs the privileged residents of the city. When Theodosian dynasty ended up and Justinianic rule started, this architectural rivalry turned into a means which was used to demonstrate who the legitimacy and power belonged to. In this context, struggle occurring between Anicia Iuliana and Justinian added many architectural items to the city. Of those, the most precious one which was produced by this competitive environment was Hagia Sophia.

Key Words: Justinian, Rule, Architecture, Constantinople, Anicia Iuliana.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
ÖZET.....	ii
GİRİŞ.....	1
BÖLÜM 1	
1. İktidar ve Mimari.....	4
1.1 İktidar ve Mimari.....	4
1.2 Mimaride Hamilik; Euergetism, Patronus, Matrona ve Philanthropia	8
BÖLÜM 2	
2. Constantinus'tan Iustinianus'a Kentin Mimari Gelişimi.....	12
2.1 Topografya.....	12
2.2 Byzantion Kenti.....	13
2.3 Constantinus ve Kentin Kurulması.....	18
2.4 Iustinianus'un İktidarına Kadar Kentin Gelişimi.....	25
BÖLÜM 3	
3. İmparator Iustinianus.....	30
3.1 Iustinianus'un İktidarı.....	35
3.2 Kentin Toplumsal ve Sınıfsal Yapısı.....	38
3.3 Nika Ayaklanması ve Kentte Mimari Tahribat.....	41
BÖLÜM 4	
4. Anicia Iuliana ve Iustinianus.....	46
4.1 Anicia Iuliana ve Aziz Polyeuktos Kilisesi.....	47
4.2 Theodora ve Sergius & Bakkhus Kilisesi.....	55

4.3 Iustinianus'un Mimarideki Hamiliği ve Procopius.....	59
4.4 Hagia Sophia.....	63
4.5 Iustinianus'un İnşa ve Restorasyon Faaliyetleri.....	69
SONUÇ.....	87
KAYNAKÇA.....	90
ÖZGEÇMİş.....	106

GİRİŞ

Roma İmparatorluğu egemenliği altına aldığı her yeni kente kendi kültür ve kurumlarını taşımaya çalışmış ve bunu yaparken de mimariyi bir araç olarak kullanmıştır. İmparatorluğun harcı olan “Romanitas” yani Romalılık bilinci ile sunulan yeni hayat tarzı hamam, hippodrom, tiyatro ve forum gibi mimari yapılarla bu kentlere taşınmıştır. İnşa edilen her yapı otoritenin dolayısıyla İmparatorun iktidarının imgeleriydi. Roma mimarlığının anıtsallığı göz önüne alındığında yapıların nasıl muazzam birer propaganda aracına dönüştüğü kolaylıkla ortaya çıkmaktadır.

Eskiçağ ve Geç Antikçağ dünyasında sosyal devlet anlayışı olmadığından ihtiyaçlar hamiler tarafından karşılanmaktaydı. Bu da oldukça ilginç bir hamilik sisteminin doğmasına neden oldu. Zaman içerisinde değişiklik geçiren bu sistem “Euergetism”, “Patronus ve Matrona” ile “Philanthropia” denen kavramların ortaya çıkmasına zemin hazırladı. Kent ihtiyacını karşılayan devasa yapılar genellikle en yüce hami tarafından yaptırılmaktaydı. Hamilik piramidinin tepesinde bulunan imparatorun başlatarak toplumun en alt kesimine kadar herkes birilerine hamilik yapmakta ya da birilerinin himayesinde yaşamaktaydı. Bu sistem sayesinde kentin ihtiyacı olan yapılar bina edilmekteydi. Yapının hamisi kentin ihtiyacı yapıyı inşa ettirerek kendi prestij ve sosyal statüsünü de göstermekteydi. Böylelikle yapılar hamisinin kişilik ve hayırseverliğinin göstergesi olmaya başladı. Bu olgu, farklı hanedanlar döneminde kimin daha hayırsever veya kimin iktidarının daha meşru olduğunu göstermeye çalışan bir rekabeti de beraberinde getirdi. Bu şekilde kentler çabucak imar edilip gelişti.

Constantinopolis, iktidar ve mimari arasındaki ilişkinin açık bir şekilde ortaya konduğu eşsiz kentlerden biridir. Bir Yunan koloni kenti olarak kurulan Byzantion, bulunduğu benzersiz konumunun Roma İmparatoru Constantinus tarafından öngörülmesi ile kaderi değişip Roma İmparatorluğu’nun yeni başkenti ilan edildi. Kentte var olan kültürel ve mimari mirasın üzerine bir başkent kurgulayan Constantinus’tan sonra da kentte sosyal ve mimari gelişim hız kesmeden devam etti. Bu hızlı gelişim ve uygulanan iskân siyaseti sonucu artan nüfus kentin surlarla çevrili sınırlarının iki kez genişletilmesine yol açtı. Eski başkent Roma ve dönemin diğer önemli kentlerinin güçlerini kaybetmesine ek olarak, başkent olmanın ayrıcalıklarını

yaşayan kent sadece iktidarın değil aynı zamanda imparatorluğun kültürel, dinî ve sosyal başkenti olmak için de adaydı.

Bu anlayış ile, Constantinus'un ardılları kente kendi iktidarlarının imgeleri olarak birçok mimari öge armağan ettiler. Kentin kuruluşundan imparator Iustinianus'un iktidarına gelinceye kadar, kent içinde o güne değin hükmetmiş her imparatorun iktidarının imgesi mimari olarak kente nakşedilmişti. Zaman içinde kentte meydana gelen isyan, yangın ve deprem gibi doğal afetler kentin topografyasını kısmen değiştirdiyse de kent genel mimari görünümünü korudu ve zenginleştirdi. Iustinianus döneminde kentte çıkan büyük bir ayaklanma sonrasında kent içinde birçok yapı harap oldu. Iustinianus, bugünde birkaçı hâlâ ayakta olan, boyutlarının yanı sıra kendi ideolojisini ve dönemin siyasi ortamını da anlatan yapılar inşa ettirdi.

Iustinianus'un iktidarı, dönemin sınıfsal, sosyal ve dinî anlayışı bu yapılar üzerinden de okunabilmektedir. Bu çalışmanın bir tez konusu olarak tercih edilmesindeki amaç da budur. Geç dönem Roma İmparatorluğu tarihi içinde çok önemli bir yere sahip olan imparator Iustinianus, iktidara geldiğinde başkentte var olan aristokrat sınıfın ve daha alt kesimlerin ona ayak diretmesine karşın kendi kafasındaki ideallere ulaşmak için uğraşmıştır. Bu ideallere ulaşp imparatorluğun ve kendi otoritesinin bir yansıması olarak da başkentte bir dizi inşa faaliyetlerine girişmiştir. Bu yapılar inşa edilirken şüphesiz dönemin siyasi ortamı ve Iustinianus'un idealleri çok belirleyici olmuştur.

Bu bağlamda iktidar ve mimari arasındaki ilişki konusuna iyi bir örnek oluşturacak olan Iustinianus döneminde iktidar ve mimari konusunun araştırılması çok önemlidir. Günümüzde hem Iustinianus'un iktidarı hem de geç dönem Roma İmparatorluğu mimarisi üzerine birçok çalışma yapılmış ancak bu ikisi arasındaki ilişki fazlaca irdelenmemiştir. Oysa Iustinianus'un iktidarında kentin zengin ve soylu üyelerinden biri olan Anicia Iuliana ile Iustinianus arasında geçen mimari yarış bu dönemin mimari faaliyetlerine damgasını vurmuştur. Kendisi selef Theodosius Hanedanının uzak bir üyesi olarak tahtın kendi hakkı olduğunu düşünmüş ancak bunu başaramayınca da başkentten en görkemli kilisesini inşa ettirerek Iustinianus'a karşı mimari olarak meydan okumuştur. Bu rekabetin en muazzam ürünü olarak Hagia Sophia Kilisesi inşa edilmiştir. Iustinianus mimarinin propaganda gücünün farkında olarak Nika Ayaklanması sonrası başkentte çok kapsamlı bir imar faaliyetine girişmiştir.

Ayaklanma esnasında kendi otoritesini temsil eden simgesel yapılar zarar görmüştür. İmparator bu simgesel yapıları ve dindarlığının göstergesi olan kiliseleri daha muazzam boyutlarda ihya ederek kendi otoritesine meydan okuyanlara karşı mimari olarak cevap vermiştir.

Bu çalışma dönemin birincil kaynakları ve modern çalışmalardan yararlanılarak hazırlanmıştır. Bu çalışmaya ışık tutan en önemli birincil kaynak Procopius adlı dönem tarihçisinin yazdığı *Peri Ktismaton* adlı eserdir. Bununla birlikte Iustinianus döneminin kaynak zenginliğini sağlayan Ioannes Malalas'ın *Khronographia*'sı, Marcellinus Comes'in *Chronica*'sı, Theophanes Confessor'ın *Chronica*'sı, Agathias'ın *Nova Historia*'sı, anonim eserler olan *Chronicon Paschale*, *Peri Politikes Epistemes*, şair Paulus Silentiarius'un *Ekphrasis tou naou tis Hagias Sophias*'ı ve Agapetus'un *Ekthesis*'i adlı eserlere sıklıkla başvurulmuştur.

Modern çalışmalar arasında dönemin tarihini inceleyen Peter Brown'un *Geç Antikçağ Dünyası*, J. B. Bury'nin *History of Later Roman Empire Volume I & II*, Timothy Gregory'nin *Bizans Tarihi*, A. H. M. Jones'un *The Later Roman Empire 284-602: A Social Economic and Administrative Survey*, Stephen Mitchell'in *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi*, Georg Ostrogorsky'nin *Bizans Devleti Tarihi*, Alexander Vasiliev'in *Bizans İmparatorluğu Tarihi* adlı çalışmalara başvurulurken, kentin mimarisini inceleyen Sarah Basset'in *The Urban Image of Late Antique Constantinople*, Glanville Downey'nin *Constantinopolis in the Age of Justinian*, Jonathan Harris'in *Constantinople Capital of Byzantium*, Doğan Kuban'ın *İstanbul: Bir Kent Tarihi*, Cyril Mango'nun *Bizans Mimarisi*, Wolfgang Müller-Wiener'in *İstanbul'un Tarihsel Topografyası* adlı çalışmalardan sıklıkla yararlanılmıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde, Roma İmparatorluğu'nda iktidar ve mimari arasındaki yakın ilişki ele alınmaktadır. Mimari, sadece ihtiyaçları karşılamak için değil aynı zamanda bir propaganda unsuru olarak ve Roma'nın kültürünün yeni fethedilen yerlere taşınmasında kullanılmaktaydı. Hippodrom, hamam, tiyatro ve forum gibi yapılarla kentlere sunulan Romalılık ve hayat tarzı incelenirken mimarinin bunu sağlamadaki muazzam başarısı tartışılmaktadır. Roma mimarlığının anıtsallığı göz önünde bulundurulduğunda yapıların nasıl muazzam görsel iktidar imgelerine

dönüştüğü de örneklerle incelenmektedir. Yine bu bölümde mimaride hamilik anlayışı ve bunun toplumdaki karşılığı araştırılmaktadır.

İkinci bölümde, kentin antik mirası ve bu miras üzerine kurulan yeni başkentin imparator Iustinianus iktidarına kadar olan mimari gelişimi ile birlikte önceki imparatorların iktidarlarının imzaları olan yapıların gelişimi ele alınmaktadır.

Üçüncü bölümde, Iustinianus'un iktidarı ve bu dönemdeki sosyal, siyasi ve sınıfsal durum ortaya konarak, Nika Ayaklanması ve kentte neden olduğu mimari tahribat araştırılmaktadır.

Son olarak, Iustinianus'un iktidarı ve mimari arasındaki ilişki araştırılırken kentin soylu ve zengin sınıfına ait Anicia Iuliana'nın hamiliği incelenmektedir. Iuliana'nın inşa ettirdiği Aziz Polyeuktos Kilisesi'nin Iustinianus'un mimari faaliyetlerine nasıl yansıdığı ve Nika Ayaklanması sonrası İmparator Iustinianus'un kentte başlattığı geniş çaplı inşa faaliyetleri tartışılmaktadır.

Kent mimarlığında Roma İmparatorluk geleneğinin son büyük çabası olan Iustinianus'un başkentte inşa ve restore ettirdiği yapılar, siyasi ve toplumsal olaylar göz önünde bulundurularak, dönemin kaynakları ve günümüz çalışmaları ışığında incelenmektedir.

BÖLÜM 1 İKTİDAR VE MİMARİ

1. İktidar ve Mimari

Romalılara ne mekânsal ne de zamansal sınır koydum. Onları hâkim kıldım ve sonsuz imparatorluk benim onlara armağanımdır.¹

Yukarıdaki alıntı, *Aeneis*'ta tanrı Iupiter'in Romalılara buyruğunu anlatmaktadır. Bu alıntı, Roma iktidarı ve mimarlığı arasındaki ilişkinin önemini ortaya koymak açısından oldukça önemlidir. Çünkü Romalıların mimarisi kentsel ölçekte güç duygusu ve işlevselliğe dayanıyordu.² İmparatorluk genişledikçe içerisine çok farklı halklar ve kentler dahil oldu. İmparatorluğa bağlanmış bu yeni kentler “Romanitas” denen Roma değerlerinin ve kültürünün tümünü yansıtacak şekilde Roma yapılarıyla donatılıyordu. Roma mimarlığı ve kent planlaması Roma kültürünün tüm unsurlarını içerisinde barındırmaktaydı. Romalıların tasavvurunda dünya gök kubbe ile örtülmüş bir diske benziyordu ve bu dünya görüşü Pantheon benzeri merkezî kubbeli yapılarla kentlere mimari olarak işleniyordu. Tüm tanrılara adanan bu yapı imparatorluk fikrini yüceltiyordu.

Roma İmparatorluğu'nda yaşam kent üzerine odaklanmıştı. Yoğun bir kentsel yaşama sahip Romalılar, değişik kamu yapı tipleri geliştirdiler. Bu yapılar Roma İmparatorluğu'nun kudretini, iktidarını ve zenginliğini yansıtılacak biçimde tasarlanıyordu. Bu tasarımın altında ‘bak ve itaat et’ felsefesi yatıyordu.³

Romalılar yeni bir kent kurduklarında ya da bir kenti yeniden tasarladıklarında o kentin tam göbeğine (Umbilicus) bir mil taşı dikerlerdi. Kent planlayıcıları umbilicus'u merkez alıp inşa faaliyetine girişirlerdi. Burada da merkezî otoriteye mimari bir atıf yapılmaktaydı. Umbilicus muazzam bir dinî değer taşımaktaydı.⁴ Romalılar burayı kentin altındaki ve üzerindeki tanrılarla bağ kurulan yer olarak tasavvur ediyorlardı.

Bir başka kamu yapısı olan tiyatro, öncülü Yunan tiyatrosundan oldukça farklı bir tasarım ve işleve sahipti. Yunan tiyatroları Dionysos kültü ile ilişkili olduğundan yarı

¹ Virgil, *Aeneid*, Çev., Frederick Ahl (Oxford: Oxford University Press, 2007), 280.

² Leland M. Roth, *Understanding Architecture: Its Elements, History and Meaning* (New York: Routledge, 2018), 251.

³ Richard Sennett, *Ten ve Taş: Batı Uygarlığında Beden ve Şehir*, Çev., Tuncay Birkan (İstanbul: Metis Yayınları, 2011), 88.

⁴ Richard Sennett, *Ten ve Taş*, 94.

dinî bir işleve sahipti ve çoğunlukla bir tapınağın yanına iliştilirdi.⁵ Ancak Roma tiyatroları sosyal hayat ve eğlence ile ilişkili olduğundan farklı bir formda inşa edilmişti ve tasarlanırken toplum içerisindeki sosyal katmanların oturma düzenleri de buna göre kurgulanmıştı. Her Roma kentinde en az bir tiyatro bulunurdu.⁶

Eğlence için yapılan kamu yapılarına bir örnek de Circus idi. Araba yarışları için inşa edilen büyük hippodromlar kentte en üst düzey imparatorluk temsilcisi ile halkın bulunduğu yerd. Halkın ücretsiz izlediği bu oyunlar çok pahalı spor organizasyonlarıydı. Bu organizasyonlar başlamadan önce farklı takımların taraftarları kent içinde geçit ve alaylar düzenlerlerdi. Festival havasında geçen bu organizasyonlar Romalılık ve kente aidiyet gibi kavramları perçinlemekteydi. Bu tür organizasyonlar soylu ve zengin bir kamu görevlisinin sorumluluğundaydı.⁷ İmparatorun ikamet ettiği kentte imparator tarafından, onun bulunmadığı kentte onu temsilen bir kamu görevlisi tarafından organize ve finanse edilirdi.

Hippodromlar, imparatorun alicenaplığını gösterdiği ve kitlelerin hoş tutulduğu kamusal yapılarından biriydi. Yurttaşlar burada toplanır, haberleri burada öğrenirler, yönetimin kararlarını ve resmi mesajları burada duyarlar, kendi seslerini burada duyururlar, sadakatlerini ya da hoşnutsuzluklarını burada bildirirler, imparatora ya da Roma'ya eleştirilerini ve takdirlerini bildirmekle mükellef temsilcilerini burada alkışlardı.⁸ Burada düzenlenen yarışlar imparatorun tebaasıyla bir araya getirmesinden dolayı oldukça önemliydi.⁹

Roma kent hayatının kalbi, “forum” denilen kamusal alandı. Forumlar açık toplantı mekanları idi. Dinî, siyasi ve ticari gibi çok amaçlı tasarlanan forum; tapınak, senato, pazar yeri, zafer takları ve bazilika gibi yapılarla çevriliydi. Bir diğer toplantı yeri olan bazilikalar ise kapalı kamusal alanlar olarak forumlardan farklı mekanlardı. “Basilike Stoa” (Βασιλική Στοά) denen bu yapının adı Yunancada “imparatorun/kralın stoası”

⁵ Murat Aykaç Erginöz, *Mimarlık ve Şehircilik Tarihi* (İstanbul: Arion Yayınevi, 2010), 46.

⁶ Roth, *Understanding Architecture*, 266.

⁷ Secda Saltuk, *Antik Çağda Hipodromlar, Circuslar* (İstanbul: Ege Yayınları, 2001), 54.

⁸ Gilbert Dagron, *Konstantinopolis Hipodromu: Oyunlar, Halk ve Politika*, Çev., İsmail Yerguz (İstanbul: Sel Yayıncılık, 2014), 34.

⁹ Hugh Elton, *The Roman Empire in Late Antiquity: A Political and Military History* (Cambridge: Cambridge University Press, 2018), 261.

anlamına gelmekteydi.¹⁰ Çünkü burası halkın devletle ve imparatorun sağladığı adaletle buluştuğu bir mekandı. Bu bağlamda kamusal alanda kullanılan devasa yapıların üzerlerinin örtülmesi de Romalıların mimari başarıları arasındadır.¹¹ Adliye sarayı olarak kullanılan Bazilikalar geniş halk kitlelerini kapalı bir alanda tutmak üzere tasarlanmıştı. Bir çeşit hükümet konağı olarak da adlandırabileceğimiz bazilikalar, forumların yanında merkezî bir yere inşa edilmekteydi.¹²

Bazilikalar sonraki dönemlerde işlev değiştirip Hristiyan bir mabede dönüşmüştü. Yeni dinin mabedi olarak eski Roma tapınak formu tercih edilmemişti çünkü büyük ve görkemli Roma tapınaklarının içerisine herkesin girmesine izin verilmiyordu. Hristiyanlığın geniş kitlelere yayılması ile bazilikalar işlev değiştirip bu ihtiyacı karşılamak için kullanılmaya başlandı.¹³ İmparatorluğun kamu yapılarından Bazilikaların, kilise yapılarına öncülük eden yapı formları olarak alınması oldukça simgeseldi.¹⁴

Forumların giriş ve çıkışlarında genellikle anıtsal zafer takları bulunurdu. Zafer takları kazanılan askerî ve siyasi zaferlerin anıtsallaştırılmış imgeleriydi. Bazen üç kemerli ve bazen de tek kemerli olarak inşa edilen zafer takları kabartma, rölyef ve heykellerle süslenirdi. Aynı şekilde forumlar iç kısımlarına yerleştirilen dikilitaşlar ve heykeller ile Roma mimarlığının anıtsal süslemeleri ile bezenirdi.

Pax Romana'nın (roma barışı) getirdiği huzur iklimine bağlı olarak kentlerde artan nüfus, beraberinde su ihtiyacını da önemli ölçüde arttırmıştı. Roma mühendisliğinin sağladığı uzak yerlerden bol miktarda su getirme becerisi hamamların boyutlarının da büyümesini mümkün kıldı. Devasa hamamlarda tüketilen su, Roma'nın iktidarının getirdiği zenginlik ve refahın simgesiydi, hamamlar yeni ele geçirilen kentlerde inşa edilen ilk yapıydı.¹⁵ Yeni fethedilen kent, hamam vasıtası ile Roma otoritesine girer

¹⁰ Glanville Downey, "The Architectural Significance of the Use of the Word Stoa and Basilike in Classical Literature," *American Journal of Archaeology* 41, no. 2 (1937): 195.

¹¹ Roth, *Understanding Architecture*, 268.

¹² Inge Nielson, "Creating Imperial Architecture," Şurada: *A Companion to Roman Architecture*, ed., Roger B. Ulrich ve Caroline K. Quenemoen, (West Sussex: Blackwell Publishing, 2014), 49.

¹³ Ann Marie Yasin, "Sacred Space and Visual Art," Şurada: *The Oxford Handbook of Late Antiquity*, ed., Scott Fitzgerald Johnson, (New York: Oxford University Press, 2012), 938.

¹⁴ Mark J. Johnson, "Architecture of Empire," Şurada: *The Cambridge Companion to The Age of Constantine*, ed., Noel Lenski, (New York: Cambridge University Press, 2012), 284.

¹⁵ Steven Mithen, *Susuzluk: Antik Dünyada Su ve İktidar*, Çev., Ebru Kılıç (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2017), 143.

ve Roma'nın gösterişi ve getirdiği zenginlikle büyülenirdi. Kentte inşa edilen hamamın büyüklüğü kente duyulan gurur ile koşuttu. Hamamlar uygar olmanın, dolayısıyla Romalı olmanın erdemlerini yansıtan yapılar arasındaydı. “Thermae” denilen hamamlar, insanların sadece yıkandığı değil içerisinde spor, eğitim, eğlence gibi sosyokültürel öğeler taşıyan yapılar olarak geliştirildi.¹⁶ Dolayısıyla, insanların kendilerine göre rahat ettikleri ve tanıdık yüzlerle, belki imparatorla bile, karşılaşabildikleri “en sevdikleri” hamamlar vardı.¹⁷

Su ile ilişkili bir diğer yapı da anıtsal çeşmelerdi (nymphaeum). Yaşamın temeli olan su, kentte her yerde görülüp ulaşılabilir olmalıydı. Sadece suyun insanlara ulaştırılması değil Roma'nın azameti ve görkemi içinde sunulması gerekmektedir. Bu amaçla kentlerde “nymphaeum” adlı anıtsal çeşmeler yapılmaktaydı. Roma'nın bu yapı formu da üzerinde heykeller ve yazıtlar taşıyan bir anıt olarak hem işlevselliği hem de görkemiyle kentin önemli bir kamu yapısıydı. Heykeller, kabartmalar ve bitki motifleriyle bezenmiş bu yapı kentte düşünlerin de yapıldığı yerd.

Roma'da tiyatro, circus ve hamam gibi devasa kamu yapıları imparatorluk parası ile inşa ediliyor ve çalıştırılıyordu, halk buralardan yararlanmak için hiçbir ücret ödemiyordu.¹⁸ Bu pahalı yapıların amacı yasadışı eylemlere yönelebilecek halkı meşgul etmektir. Çünkü Roma kentlerinde çok sayıda işsiz vardı.¹⁹ Bu yapıların inşa edilmeleri esnasında hem istihdam yaratılıyor hem de inşaat bittikten sonra kentte bulunanlar bu yapılarda sunulan hayat tarzı ve eğlencelerle meşgul ediliyordu.

Bedava sunulan hamam hizmetine ek olarak, kentlerde bedava ekmek dağıtılıyordu. Bunun için kentlerde kamu fırınları (gradus) inşa ediliyordu.²⁰ Bu fırınlara dağıtılacak tahıl, “horreum” denilen ve bir kamu yapısı olan tahıl ambarlarında depolanıyordu. Romalı hiciv ustası şair Iuvenalis bir şiirinde “Romalıları özgürlüklerini otokrasiye ekmek ve hippodrom karşılığında teslim ettiler” diyerek bu durumu yermiştir.²¹

¹⁶ Roth, *Understanding Architecture*, 270.

¹⁷ Fikret Yegül, *Antik Çağ'da Hamamlar ve Yıkama*, Çev., Emel Erten (İstanbul: Homer Kitabevi, 2006), 22.

¹⁸ Roth, *Understanding Architecture*, 271.

¹⁹ Roth, *Understanding Architecture*, 271.

²⁰ Henry Maguire ve Robert Ousterhout, ed., *Konstantinopolis: Şehrin Dokusu*, Çev., Hazal Yalın (İstanbul: Alfa Yayınları, 2016), 71.

²¹ Juvenal, *Juvenal and Persius: Satires of Juvenal*, Çev., G. G. Ramsay (London: Harvard University Press, 1928), 199.

“ekmek ve hippodrom” (panem et circenses) denen bu bedava eğlence ve bedava ekmek, kısa süre içerisinde bir imparatorluk politikası haline geldi. Anlaşıldığı üzere mimari, kentlerde bir Romalılaştırma aracı olarak kullanılmaktaydı.

1.2 Mimaride Hamilik; Euergetism, Philanthropia Patronus ve Matrona

Günümüzde de var olan hayırseverlik olgusuna (Euergetism ve Philanthropia) ve hayırsever sıfatına (Patronus ve Matrona) Eski Yunan'da, Roma İmparatorluğu'nda ve Geç Antikçağ'da da sıkça karşılaşılmaktaydı. Ancak bu sözcükler içlerinde, günümüzde ifade ettiği anlamlardan daha fazlasını barındırmaktaydı. Hayırseverlik toplumda işleyen sosyal sistemin bir parçasıydı. Kaldı ki eski Yunan uygarlığında ifade ettiği anlam ile Geç Antikçağda ifade ettiği anlam arasında da büyük bir fark vardı. Bu kavram aynı zaman da imparatorlukta ve kent yerelinde statü, güç ve mimari hamilik gibi olgularla çok yakından ilişkiliydi.

Euergetism kavramı eski Yunanca “Euergetes” sözcüğünden türetilmişti. “Euergetes” (Hayırsever), cömert zengin bireyleri tanımlamak için kullanılan bir sıfattı. Hayırsever zengin vatandaş hemşerileri için bir iyilikte bulunur, karşılığında ise saygınlık ve statü kazanırdı.²² Roma imparatorluğunda ise bu olgu kamu ihtiyaçlarını karşılamak üzere asilzadelerin zenginliklerini sınırlandırmanın bir aracı olarak sürmüştür.²³ Diocletianus dönemiyle birlikte yerel belediyeler (curia) bağımsızlıklarını imparatorluk merkezî yönetimine teslim etmeye başladı. Böylelikle özel yatırım yapmanın özendirici olan hiçbir tarafı kalmadı. Geç Antikçağ kentlerinde özel girişimcilik ve bağışlar neredeyse kayboldu. Özel sektörün yok oluşuyla açılan bu boşluk büyük ölçüde imparatorluk yönetimi ve yerel yönetimler aracılığıyla dolduruldu.²⁴

“Philanthropia” kavramı, Bizans uygarlığının bir unsuru olmakla birlikte, Yunan ve Roma uygarlığının da bir mirasıydı. Bu kavram, bir kişinin yakınındakilere duyduğu sevgiyi ifade etmekteydi. Antik Yunanda, Philanthropia insan odaklı (anthropocentric) iken, Hristiyanlık ile birlikte daha tanrı odaklı (theocentric) hale geldi. Philanthropia ilkesi, insan sevgisinden ziyade tanrı sevgisiydi.²⁵ Philanthropia aynı zamanda bir imparatorlardan beklenen erdemlerin başında gelmekteydi.

²² Arjan Zuiderhoek, *The Politics of Munificence in the Roman Empire* (New York: Cambridge University Press, 2009), 6.

²³ Kathryn Lomas ve Tim Cornell, *Bread and Circuses: Euergetism and Municipal Patronage in Roman Italy* (London: Routledge, 2003), 1.

²⁴ Yegül, *Antik Çağ'da Hamamlar ve Yıkanma*, 297.

²⁵ Demetrios J. Constantelos, *Byzantine Philanthropy and Social Welfare* (New York: Rutgers University Press, 1968), 3.

“Patronus” ise başka bir kişiye (cliens) yardım ve koruma sağlayan kişi idi. “Matrona” ise bu işi yapan kadınlara verilen sıfattı. Bunun karşılığında “clientes” (cliens çoğulu) de Patroni ’ye (patronus çoğulu) saygı, savunma ve içerisinde kişisel bağlılık ve siyasi destek barındıran hizmetler verirdi.²⁶ Romalı bir soylunun sosyal prestiji ve siyasi nüfuzu onun Clientele’sinin konumları ve sayısı tarafından ortaya çıkardı. Mal ve hizmetin karşılıklı değişimi, her seviyedeki güç ve statünün kişisel bağlantı ile fayda ve lütuf değiş tokuşuna bağlı olduğu Roma toplumunda çok daha geniş bir olgunun sadece bir yönüydü. Roma asilzadeleri kendi himayelerindekilere büyük miktarda para dağıtır ve kişisel bağlantıları vasıtasıyla onlar için idari ve askerî tayinler elde ederlerdi. “Clientela” denen bu sistem, eşit olmayan iki taraf arasında karşılıklı, sürekli ve genellikle yasa üstü veya ahlaki temelli bir ilişki ağıydı.²⁷ Birincisi hiyerarşi, ikincisi karşılıklılık olan iki temel özelliğe sahipti.

Patronus sözcüğü, bir işin yapılması için ödeme yapan veya onun düşüncesinin ortaya atılmasında veya tasarlanmasında önemli bir rol oynamış kişilerin bu faaliyetlerini anlatmak için kullanılmaktaydı.²⁸ Elbette banilik ya da mimaride hamilik yeni din Hristiyanlık ile birlikte şekil değiştirmişti. Dindarlık, merhamet ve cömertlik olarak görülmeye başlanmıştı. Geç Antikçağda hanedan üyeleri, aristokrat ve zengin kısımların tanrıya olan bağlılığını ve cömertliklerini göstermenin bir yolu haline gelmişti. Burada bahsedilen hamilik, cinsiyetten bağımsız olarak daha çok sınıfsal bir olguydu. Bir sanat eseri ne denli parlak, pahalı ve işçiliği güzelse, hamisi de o denli önemliydi.²⁹ Yapılar hamilerinin karakterlerini yansıtan imgelerdi.³⁰ Hamisi olduğu yapı, o kişinin sosyal statüsünü, dindarlığını gösterirken haminin de kişiliğinin ve hayırseverliğinin mimari yansıması olarak algılanmaktaydı. Tanrının temsilcisi imparatorun yaptırdığı yapılar da onun dindarlığının ve bu makamı ne kadar çok hak ettiğinin mimari propagandasıydı. İmparator ve imparatoriçenin hamilik ettiği yapılar, onların tanrı ile olan ilişkilerini ve onların tanrının yeryüzündeki temsilcileri olduğu gerçeğini topluma kanıtlamaktaydı. Kutsal kişilere adanan yapıların hamileri ile

²⁶ *The Oxford Classical Dictionary*, Third Ed., “Patronus.” maddesi.

²⁷ John Nicols, *Civic Patronage in the Roman Empire* (Leiden: Brill, 2013), 16.

²⁸ Carolyn L. Connor, *Bizans’ın Kadınları*, Çev., Barış Cezar (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018), 144.

²⁹ Connor, *Bizans’ın Kadınları*, 145.

³⁰ Robert Ousterhout, *Master Builders of Byzantium* (Philadelphia: the University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology Press, 2008), 40.

adadıkları kutsal kişi arasında bir bağ kurduğuna ve tanrı nezdinde kutsal gücün hamiye aktarıldığına inanılırdı.³¹

Aynı zamanda iktidar ve hamilik arasında da doğrudan bir ilişki vardı. Hamilik yaptığınız eserler ve himayenize aldığınız insan sayısı ile iktidarınızı güçlendirmeniz mümkündü. “Clientela” denen bu sistem, yöneticinin ya da zenginin düşküne olan ilgisi demektir. Bu sistem kısaca Haminin himaye ettikleri üzerindeki iktidarıydı. Tüm bunlar anlatılırken geç antikçağ uygarlığında günümüzdekine benzer bir sosyal devlet yönetimi olmadığı unutulmamalıdır. İmparatorluk tarihi boyunca hamiler toplumsal refah (Philanthropia), sanat ve mimariye büyük katkılar yapmışlardır.³² Yaşlılar, öksüzler, düşkünler ve toplumun her türlü ihtiyaç içindeki kesimleri hamilerinden (Patronus/Matrona) bu hayır işlerini beklemekteydi.

Hayırseverlik piramidinin tepesinde imparator ve ailesi oturuyordu. Buradan toplumun en alt kesimine kadar herkes birilerinin himayesindeydi veya birilerine hamilik etmekteydi. Sözelimi imparator yaptırdığı bir manastırda keşişleri himaye eder, bu keşişler de yoksul ve düşkünlere yardım ederdi. Din adamlarının dualarının cennete daha çabuk ulaştığına ve göksel varlıkların (Tanrı, İsa ve Meryem) ayrıca kulak verdiğine inanılıyordu.³³ İmparator bu tür hayır işlerinde bulunurken statü olarak kendi altında olan saray mensupları, aristokratlar ve zenginler için de örnek teşkil etmekteydi.³⁴ Tüm kentlerde yoğun hissedilen fakirlik, yetimhane, hastane, bakımevi, imarethane ve kilise gibi yapılara olan ihtiyaç anlamına gelmekteydi.

Constantinopolis, imparatorların ve onların aile üyelerinin kurduğu bu tür hayır kurumlarıyla doluydu. Bu hayır kurumları aynı zamanda kent estetiğini de pekiştiren yapılarıydı. “Polis endaimon” denen ve halkın mutluluğu ile güzel yapıların bireye verdiği zevk arasındaki bağlantıyı destekleyen kavram eski Yunan zamanında ortaya çıkıp Roma uygarlığında var olmuş ve hatta Iustinianus yasalarında da yer alacaktı.

Yeni tahta çıkan imparator sadece imparatorluğun yönetimini devralmıyor, aynı zamanda süregelen kültürel mirası da devralıyordu. Tanrının yeryüzündeki temsilcisi

³¹ Connor, *Bizans'ın Kadınları*, 146.

³² *The Oxford Dictionary of Byzantium*, First Ed., “Patrons and Patronage.” maddesi.

³³ Barbara Hill, *Bizans İmparatorluk Kadınları: İktidar, Himaye ve İdeoloji*, Çev., Elif Gökteke Tut (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003), 163.

³⁴ Marcus Rautman, *Daily Life in The Byzantine Empire* (London: Greenwood Press, 2006), 21.

ve en yüce bani olarak hayır işleri yapması bekleniyordu. Kentin kurucusu İmparator Constantinus'un Roma'nın kurum ve kültürünü yeni kente taşımasıyla birlikte, imparator Iustinianus'un iktidarına kadar her imparator kenti kendi dönemlerinde birçok yeni yapı ile donatmışlardı.

Sadece imparatorlar değil, onların aile üyeleri de birçok hamilik örnekleri sergilemişlerdi. Bu tarz hamilik işlerine verilebilecek en güzel örneklerden birini “Anicia Iuliana” adlı soylu bir kadının Constantinopolis için yaptığı faaliyetler oluşturur.

Başkentteki imar faaliyetleri zaman zaman iktidar, güç ve prestij mücadelelerinde propaganda unsuru olarak kullanılmıştı. Mimarının ne kadar kuvvetli görsel bir propaganda aracı oluşuna, ileride bahsedileceği üzere, İmparator Iustinianus ve Anicia Iuliana arasında yaşanan olay örnek olarak gösterilebilir.

Sonraki bölümlerde kenti kuran Constantinus'tan Iustinianus'un iktidarına kadar geçen süre içerisinde oluşan mimari miras ile Iustinianus'un kendi iktidarı döneminde karşılaştığı engel ve sorunları mimari vasıtasıyla nasıl çözmeye çalıştığı tasvir edilmektedir.

BÖLÜM 2.

2. CONSTANTINUS'DAN IUSTINIANUS'A KENTİN MİMARİ GELİŞİMİ

2.1 Topografya

Bir tarafını Marmara Denizi'nin (Propontis) çevrelediği tepeli yarımada, diğer taraftan İstanbul Boğazı ve yaklaşık 7,5 km uzunluğunda doğal bir koy olan Haliç (Keras) tarafından sarılmıştır. Kıtaların ve denizlerin birleştiği yerde bulunan ve doğal bir limana sahip olan bu yarımada çok önemli bir konuma sahipti. Bu önemli konum iki kıtayı ayıran ve Akdeniz'i Marmara Denizi üzerinden Karadeniz'e bağlayan, yaklaşık 30 km uzunluğa sahip boğaz ile perçinlenmişti.³⁵ Yarımadaı çevreleyen Theodosius Surları yaklaşık olarak 15 km² genişliğe sahip olan bir alanı kapsamaktaydı.³⁶ Jeolojik olaylar ve doğal afetler nedeniyle bu alan içerisindeki kıyı şeridi zamanla şeklini değiştirmiştir. Dolayısıyla eski dönemlerin kalıntıları bugün adına 'kültür toprağı' denilen ve yer yer 12 metreyi bulan bir katmanın altında bulunmaktadır.³⁷ Yarımadaın batısından gelip, yarımadaın güneyinde Marmara Denizine dökülen Lykos (Bayrampaşa) Deresi bu kıyı değişikliğinin nedenlerinden biridir. Kentin yüzey değişikliklerine başka bir neden olarak da vadileri yükselten, kıyı girintilerini dolduran ve hemen hemen her yüzyılda bir tekrarlayan büyük depremler gösterilebilir.

Tüm bu nedenler kentin zemin kotunun yükselmesi ile sonuçlanmıştır. Böylelikle kent eski birçok yapının kalıntılarını gömmüştür. Kalıntıları gömülen yapılara en iyi örneği Anicia Iuliana'nın yaptırdığı ve 6. yüzyılın başına tarihlendirilen Aziz Polyeuktos Kilisesi oluşturur. Bu kilise, belediye binasının yapımı esnasındaki yol genişletme çalışmaları sırasında keşfedilmiş ve kapsamlı bir arkeolojik kazı ile ortaya çıkarılmıştır.

Topografyadaki değişikliklerin bir diğer nedeni de kent içerisinde henüz bir Yunan kolonisiyken başlayan ve Constantinus'un bu kenti başkent ilan etmesiyle birlikte süre gelen imar faaliyetleridir.

³⁵ Semavi Eyice, *Bizans Devrinde Boğaziçi* (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2007), 19.

³⁶ *The Encyclopedia of Ancient History*, First Ed., "Constantinople, History and Monuments." maddesi.

³⁷ Semavi Eyice, *Tarih Boyunca İstanbul* (İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2010), 13.

2.2 Byzantion Kenti

Herodotos, Strabon, Plinius ve Romalı tarihçi Tacitus gibi antik yazarlar kentin bir Megara kolonisi olarak kurulduğunu yazar. Tacitus *Annales* adlı eserinde kentin kuruluşunu şu şekilde anlatır;

Aslında Hellenler Avrupa ile Asya arasındaki boğazın en dar kısmında, Avrupa'nın en uç kısmında Byzantion'u kurdular. Apollon'un Phytia'sına kenti nerede kurmaları gerektiğini danıştıklarında, Kâhinden gelen cevap Körler Ülkesinin karşısında bir yer aramaları gerektiği idi. Bu kafa karıştıran ifade Khalkedon halkını işaret etmekteydi zira onlar oraya daha önce varmış ve bölgenin avantajlarını ilk görmüşlerdi ancak daha değersiz olanı (Kalkedon) seçmişlerdi.³⁸

Yaklaşık 7. yüzyılın ortalarında Byzas tarafından kurulduğuna inanılan kent tipik bir Yunan kenti (polis) olarak imar edildi. Dionysos Byzantios kentin çevresinin 35 stadia (yaklaşık 6,3 km) olduğundan bahseder.³⁹ Coğrafyanın sunduğu doğal savunma avantajlarına ek olarak Eski Çağ'ın en güçlü sur sistemlerinden birine sahip olan kent, yarımada'nın en doğu kısmındaki tepe ve onun eteklerine kurulmuştu.⁴⁰ “Akropolis” denilen kentin bu en yüksek noktası en az üç kutsal alana (Temenos) sahipti. Bu alanlar Artemis, Aphrodite ve Apollon'a adanmıştı.⁴¹ Çarşı yani “Agora” bugünkü Ayasofya meydanında yer almaktaydı. Tipik bir Yunan kentinin olmazsa olmazları arasında olan “prytaneion”, “bouleuterion”, “strategion”, “gymnasion”, hamam ve tiyatro gibi kamu yapıları akropolis'in etrafını çevreleyen yamaçlar ve kıyı düzlüklerine inşa edilmişti. Bosporos Akra (Sarayburnu) denilen yerde Athena Ekbasia ve Poseidon sunakları vardı.⁴² Ayrıca kent bugün Sirkeci tarafında kalan Bosphorion ve Neorion adında iki limana sahipti.

³⁸ Tacitus, *The Annals*, Çev., J. C. Yardley (New York: Oxford University Press, 2008), 12.63. Herodotus, *The Histories*, Çev., G. C. Maucaulay (New York: Barnes & Noble Classics, 2004), 4.144.2.

³⁹ Dionysios Byzantios, *Boğaziçi'nde Bir Gezinti*, Çev., Mehmet Fatih Yavuz (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2013), 6.

⁴⁰ Cassius Dio, *Dio's Roman History Volume. 9*, Çev., Earnest Cary (Cambridge: Harvard University Press, 1955), 74.10.1-6.

⁴¹ Mehmet Fatih Yavuz, *Byzantion: Byzas'tan Constantinus'a Antik İstanbul, Antik Edebi Kaynaklar* (İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2014), 53.

⁴² Byzantios, *Boğaziçi'nde Bir Gezinti*, 8, 9.

M.Ö. 513 yılında I. Darius, İskit Seferi sırasında Boğaz'ın karşı kıyısında yer alan Khalkedon'a geldi. Kendisi ve ordusu, sandalların birbirine bağlanmasıyla kurulan geçici bir köprü ile Boğazı geçti.⁴³ Byzantion'un ve bölgenin hâkimiyetini ele geçirdi. İonia Başkaldırısı sırasında (499-494) Byzantion da diğer Helen kentleriyle birlikte Pers hâkimiyetine karşı ayaklandı.⁴⁴ Ayaklanmanın bastırılmasının ardından yağmalandı ve tekrar Pers boyunduruğu altına girdi.⁴⁵ Bu ayaklanmadan kısa süre sonra Pers-Helen savaşları (477-476) patlak verdi ve Spartalı komutan Pausanias kenti kuşatıp ele geçirdi.⁴⁶ Pers hâkimiyetine karşı koymaktan vazgeçmeyen Helen kentleri birleşip Attika-Delos Deniz Birliğini (477-439) kurdular. Byzantion da bu birliğin bir üyesiydi.⁴⁷ Helen dünyasındaki güç mücadelesinin ürünü olan Peloponnesos Savaşları (431-404) esnasında kent, Atina ve Sparta arasında birkaç kez el değiştirdi.

Sonraki yıllarda bölgedeki güç mücadelesine katılan Makedonya Kralı II. Philippos Byzantion'u kuşattı (340-339).⁴⁸ Ne var ki kuşatmasında başarılı olamadı ve geri çekilmek zorunda kaldı.⁴⁹ Daha sonra oğlu Büyük İskender'in kenti hâkimiyeti altına almaya zamanı olmamıştı ve ardılları (Diadokhoi) döneminde, İskender'in generallerinden Lysimakhos'un yönetimi altına giren Byzantion, Lysimakhos'un 281'de ölmesi ile bağımsızlığını yeniden kazandı. Ardından kent, Lysimakhos'un krallığına son veren Seleukoslar Krallığı'nın kurucusu I. Seleukos'a karşı kurulan I. Kuzey Birliğinin üyesi oldu.⁵⁰ I. Seleukos öldüğünde (280) Trakya Galatlar tarafından işgal edildi. Ardıllar arasındaki savaşlar Makedonya'yı güçsüzleştirmişti. Bunu fırsat bilen Galatlar bölgeyi yağmalamaya başladılar. Byzantion'u da kuşattılar ve haraç karşılığı bu kuşatmayı kaldırdılar.⁵¹

⁴³ Herodotus, *The Histories*, 4.87.

⁴⁴ Murat Arslan, *İstanbul'un Antikçağ Tarihi: Klasik ve Hellenistik Dönemler* (İstanbul: Odin Yayıncılık, 2010), 67.

⁴⁵ Arslan, *İstanbul'un Antikçağ Tarihi*, 72.

⁴⁶ Thucydides, *The Peloponnesian War*, Çev., Martin Hammond (Oxford: Oxford University Press, 2009), 1.128.5.

⁴⁷ Thomas Russell, *Byzantium and the Bosphorus: A Historical Study, from the Seventh Century BC until the Foundation of Constantinople* (Oxford: Oxford University Press, 2017), 69.

⁴⁸ Yavuz, *Byzantion*, 275.

⁴⁹ Demosthenes, *Speeches 18 and 19*, Çev., Harvey Yunis (Texas: University of Texas Press, 2005), 93.

⁵⁰ Murat Arslan ve Turhan Kaçar ed., *Byzantion'dan Constantinopolis'e İstanbul Kuşatmaları* (İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2017), 128.

⁵¹ Polybius, *The Histories*, Çev., Robin Waterfield (New York: Oxford University Press, 2010), 4.46.

Helenistik Dönem sonunda Roma Cumhuriyeti ile Byzantion ile diplomatik temasların başladığı görülür. Bu ilişkiler diğer Helen kent devletlerine benzer biçimde Roma Cumhuriyeti'nin Doğu Akdeniz'i hegemonya altına alma sürecinin bir parçası olarak gelişti. II. Makedon Savaşı'nda Romalıları destekleyerek, “civitas foederata” (Roma müttefiki bir kent) statüsü kazandı.⁵² Byzantion, bu ittifakı Mithridates Savaşları sırasında da sürdürdü.⁵³ M.Ö. 74 yılında İmparator Vespasianus Byzantion'u ilhak etti.⁵⁴ Traianus döneminde Bithynia Eyaletine bağlı bir kent oldu.⁵⁵ İmparator Hadrianus iktidarına gelindiğinde, kentin su ihtiyacının karşılanması için bir su kemeri inşa edildi.⁵⁶

Septimius Severus ile Pescennius Niger arasındaki güç mücadelesinde Pescennius Niger'i seçen Byzantion, M.S. 196 yılında üç yıl süren bir kuşatmadan sonra Septimius Severus tarafından ele geçirildi.⁵⁷ Kenti cezalandıran Septimius Severus, surlarını yıktırarak “colonia” statüsüne düşürdü ve kente “colonia antonina” adını verdi. Önemi yitirse de bu dönemde çok ciddi bir kentsel dönüşüm geçirdi. Kent alanı (asty) genişletilerek yeni surlarla berkitildi. Kente yeni eklenen yapılar içinde olan revaklı caddeler (emboloi)⁵⁸, “tetrastoon” denilen yeni bir forum, bir hamam, Helios (Apollon) Tapınağı, bir tiyatro, bir amfiteyatro (kynegion) ve hippodrom vardı.⁵⁹. Iohannes Lydos *De Mensibus* adlı eserinde, Septimus Severus'un devasa bir hamam inşa ettiğini ve bu hamamın hemen yanındaki alanın Dioskurlara (Kastor ve Polydeukes) adandığını görünce, tam burada bir hippodrom inşa ettiğini ve oturma yerleri ve sütunlarla güzelleştirdiğini anlatır.⁶⁰ Severus'un yeni kentteki inşa faaliyetleri Malalas'ın *Khronographia*'sında ise şu şekilde anlatılmaktadır;

⁵² Yavuz, *Byzantion*, 333.

⁵³ Eutropius, *The Breviarum ab Urbe Condita*, Çev., H. W. Bird (Liverpool: Liverpool University Press, 2007), 6.6.3.

⁵⁴ Seutonius, *Lives of The Caesars*, Çev., Catharine Edwards (New York: Oxford University Press, 2008), 8.4, 2.

⁵⁵ Pliny the Younger, *Complete Letters*, Çev., P. G. Walsh (New York: Cambridge University Press, 2006), 10.77-78.

⁵⁶ Ioannes Malalas, *The Chronicle of John Malalas*, Çev., Elizabeth Jeffreys ve Roger Scott (Melbourne: The Australian Association For Byzantine Studies, 1986), 18.17.

⁵⁷ Yavuz, *Byzantion*, 365.

⁵⁸ Sarah Bassett, *The Urban Image of Late Constantinople* (New York: Cambridge University Press, 2004), 19.

⁵⁹ Malalas, *The Chronicle*, 12.20.

⁶⁰ Ioannes Lydos, *De Mensibus*, Çev., Mischa Hooker (Lewistone: Edwin Mellen Press, 2013), 1.12.

Severus Byzantion'a geldiğinde ve kentin durumunu iyi bulduğunda, Byzoupolis'i ihya etti ve Tetrastoon'un ortasında duran Helios'un bronz bir heykeline istinaden Zeuxippon olarak bilinen bir kamu hamamı inşa etti. Heykelin kaidesine güneşin mistik adı nakşedilmişti; 'Atları koşturan/Zeuxsippus Tanrı'ya', çünkü Traklar Güneş'e böyle derler. Dolayısıyla Byzas'ın kentinin sakinleri, içinde bulunduğu bölgenin ilk adından ötürü hamamı Zeuksippos olarak adlandırmışlardır. İmparatorun hamama verdiği isim olan Severion adını artık kullanmamaktadırlar. İmparator Severus, inşa ettiği hamamı ortasında Helios heykeli olan Tetrastoon'a ekledi. Ayrıca Byzoupolis'in akropolis'inde Helios (Apollon) için bir tapınak inşa etti. Bu tapınak daha önceleri Byzas tarafından Geyikli Artemis, diğeri de Phidaleia tarafından Aphrodite için inşa edilmiş iki tapınağın yanındaydı. Severus Helios'un heykelini Tetrastoon'dan alıp tapınağın yukarısına yerleştirdi. Artemis Tapınağı'nın karşısına çok büyük bir Kynegion, Aphrodite Tapınağı'nın karşısına da bir Tiyatro inşa etti. En kutsal Severus, Byzantion'da Hippodrom'u inşa etti. Ama bu yapıyı bitiremedi.⁶¹

Kentin önemi bu süreçten sonra giderek artmıştır. Doğu'ya yapılan seferlerde geçiş noktası olduğundan sıklıkla ziyaret edilen bir kent olmuştur. Kent içerisinde imparator ve maiyetini ağırlayacak yapılar bulunmaktaydı. Bu ziyaretlerden birini de İmparator Valerianus (253-260) gerçekleştirdi.⁶² Valerianus'un ziyaretinden birkaç sene sonra (268) Gotlar Byzantion'a saldırdı. Kentte bulunan Roma birlikleri Gotları başarı ile geri püskürttü.⁶³ Bu olayın anısına bugün Gülhane Parkında bulunan ve "Got Sütunu" adıyla bilinen anıt dikilmişti.⁶⁴ Ammianus Marcellinus da bu olaydan bahseder ve İskitler olarak andığı Gotların, boğazı (Bosporos) geçmeye çalışırken hem karada hem de denizde ağır kayıplar verdiğinden bahseder.⁶⁵

Tetrarchia dönemine (284-305) gelindiğinde kent Maximinius Daia ile Licinius arasındaki güç çatışmasına tanıklık etti. Maximinius kendi egemenlik bölgesinde

⁶¹ Malalas, *The Chronicle*, 12.20.

⁶² Anonim, *Scriptores Historiae Augustae III*, Çev., David Magie (London: Harvard University Press, 1932), 13.1.

⁶³ David Magie, *Roman Rule in Asia Minor: To the End of the Third Century After Christ Volume I* (Princeton: Princeton University Press, 1950), 706.

⁶⁴ Hülya Tezcan, *Topkapı Sarayı ve Çevresinin Bizans Devri Arkeolojisi* (İstanbul: Mer Ajans, 1989), 164.

⁶⁵ Ammianus Marcellinus, *Res Gestae: The Complete Works of Ammianus Marcellinus*, Çev., C. D. Yonge (East Sussex: Delphi Classics, 2016), 31.5.15.

olmayan Byzantion’u on bir günlük bir kuşatmadan sonra ele geçirdi (313). O sırada Licinius, Constantinus’un kız kardeşi ile evlenmek üzere Mediolanum’a gitmişti. Ancak Licinius geri döndü ve kenti geri aldı.⁶⁶ Ardından bu defa Licinius ile Constantinus arasında rekabet ortaya çıkmıştı. Licinius bu mücadele esnasında da Byzantion’u kendine üs yapmış ancak Constantinus denizden saldırarak Licinius’un deniz gücünü bozguna uğrattı. Bunun üzerine karşı kıyıda bulunan Khrysopolis’e (Üsküdar) geçen Licinius burada Constantinus’a yenildi (324).⁶⁷ Muzaffer Constantinus ile kentin kaderi tamamıyla değişecekti. Zira burası Roma İmparatorluğu’nun yeni başkenti ilan edilecekti.

⁶⁶ Lactantius, *De Mortibus Persecutorum*, Şurada: Philip Schaff ed., The Ante-Nicene Fathers Volume 7 (Massachusetts: Hendricson Publishing, 1996), 45.1-5.

⁶⁷ Anonim, *Origo Constantini Imperatoris*, Çev., Turhan Kaçar (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2008), 5.24.

2.3 Constantinus ve Kentin Kurulması

Eş imparator Licinius ile giriştiği taht mücadelesini kazanan Constantinus, ilk önce kentin sınırlarını belirledi ve eski Severus Surları'nın yaklaşık 2,5 kilometre ilerisine yeni surlar inşa ederek kentin alanını neredeyse dört katına çıkardı. Kentin alanını belirleyip, yeni surlar inşa ettikten sonra yeni başkente yakışır muazzam bir imar faaliyetine girişti.⁶⁸ İmparator eski başkent Roma'yı model alarak onun sahip olduğu kamu yapılarının benzerlerini inşa ettirdi.

Severus döneminden kalan Zeuxippos Hamamı ve hippodrom genişletilip bitirildi. Uzun bir at nalı şeklindeki hippodrom'un açık tarafına anıtsal bir kapı (carcares) yerleştirildi. Kentin süslenmesi için imparatorluğun her yerinden heykel ve kabartma gibi sanat eserleri getirildi.⁶⁹ Kent imparatorun iktidarının yansımasını sağlamak için bu tür mimari eserlerle donatıldı. Hippodrom'un tam ortasındaki yükseltilmiş bir kaide (spina), getirtilen bu eserlerin bazıları ile süslendi. Aynı şekilde Zeuxippos Hamamı da bu yeni getirilen sanat eserleri ile adeta bir sanat galerisi görünümü aldı. İçerisinde ünlü filozofların, şairlerin, hatiplerin ve askerlerin, mermer, tunç ya da başka malzemelerden yapılmış yetmiş beş heykeli bulunmaktaydı.⁷⁰ "tetrastoon" denilen agora ya da forum düzenlenip Constantinus'un annesi Helena Augusta'ya adanarak "Augusteion" adını aldı.⁷¹ Augusteion'un batı ucunda "Basilike" adlı bir yapı bulunmaktaydı.

"Basilike" ya da "Bazilika" adlı revaklarla çevrili bu yapı bugün Yerebatan Sarnıcı'nın bulunduğu alan üzerine inşa edildi. Gelenek olduğu üzere foruma yakın bir yere inşa edilen bu yapının köşesinde Rhea ve Tykhe'ye adanmış iki tapınak eklendi.⁷² Burada zafer tanrıçası Tykhe, Constantinus'un Licinius ve Maxentius'a karşı kazandığı zaferi temsil etmekteydi.⁷³ Magna Mater (Ulu Anne) ya da Meter Theon (Tanrıların Annesi)

⁶⁸ Yavuz, *Byzantion*, 391.

⁶⁹ Eusebius, *Life of Constantine*, Çev., Averil Cameron ve Stuart G. Hall (New York: Oxford University Press, 1999), 3.54.

⁷⁰ Doğan Kuban, *İstanbul Bir Kent Tarihi: Byzantion, Konstantinopolis, İstanbul* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010), 42.

⁷¹ Malalas, *The Chronicle*, 13.8.

⁷² Zosimus, *New History*, Çev., Ronald T. Ridley (Canberra: The Australian Association For Byzantine Studies, 1982), 2.31.2-3.

⁷³ Jonathan Bardill, *Constantine, Divine Emperor of the Christian Golden Age* (New York: Cambridge University Press, 2012), 251.

sıfatlarıyla anılan tanrıça Rhea ise sık sık Cybele ile ilişkilendirilirdi. Zira Cybele kentlerin koruyucu tanrıçasıydı.

Daha eski dönemlerden beri kentte var olan Rhea-Cybele kültü imparatorun bu yeni sunumuyla birlikte kentin koruyucu annesi olacaktı.⁷⁴ Tykhe bir tanrıçadan çok dünyayı yöneten Roma İmparatorluğu'nun kişiliğe bürünmüş halini yansıtmak için sergilenmekteydi. Böylelikle pagan kültüründen alınan bu öğeler kent ve imparatorlukla ilişkili mimari unsurlara dönüştürüldü. Rhea-Cybele ve Tykhe'nin bazilikadaki tapınakları pagan kültüründen ziyade Roma'nın ve bu kentin, dünya üzerindeki hâkimiyetini anlatan mimari unsurlardı.⁷⁵ Böylelikle Byzantion'un pagan Tykhe'si artık Hristiyanlaşma sürecindeki imparatorluğa daha uygun olan Constantinopolis'in Tykhe'si oldu.⁷⁶ Constantinus Tykhe'ye "Anthousa" ismini verdi. Bu isim "Dea Roma" olarak da bilinen tanrıça Flora'nın adının tercümesiydi.⁷⁷ Nihayet "Constantinopolis Anthousa ya da Tykhe" artık imparatorun görsel ve mimari propagandasının yeni imgesi oldu.⁷⁸ Kentin koruyucusu olarak Tykhe'nin seçilmesi bir tesadüf değildi. Zira Constantinus bu kenti Licinius'a karşı kazandığı zaferden sonra inşa etmişti.⁷⁹

Bazilikanın bir diğer köşesine de "octagon" denilen kentin en prestijli okulu inşa edilmişti. Daha sonradan imparator olacak Iulianus da eğitiminin bir bölümünde burada bulunacaktı.⁸⁰

"Magnum Palatium" denen büyük bir saray Akropolis tepesinin güney eteklerine inşa edildi. "Khalke" adlı giriş kapısı bugün Ayasofya Meydanı'nın olduğu alanda bulunmaktaydı. İçerisinde imparatorun ikametgahı olan Daphne Sarayı, "Consistorium" adlı konsey odası, "Tribunal" ya da "Delphax" denilen bir avlu, muhafız kışlaları (Scholarii, Excubitores, Candidati) ve "On dokuz Akkubita" denilen

⁷⁴ Bardill, *Constantine*, 262.

⁷⁵ Bardill, *Constantine*, 262.

⁷⁶ Johannes Wienand, ed., *Contested Monarchy: Integrating the Roman Empire in the Fourth Century AD* (New York: Oxford University Press, 2015), 351

⁷⁷ Vasiliki Limberis, *Divine Heiress: The Virgin Mary and the Creation of Christian Constantinople* (New York: Routledge, 1994), 17.

⁷⁸ Bissera V. Pentcheva, *Icons and Power: The Mother of God in Byzantium* (University Park: Pennsylvania State University, 2006), 17.

⁷⁹ Kevin W. Wilkinson, "Palladas and the Foundation of Constantinople." *The Journal of Roman Studies* 100 (2010): 187.

⁸⁰ *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, First Ed., "Bazilikalar." maddesi.

bir ziyafet salonu gibi çeşitli yapılar bulunuyordu. Denize doğru eğimli yüzeyde inşa edilen teraslar üzerindeki bu saray hemen yanındaki hippodromda bulunan imparatorluk locasına (kathisma)⁸¹ bir geçit (kokhlis) ile bağlanıyordu.⁸² Bu geçit, halk ile saray arasındaki bağı sembolize eden kathisma'ya açılıyordu. Roma'da da sarayın bulunduğu Palatium Tepesi ile Circus Maximus bu şekilde birbirine bağlanmıştı.⁸³ Tetrarchia döneminde yapılan Thessalonica ve Anthiocheia sarayları da bu ilişkiyi vurgulamak üzere aynı şekilde inşa edildi. Başkent hippodromları sadece yarışların yapıldığı yer değil aynı zamanda halk ile imparatorun buluştuğu yer idi.

Eski Roma ile Yeni Roma arasında mimari olarak kurulan tek analogi de bu değildi. Augusteion meydanının hemen batısına Roma'daki mil taşı (milliarium aureum) ile aynı işleve sahip "Milion"⁸⁴ denen bir mil taşı eklendi. Bu mil taşı, "Mese"⁸⁵ olarak adlandırılan ve kentin ana arterini oluşturan caddenin başlangıcıydı. Mese imparatorluğun görsel sunumunun yapıldığı ve imparatorluk ile kent kimliğinin dışa vurulduğu simgesel anlamlar taşıyan bir yoldu.⁸⁶ İki tarafı da revaklı olan bu yol üzerine bugün Çemberlitaş'ta bulunan Constantinus'un dairesel planlı Forumu inşa edildi.⁸⁷ Zafer takı şeklinde iki anıtsal kapıya sahip olan bu forum'un tam ortasında dokuz porfir kasnağın üst üste konulmasıyla oluşturulmuş bir sütunun üzerine imparatoru "Helios" olarak tasvir eden bir heykeli yerleştirildi.⁸⁸ Kafasındaki taçtan yedi ışın dünyaya saçılırken, sağ elinde bir mızrak ve sol elinde tuttuğu bir kürenin üzerinde Tykhe'nin heykelciği bulunuyor olarak tasvir edilmişti.⁸⁹ Antik dünyanın en

⁸¹ Wolfgang Müller-Wiener, *İstanbul'un Tarihi Topografyası*, Çev., Ülker Sayın (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007), 65.

⁸² Anonim, *Chronicon Paschale: 284-628 AD*, Çev., Michael ve Mary Whitby (Liverpool: Liverpool University Press, 2007), 528.

⁸³ Engin Akyürek, ed., *The Byzantine Court: Source of Power and Culture* (İstanbul: Koç University Press, 2013), 6.

⁸⁴ Anonim, *The Patria: Accounts Of Medieval Constantinople*, Çev., Albrecht Berger (Cambridge: Harvard University Press, 2013), 2.29.

⁸⁵ Brian Croke, "Justinian's Constantinople," Şurada: *The Cambridge Companion to The Age of Justinian*, Michael Maas, ed., (New York: Cambridge University Press, 2005), 64.

⁸⁶ Ken Dark ve Feridun Özgümüş, *Constantinople: Archaeology of A Byzantine Megapolis* (Oxford: Oxbow Books, 2013), 3.

⁸⁷ Zosimus, *New History*, 2.30.4.

⁸⁸ Anthony Kaldellis, "The Forum of Constantine in Constantinople," *Greek, Roman, and Byzantine Studies* 56, (2016): 723.

⁸⁹ Richard Krauthheimer, *Three Christian Capitals: Topography and Politics* (California: University of California Press, 1983), 56.

meşhur heykellerinden olan Pallas Athena⁹⁰ ile Hera ve Aphrodite'in Paris tarafından sunulan elmayı almaya çalışmalarını (Paris'in Yargısı) konu eden heykel grubu da buraya yerleştirilmişti.

Heykeller içerisinde Palladion (Pallas Athena) özel bir yere sahipti. Zira bu ahşaptan yapılmış Athena heykeli, inanışa göre, gökten düşmüş ve Troia'nın efsanevi kurucusu Ilos tarafından bulunup kente getirilmişti. Heykel kentin koruyucusuydu ancak Yunanlılar tarafından gizlice çalınınca Troia kenti düşmüş ve Yunanlıların eline geçmişti.⁹¹ Bu savaştan kaçıp kurtulan Aeneas, Pallas Athena heykelini İtalya'ya götürmüştü. Daha sonra Roma kentinin koruyucu tılsımı olan bu heykel, kutsal ateşin tanrıçası Vesta'nın tapınağında koruma altına alınmıştı. Heykelin Constantinus tarafından yeni başkente getirildiği ve daha sonra yaptırdığı Forum'un ortasında duran heykelin altına gömüldüğüne inanılmaktaydı.⁹²

Forum'un kuzeyine bir Senato Binası ve güneyine ise bir anıtsal çeşme (nymphaeum) eklendi.⁹³ Biraz daha batıya gidildiğinde bugünkü Laleli yakınlarında Mese çatallıyordu ve tam bu noktaya "capitolium"⁹⁴ denen ve Romalılığı (Romanitas) simgeleyen bir Roma tapınağı yapıldı. Capitolium, Hristiyanlığın baskın hâle gelmesiyle kuruluş işlevini yitirmiş ve yüksek eğitim yapılan bir yapıya dönüşmüştü. Capitolium'un hemen önünde bu tapınakla ilişkili "philadelphion"⁹⁵ adında bir meydan bulunmaktaydı.

Bir kente inşa edilen saray, forum, hippodrom gibi yapılar sadece kentin ihtiyaçlarını karşılamakla kalmıyor aynı zamanda o kentteki imparatorun iktidarını ve kentte yaşayanların imparatorlukla olan bağını da simgeliyordu. Çünkü bu yapılar imparatorun eserleriydi (opera regia) ve onun varlığının armağanıydı.⁹⁶ Öte yandan

⁹⁰ Constantine of Rhodos, *On Constantinople and the Church of Holy Apostles*, ed., Liz James (England: Ashgate, 2012), 155.

⁹¹ William Hansen, *Classical Mythology: A Guide to the Mythical World of the Greeks and Romans* (New York: Oxford University Press, 2004), 87.

⁹² Averil Cameron, *The Later Roman Empire* (London: Fontana Press, 1993), 170.

⁹³ Anonim, *Notitia Urbis Constantinopolitanae*, Çev., John Matthews, Şurada: Lucy Grig ve Gavin Kelly ed., *Two Romes: Rome and Constantinople in Late Antiquity* (New York: Oxford University Press, 2012), 233.

⁹⁴ Kuban, *İstanbul Bir Kent Tarihi*, 30.

⁹⁵ Anonim, *Constantinople In The Early Eight Century: Parastaseis Syntomoi Chronikai*, Ed., Averil Cameron ve Judith Herrin (Leiden: E. J. Brill, 1984), 70.

⁹⁶ Yavuz, *Byzantion*, 392.

Constantinopolis benzer yapılara sahip başka kentlerden çok daha farklı bir statüye sahipti. Bu kente “Nova Roma” yani Yeni Roma adı verildi. Tıpkı Roma’da olduğu gibi on dört idari bölgeye ayrıldı ve bir de Senato inşa edildi. Senato bir taraftan kentin statüsünü gösteriyorken diğer taraftan da eski başkentte ikamet eden aristokrat kesimin ilgisini cezbediyordu.⁹⁷

Kamu binalarına ek olarak kente birçok kilise inşa edildi. Hagia Sophia (Megale Ekklesia), Hagia Eirene ve Hagioi Apostoloi (Kutsal Havariler)⁹⁸ kiliseleri imparatorluğun ve kentin dinî dönüşümünün öncü simgeleriydi.

Hagia Eirene Kilisesi, Licinius’un yenilip barışın (Eirene) tesis edilmesi anısına inşa edilmişti.⁹⁹ Böylece imparator Augustus’un rakiplerini yenip Ara Pacis (Barış Sunağı) tapınağını inşa ettirmesine mimari olarak bir atıf yapılmıştı. Augustus’a ikinci bir öykünüş ise Constantinus’un kendisine tıpkı Augustus gibi bir anıt mezar (mausoleum) yaptırmasıydı.¹⁰⁰ Roma anlayışına göre ölümler şehir dışında gömülürdü; ancak Tetrarchia döneminde imparatorların anıt mezarları sarayın içine yapılmaya başlanmıştı. Constantius bu iki geleneğe de karşı gelerek kendi anıt mezarını sarayın dışına ancak kentin içerisindeki en hâkim tepelerinden birinin üzerine inşa ettirdi.¹⁰¹ Kutsal Havariler ya da Havariyun Kilisesi, bu yapının (bugün Fatih Cami’nin bulunduğu alan) yanına yapıldı. Kent surlarının dışındaki mezar alanının yakınlarına Aziz Mokios Kilisesi ve Aziz Akakios Kiliselerini inşa ettirdi.¹⁰² Aziz Mokios ve Aziz Akakios bu kentin din şehitleriydi.¹⁰³ Aziz Akakios Kilisesi daha sonraki bir dönemde bir süreliğine Constantinus’un röliklerine de ev sahipliği yapacaktı.¹⁰⁴ Aziz Mokios, Diocletianus’un Hristiyanlara karşı uyguladığı zulüm politikası esnasında şehit

⁹⁷ Anonim, *Origo Constantini*, 6.30.97.

⁹⁸ Theophanes Confessor, *The Chronicle of Theophanes Confessor*, Çev., Cyril Mango ve Roger Scott (New York: Oxford University Press, 1997), AM 5816.24.

⁹⁹ Yavuz, *Byzantion*, 436.

¹⁰⁰ Jas Elsner, “Perspectives in Art,” Şurada: *The Cambridge Companion to The Age of Constantine*, ed., Noel Lenski, (New York: Cambridge University Press, 2012), 267.

¹⁰¹ Krautheimer, *Three Christian Capitals*, 58.

¹⁰² Elizabeth Key Fowden, “Constantine and the Peoples of the Eastern Frontier,” Şurada: *The Cambridge Companion to The Age of Constantine*, ed., Noel Lenski, (New York: Cambridge University Press, 2012), 92.

¹⁰³ Thomas Mathews, *Byzantium: From Antiquity to the Renaissance* (New Haven: Yale University Press, 1998), 21.

¹⁰⁴ David Woods, “The Church of Saint Acacius at Constantinople.” *Vigiliae Christianae* 55/2 (2001): 202.

edilmişti. Ayrıca Constantinopolis'in açılış törenleri, 11 Mayıs'ta, Aziz Mokios Yortusunda gerçekleşmişti.¹⁰⁵

11 Mayıs 330 yılında Nova Roma kenti imparatorun kendisinin de katıldığı bir törenle kutsandı.¹⁰⁶ Kentin açılışı *Chronicon Paschale*'de şu şekilde anlatılmıştır;

Efendi'nin göğe yükselmesinden 301 yıl sonra, II. Constantius Augustus, Constantius ve Constans Caesarların babası en dindar imparator Constantinus, hâkimiyetinin 25. Yılında muazzam, şanlı ve kutsanmış kenti inşa etti ve bir Senatoyla onurlandırdı. Kenti, 11 Mayıs'ta haftanın ikinci günü, 3. *Indictio*'da Constantinopolis adını verdi. Daha önce Byzantion olarak anılan kentin İkinci Roma olarak adlandırılmasını emretti. İnci ve diğer değerli taşlarla işlenmiş diadem'i ilk defa giyerek, araba yarışı düzenleyen ilk kişiydi ve o büyük bir kutlama tertip etti ve mukaddes fermanıyla kentin kuruluş yıldönümünün aynı gün kutlanmasını ve Artemis ayının 11'inde, Hippodrom ve Saray Rhegia'sının yakınlarındaki Zeuksippos Halk Hamamlarının açılmasını emretti. Kendisi için başka bir altın kaplamalı ahşap heykel yaptırdı ki bu heykelin sağ elinde, kentin Tykhe'sinin altın kaplama heykeli vardı. Her yıl, yıllık at yarışlarının düzenlendiği gün, ellerinde beyaz mumlar taşıyan, pelerin ve çizme giymiş askerler eşliğinde bu ahşap heykelin taşınmasını emretti. Heykeli taşıyanlar Thermai'den (araba dönüş yeri) ilerleyerek Kathisma'nın karşısındaki arenaya ulaştığında o zamanki imparator ayağa kalkacak ve imparator Constantinus'un ve kentin Tykhe'sinin heykeline saygı gösterecekti.¹⁰⁷

Constantinus'un ölümünün (337) ardından oğlu II. Constantius, ikamet ettiği kentin gelişmesi için çabalamış, babasından kalan eserleri bitirmiş ve kentte Constantinianai Sarayı ve Hamamlarını (345) eklemiştir. Babası Constantinus'un anıt mezarının (mausoleum) yanına Kutsal Havariler Kilisesini yaptırmıştı.¹⁰⁸ Aziz Andreas, Aziz

¹⁰⁵ Anonim, *Parastaseis*, 1.

¹⁰⁶ Noel Lenski, "The Reign of Constantine," Şurada: *The Cambridge Companion to The Age of Constantine*, ed., Noel Lenski, (New York: Cambridge University Press, 2012), 77.

¹⁰⁷ Anonim, *Chronicon Paschale*, 529.

¹⁰⁸ *The Oxford Dictionary of Byzantium*, First Ed., "Constantinople." maddesi.

Timotheos ve Aziz Luka'nın rölikleri bu kiliseye getirilince imparatorun mezarı da bir Apostoleion'a yani Havariler'in martirion'una (şehitlik) dönüşmüştü.¹⁰⁹ Daha sonraki imparatorlar ve onların aile üyelerinin sıklıkla gömüldüğü çok önemli bir kiliseye dönüşecekti. Babasına atfedilse de Hagia Sophia'yı II. Constantius yaptırmış olmalıydı.¹¹⁰ Kentte onun döneminden itibaren bildiğimiz bir de kütüphane vardı. İmparator kütüphaneyi genişletip, bazı devlet fonlarıyla desteklemişti.¹¹¹ Yine babası döneminde yapımına başlanan surlar onun döneminde tamamlanmıştı.¹¹²

Ardıl imparator Iulianus (361-363), Constantinopolis'te doğup imparator olan ilk kişiydi.¹¹³ Bazilikada bulunan kütüphaneye kendi kitap koleksiyonunu armağan etti. Ayrıca Iulianus, kentin güneyine (Marmara Denizi kıyısına) kendi adını verdiği bir liman yaptırdı.¹¹⁴ Başkentte yalnızca beş ay kalan imparator Doğu'ya doğru çıktığı sefer sırasında öldürüldü. Kendisinden sonra imparator ilan edilen Iovianus (363-364) sadece sekiz ay tahtta kalabildi.¹¹⁵ Iovianus'un ölümü üzerine Valentinianus (364-375) ordu tarafından imparator ilan edildi. O da kardeşi Valens'i (364-378) eş imparator ilan etti. Valens imparatorluğun doğu kısmını yönetiyordu.¹¹⁶ İmparator Valens kentte var olan su kemerini ya onartmış ya da yeniden yaptırmıştı.¹¹⁷ Su kemeri ile kente gelen su "Nymphaeum Maximum" (Beyazıt Meydanı) denilen büyük bir havuzda toplanıyor ve buradan kentin çeşitli kısımlarına dağıtılıyordu. Kente bir de "Karosianai" adında hamam armağan eden Valens'in 378 yılında Edirne'de (Hadrianopolis) Gotlara yenilmesi, kentin savunma ve su temini gibi ihtiyaçlar konusunda yeni tedbirlerin alınması gerektiğini gündeme getirdi.

¹⁰⁹ David Woods. "The Date of the Translation of the Relics of SS. Luke and Andrew to Constantinople." *Vigiliae Christianae* 45, (1991): 286.

¹¹⁰ Cyril Mango, *Bizans Mimarisi*, Çev., Mine Kadiroğlu (Ankara: Rekmay, 2006), 90.

¹¹¹ Themistius, *Politics, Philosophy and Empire in the Fourth Century: Select Orations of Themistius*, Çev., Peter Heather ve David Moncur (Liverpool: Liverpool University Press, 2001), 76.

¹¹² Paul Stephenson, *Büyük Konstantin: Yenilmez İmparator, Muzaffer Hristiyan*, Çev., Gürkan Engin (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016), 210.

¹¹³ *The Oxford Classical Dictionary*, Third Ed., "Julian." maddesi.

¹¹⁴ Cyril Mango, *The Development of Constantinople as an Urban Centre*, Şurada; Cyril Mango, ed., *Studies on Constantinople* (Hampshire: Variorum Asgate Publishing Limited, 1997), 5.

¹¹⁵ Timothy Gregory, *Bizans Tarihi*. Çev., Esra Ermert (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2013), 96.

¹¹⁶ Gregory, *Bizans Tarihi*, 96.

¹¹⁷ Düinden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, First Ed., "Bozdoğan Kemeri." maddesi.

2.4 Iustinianus'un İktidarına Kadar Kentin Gelişimi

Constantinus tarafından kurulduğunda kentin nüfusunun yaklaşık olarak yirmi bin olduğu tahmin edilmektedir. Aradan sadece yüz-yıllık bir süreç geçtiğinde bu sayı üç yüz ya da dört yüz bine ulaşmıştı.¹¹⁸ Constantinopolis'in sahne olduğu bir sonraki büyük imar faaliyeti Theodosius hanedanı iktidarında gerçekleşti. I. Theodosius (379-395), oğlu Arcadius (395-408), ve torunu II. Theodosius (402-450) Constantinopolis'i kendi iktidarlarının imgeleri ile donatıp, başkent imarına büyük katkıda bulunmuşlardır. Theodosius hanedanı bu katkıyı sadece erkek üyeleri ile değil aynı zamanda Pulcheria, Eudoksia, Aelia Eudocia ve Anicia Iuliana gibi kadın üyelerinin himayelerinde gerçekleştirmiştir.

Theodosius hanedanı, Geç Antikçağ Roma kent yaşamının kurumlarını kente naksettiler. I. Theodosius bugün Beyazıt meydanında bulunan ve "Forum Tauri" olarak adlandırılan küçük meydanı tekrardan düzenleyip "Forum Theodosius" olarak adlandırdı.¹¹⁹ Theodosius Forum'u başkentte bulunan en büyük kamusal alandı.¹²⁰ Bu forum eski başkent Roma'da bulunan Forum Traiani model alınarak tasarlanmıştı.¹²¹ Tıpkı Forum Traiani'deki gibi Forum Theodosius'da da imparatorun at üzerinde tasvir edildiği heykeli forum'un ortasındaki bir sütunun tepesine yerleştirilmişti.¹²² Bu heykel Theodosius'un gasıp Maximus'a karşı kazandığı zafer onuruna dikilmişti. I. Theodosius yine bu zaferin anısına kente Altın Kapı (Porta Aurea) denen bir de anıtsal giriş kapısı inşa ettirdi.¹²³ Bugün Sultan Ahmet Meydanında bulunan ve "Dikilitaş" denen Obelisk de I. Theodosius tarafından hippodroma dikilmişti. Yine bu dönemde kentin güney batısında hayli geniş bir girinti yapan koya Theodosius limanı (Portus Theodosiacus) eklendi.¹²⁴ İmparator limana yakın bir yerde Horrea Theodosiana ve Horrea Alexandrina adlı devasa iki tahıl ambarı yaptırdı.¹²⁵ Horrea Alexandrina, adını

¹¹⁸ Bassett, *The Urban Image of Late Constantinople*, 79.

¹¹⁹ *The Oxford Dictionary of Late Antiquity*, First Ed., "Constantinople." maddesi.

¹²⁰ Jonathan Harris, *Constantinople: Capital of Byzantium* (Wiltshire: Continuum Books, 2007), 9.

¹²¹ The Cambridge Ancient History XIV Late Antiquity: Empire and Successors AD 425-600, First Ed., "Art and Architecture." Maddesi.

¹²² Franz Alto Bauer. "Urban Space and Ritual: Constantinople in Late Antiquity," *Acta Archaeologica Et Artium Historiam Pertinentia* 15, (2001): 37.

¹²³ Jonathan Bardill. "The Golden Gate in Constantinople: A Triumphal Arch of Theodosius I," *American Journal of Archaeology* 103, no. 4 (1999): 672.

¹²⁴ Wolfgang Müller-Wiener, *Bizans'tan Osmanlı'ya İstanbul Limanı*, Çev., Erol Özbek (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003), 8.

¹²⁵ Themistius, *Politics, Select Orations*, 121.

Constantinopolis'in tahıl ihtiyacını önemli ölçüde karşılayan İskenderiye kentinden (Alexandria) alıyordu.¹²⁶

Arcadius dönemine gelindiğinde, bir imparatorluk geleneği olarak bu hükümdar da kente, kendi adıyla anılan bir hamam (Arcadianae) ve bir de forum (Forum Arcadii) armağan etti.¹²⁷ Bu forumda bulunan bir sütunun üzerine babasının heykelini diken II. Theodosius, kentin artan nüfus baskısı nedeni ile kent alanını genişletti ve bugünde kısmen ayakta duran kent surlarını inşa etti.^{128 129}

Bu surların inşasında dördüncü yüzyılda Roma'nın barbarlar tarafından yağmalanması ile Balkanlarda artan Hun baskısı etkili olmuştu. Roma İmparatorluğunun ihtişamını simgeleyen bu surlar aynı zamanda uygar yaşamı temsil ediyordu. 410'da başlanan ve 442'de bitirilen surlar, 19 km uzunluğundaydı ve 14 bin hektarlık bir alanı kapsıyordu.¹³⁰ II. Theodosius da tüm selefleri gibi küçük de olsa bir forum (Sigma) inşa ettirdi.¹³¹ Bu forum adını Iulianus'un eşi Helena'dan alan Helenianai (Samatya) İmparatorluk Sarayı'nın önünde bulunmaktaydı. Arcadius döneminde çıkan bir isyan sonucu tahrip olan Hagia Sophia Kilisesi, II. Theodosius tarafından tekrar inşa edilmişti.¹³² Hagia Sophia Kilisesi ve Augusteion Forumu'nun hemen yanında bulunan Milion anıtına kendisinin süvari olarak betimlendiği bir heykelini ekletti ve bu münasebetle kente büyük miktarda tahıl bağışladı.¹³³ Ayrıca Chios (Sakız) Adası'ndan getirttiği yaldızlı dört at heykelini (Quadriga) de buraya yerleştirdi.¹³⁴ İmparator kentin su sorunu ile de yakından ilgilenmiş ve Aetius Sarnıcı'nı (Karagümrük) yaptırdı.¹³⁵ Kent içerisine de kendi adıyla anılan (Theodosius) bir sarnıç (Şerefiye) ekledi. Adını imparatorluğun batısını yöneten Honorius'dan alan "Honorianai" denilen hamam da bu dönemde inşa edildi. İmparatorun eşi Aelia

¹²⁶ Mango, *The Development of Constantinople*, 5.

¹²⁷ Cyril Mango, *Studies on Constantinople* (Hampshire: Variorum Asgate Publishing Limited, 1997), 8.

¹²⁸ Marcellinus, *The Chronicle of Marcellinus*, Çev., Brian Croke (Sydney: The Australian Association For Byzantine Studies, 1995), 421.

¹²⁹ Michael Whitby, "The Long Walls of Constantinople," *Byzantion* 55, no. 2, (1985): 560.

¹³⁰ Kuban, *İstanbul Bir Kent Tarihi*, 50.

¹³¹ Nevra Necipoğlu, ed., *Byzantine Constantinople: Monuments, Topography and Everyday Life* (Leiden: Brill, 2001), 33.

¹³² *The Oxford Dictionary of Byzantium*, First Ed., "Hagia Sophia." maddesi.

¹³³ Bassett, *The Urban Image of Late Constantinople*, 238.

¹³⁴ Anonim, *Patria*, 75.

¹³⁵ James Crow, Jonathan Bardill ve Richard Bayliss, *The Water Supply of Byzantine Constantinople* (London: The Society for the Promotion of Roman Studies, 2008), 130.

Eudocia'nın desteğiyle Capitolium binası bu dönemde bir üniversiteye dönüştürülmüştü.¹³⁶ Eudocia ayrıca kente “Aziz Polyeuktos” adında bir de kilise inşa ettirdi.

II. Theodosius Dönemi'nin en güçlü devlet adamlarından baş mabeyinci (*Praepositus Sacri Cubiculi*) Antiochus da kendisine ait bir sarayı hippodrom'un hemen kuzeyi ile Mese arasındaki bölüme inşa etti.¹³⁷ Bu sarayın bir bölümü daha sonra kiliseye çevrilip Azize Euphemia'ya adandı ve azizenin rölikleri Khalkedon'daki kilisesinden buraya getirilerek bu bina bir şehitliğe dönüştürüldü.¹³⁸ Antiochus gözden düşünce yerine gelen Lausus da öncülünün sarayının hemen yanına kendi sarayını yaptırdı.¹³⁹ Lausus sarayını adeta bir sanat galerisine dönüştürüldü.¹⁴⁰ Antik çağın en meşhur heykellerinden bazıları bu sarayda muhafaza edilmekteydi. Bu koleksiyonun içerisinde Antik dünyanın Yedi Harikası'ndan biri sayılan Zeus'un Olympia'daki heykeli, Knidoslu Aphrodite Heykeli gibi birçok eser bulunmaktaydı.¹⁴¹ 476 yılında çıkan büyük yangından en çok etkilenen yapılardan biri olan Lausus Sarayı'nın yerine ilk önce “Aziz Phocas” denilen sonradan adı “Aziz Yuhanna” (İncil Yazarı) olarak değiştirilen kilise inşa edildi.¹⁴²

II. Theodosius döneminde Constantinopolis artık “yöneten kent” olmuştu.¹⁴³ İmparator öldüğünde ablası Pulcheria, Markianos ile evlendi. İmparator ilan edilen Markianos (450-457) kendi iktidarının imgesi olarak kente üzerinde kendi heykelini taşıyan anıtsal bir sütun diktirdi.¹⁴⁴ Selef imparator döneminde yapılan Aetius Sarnıcı'na ek olarak Aspar Sarnıcı (Çukurbostan) kente bu dönemde eklendi.¹⁴⁵ Bu dönemin ünlü isimlerinden biri de Consul Studius idi. Vaftizci Yahya Kilisesini (İmrahor) ve yanına “uykusuzlar” anlamına gelen Akoimetoı keşişleri için Stoudios

¹³⁶ Kuban, *İstanbul Bir Kent Tarihi*, 46.

¹³⁷ Mango, *The Development of Constantinople*, 12.

¹³⁸ Geoffrey Greatrex ve Jonathan Bardill, “Antiochus the Praepositus.” *Dumbarton Oaks Papers* 50 (1996): 193.

¹³⁹ Jonathan Bardill. “The Palace of Lausus and Nearby Monuments in Constantinople: A Topographical Study,” *American Journal of Archaeology* 101, no. 1 (1997): 67.

¹⁴⁰ Sarah Bassett, “Excellent Offerings: The Lausus Collection in Constantinople.” *The Art Bulletin* 82/1 (2000): 22.

¹⁴¹ Bassett, *The Urban Image of Late Constantinople*, 98.

¹⁴² Mango, *The Development of Constantinople*, 12.

¹⁴³ Peter Brown, *Geç Antikçağ Dünyası*, Çev., Turhan Kaçar (İstanbul: Alfa Yayınları, 2016), 159.

¹⁴⁴ Bugün Fatih Senti'nde bulunan bu sütun, üzerindeki Nike tasvirlerinden ötürü Kıztaşı olarak bilinmektedir.

¹⁴⁵ Crow, *The Water Supply of Byzantine Constantinople*, 130.

Manastırını inşa ettirdi.¹⁴⁶ Bu manastır sonraki yıllarda eski çağ yazmalarını çoğaltmasıyla ün kazanacaktı.

Pulcheria da kent imarına birçok katkıda bulundu. İmparatoriçe, hayırseverlik (Philanthropia) ve sanatta kadın hamiliğine (Matronas) örnek gösterilebilecek birçok yapıyı kente armağan etti.¹⁴⁷ Meryem Ana'ya adadığı üç kilise böylesi bir şöhrete kavuşmasında etkili olan eserler arasında gösterilebilir. Bu kiliselerden ilki Khalkopratia'daki Meryem (Theotokos) Kilisesi¹⁴⁸ olup, diğeri Blakhernai Semti'nde (Ayvansaray) bulunan Meryem Kilisesi'dir. Bu kilise Meryem Ana'nın şalına (Maphorion) ev sahipliği yaptığı için kentteki diğer kiliseler arasında çok farklı bir konuma sahipti. İmparatoriçenin sonuncu armağanı ise Yol Gösteren Meryem (Hodegetria) Kilisesiydi.

İmparatoriçe Pulcheria ve İmparator Markianos öldüğünde arkalarında bir varis bırakmadılar. Bunun üzerine bir asker olan Leo, imparator ilan edildi.¹⁴⁹ I. Leo'nun (457-474) iktidarı nüfuzlu ordu komutanı Aspar ve bir diğer komutan Isaurialı Zeno ile mücadeleyle geçecekti. Aspar'ı öldürten I. Leo kızını Zeno ile evlendirdi. Bu evlilikten dünyaya gelen torununu imparator ilan etti. I. Leo döneminde kentte bir forum inşa edildi. Bu forum bir Roma imparatoru tarafından inşa ettirilen son forumdu.¹⁵⁰ Bu meydana "Pittakia" da denilmekteydi.¹⁵¹ İmparator I. Leo ölünce, torunu II. Leo da babası Zeno'yu ortak imparator ilan etti. O yıl II. Leo hastalanıp öldü. Zeno'nun iktidarının (474-491) ilk yılında çıkan bir yangında bazilika ve çevresindeki binalar yandı. Zeno'nun magister militum ünvanlı komutanı Illus tarafından tekrar yaptırıldı.¹⁵² Zeno da 491 yılında ölünce İmparatoriçe Ariadne bir saray memuru olan Anastasius ile evlendi ve böylelikle Anastasius imparator ilan edildi.¹⁵³

¹⁴⁶ *The Prosopography of The Later Roman Empire Volume II B*, First Ed., "Studios 2." maddesi.

¹⁴⁷ Dilia Angelova, "Stamp of Power: The Life and The Afterlife of Pulcheria's Buildings," şurada, *Byzantine Images and their Afterlives* ed., Lynn Jones, (New York: Routledge, 2014), 86.

¹⁴⁸ Michael Grant, *From Rome to Byzantium: The Fifth Century AD* (New York: Routledge, 1998), 88.

¹⁴⁹ Gregory, *Bizans Tarihi*, 127.

¹⁵⁰ Ken R. Dark ve A. L. Harris. "The Last Roman Forum: the Forum of Leo in Fifth-century Constantinople," *Greek, Roman, and Byzantine Studies* 48, no. 1 (2008): 57. Bu forumun bugünkü yeri Topkapı Sarayı'nın ikinci avlusuna denk gelmektedir.

¹⁵¹ Annie Pralong, ed., *Bizans: Yapılar, Meydanlar, Yaşamlar*, Çev., Buket Kitapçı Bayrı (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2011), 26.

¹⁵² *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, First Ed., "Bazilikalar." maddesi.

¹⁵³ Gregory, *Bizans Tarihi*, 130.

Anastasius (491-518) döneminde Blakhernai'deki Meryem Kilisesine yakın bir konumda Blakhernai Sarayı inşa edildi. Anastasius da kentin su sorunuyla yakından ilgilendi ve Mokios Sarnıcı'nı (Altımermer Çukurbostanı) yaptırdı.¹⁵⁴ Bu sarnıç adını inşa edildiği yerde bulunan Aziz Mokios Kilisesinden aldı. Yine bu dönemde “Dagistheus” adında bir hamamının yapımına başlandı.¹⁵⁵ İmparator kendi adı ile anılan Anastasius Surları'nı (Çatalca) inşa ettirdi. Buradaki amaç Theodosius surlarının daha ötesinde bir savunma hattı oluşturmak ve kente su taşıyan su yollarını koruma altına almaktır. Başkent'in batısı tam da güvence altına alınmıştı ki doğuda Sasaniler Armenia'yı işgal ettiler.¹⁵⁶ Sasanilerle anlaşma yoluna giden Anastasius onlarla yirmi yıldan fazla sürecek bir barış antlaşması imzaladı. Bu olaydan on yıl sonra kendisine karşı çıkan bir ayaklanmayı bastırdı. Anastasius seksen sekiz yaşında öldüğünde imparatorluk mali olarak çok güçlü bir durumdaydı.¹⁵⁷ Bir çocuğu yoktu ancak arkasında “Probus”, “Pompeius” ve “Hypatius” adında üç yeğen bıraktı. Ancak ordu onlardan birini seçmek yerine Iustinus (518-527) adında yaşlı bir subayı imparator ilan etti.¹⁵⁸

Iustinus Dönemi'nin sonlarında Iustinianus da eş imparator ilan edilecekti. Iustinianus iktidarına kadar başkentte bir mimari gelenek oluşmuştu. Kent, adeta her adımda imparatorların ve dolayısıyla Roma İmparatorluğunun iktidar imgeleriyle mimari olarak donatılmıştı. Böylelikle kentin iktidar ile mimari arasındaki ilişkisi pekiştirilmiş ve tam bir başkent görünümüne kavuşturulmuştu. Iustinianus da işte tam olarak böyle bir mirası devralacaktı.

¹⁵⁴ Crow, *The Water Supply of Byzantine Constantinople*, 132.

¹⁵⁵ Mango, *The Development of Constantinople*, 10.

¹⁵⁶ Stephen Mitchell, *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi: M.S. 284-641*. Çev., Turhan Kaçar (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2016), 185.

¹⁵⁷ Gregory, *Bizans Tarihi*, 131.

¹⁵⁸ Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, 64.

BÖLÜM 3. İMPARATOR IUSTINIANUS

3. İmparator Iustinianus

İmparator Anastasius 518’de arkasında bir varis bırakmadan öldü. Geç Roma İmparatorluğu döneminde gelenek olduğu üzere, askerler tarafından uygun görülen bir kişi imparator ilan edilecekti. Askerler de yaşlı bir saray muhafızı olan Iustinus’u imparator ilan ettiler.¹⁵⁹ İmparatorluğun az gelişmiş bölgelerinden biri olan Balkanlardan çıkan Iustinus, orduya yazılıp, kariyer basamaklarını hızla tırmanarak saray muhafızı oldu. İmparator ilan edilmesinin ardından, önceki imparatorun ekibini tasfiye edip, yerine kendi güvendiği insanları atadı. Bu bağlamda Balkanlardan yeğeni Flavius Petrus Sabbatius’u yanına getirdi.¹⁶⁰ Flavius Petrus 482’de günümüz Makedonya’sında bulunan “Tauresium” adlı bir köyde doğdu.¹⁶¹ Dayısı onu evlat edindiğinde Iustinianus ismini aldı.¹⁶² Dayısı sayesinde çok iyi bir eğitim almayı başaran Iustinianus, anadili Latince yanında Yunancayı da çok iyi konuşup yazabilmekteydi.¹⁶³ Gençlik ve gelişim yıllarını başkent Constantinopolis’te geçirdiği için kent ve imparatorluk kültürünü çok iyi benimsedi. Iustinianus, daha dayısı I. Iustinus’un hükümdarlık döneminde siyasi meselelere dâhil olmuştu.¹⁶⁴ Bu sırada Theodora ile tanıştı ve nişanlandı. 521’de dayısı onu *Consul* olarak atadı.

İmparator, 525’de Theodora ile evlendi ve onu imparatoriçe ilan etti.¹⁶⁵ Bu hareketi onu ve kariyerini tehlikeye attı. Zira Theodora asil bir aileden gelmediği gibi hippodromda gösteri yapan bir ayı oynatıcısının kızıydı. Dayısı Iustinus’un selefi imparator Markianos’un Pulcheria; Zeno ve Anastasius’un Ariadne ile evlilikleri, her iki kadının da hanedana mensup olması bakımından bu kişilerin iktidarlarını meşrulaştırmıştı.¹⁶⁶ İlk İmparator Augustus, bu türden bir evliliği yasaklayan kanun

¹⁵⁹ Gregory, *Bizans Tarihi*. 141.

¹⁶⁰ Mitchell, *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi*, 187.

¹⁶¹ John Bagnell Bury, *History of Later Roman Empire from the Death of Theodosius I to the Death of Justinian Volume 2* (New York: Dover Publication, 2016), 19.

¹⁶² John Barker, *Justinian and the Later Roman Empire* (Madison: Wisconsin University Press, 1966), 65.

¹⁶³ Gregory, *Bizans Tarihi*, 146.

¹⁶⁴ Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, Çev., Fikret Işıltan (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2015), 64.

¹⁶⁵ Alexander Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*. Çev., Tevabil Alkaç (İstanbul: Alfa Yayınları, 2015), 161.

¹⁶⁶ A. Doug Lee, *From Rome to Byzantium AD 363 to 565: The Transformation of Ancient Rome* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2013), 244.

çıkartmıştı. Ayrıca Hristiyan değerlerin artan etkisi de bu tür bir evliliğin hoş görülmeceği anlamına geliyordu. Bu evliliğin önünde bir de dinî engel bulunuyordu. Theodora, Iustinianus gibi Khalkedon İtikadını savunmuyordu, o miafizit görüşün bir mensubuydu.¹⁶⁷ Ne var ki Iustinianus bu evliliğin önündeki yasal engeli kaldıran bir yasa çıkarttırdı.¹⁶⁸ Theodora hem çok iyi bir eş hem de onun politik ve idari bir yardımcıydı. 527’de imparator Iustinus ölmeden önce Iustinianus’u eş imparator olarak atadı.¹⁶⁹ Aynı yıl Iustinus öldüğünde Iustinianus tek imparator oldu.¹⁷⁰ İktidarının ilk yıllarında Theodora ile birlikte bağış ve yardım yoluyla konumunu güçlendirmeye çalıştı.¹⁷¹ Kendisi gibi kırsal geçmişi olan genç insanları orduya ve bürokrasiye yerleştirmeye başladı. Tüm başarılarını kendi öngörüsü ve kabiliyeti yanında onun imparator olmasından sonra etrafına topladığı ekibine de borçluydu. Hukuk reformlarını hazırlayan hukuk danışmanı (Quaestor) Tribonianus, vergi toplama da yetkin Kapadokyalı Ioannes (Praetorius Prefectus) gibi idarecilerin yanı sıra askerî alanda Belisarius ile Narses adında çok yetenekli iki generale sahipti.¹⁷²

Iustinianus kafasındaki emperyal planların bir parçası olarak imparatorluğun her yerinde aynı şekilde uygulanabilecek kanunları yaratmaya çalıştı. Bu kuşkusuz yeni bir fikir değildi. Zira II. Theodosius Dönemi’nde de benzer bir çalışma yapılmış ve “Codex Theodosianus” olarak bilinen yasa çalışması yayımlanmıştı. Bununla birlikte Iustinianus’un kalkıştığı bu iş çok daha zordu. Çünkü Hadrianus Dönemi’nden itibaren çıkarılan tüm kanunların tasnifi ve düzenlenmesi amacı güdülüyordu.¹⁷³ 529’da da ilk codex (kanunname) yayımlandı.

532’de başkent Constantinopolis’te Nika Ayaklanması çıktı.¹⁷⁴ Daha sonraki bölümlerde de detaylı olarak değinileceği üzere, bu ayaklanma hippodromdaki taraftar

¹⁶⁷ Bury, *History of Later Roman Empire*, 31.

¹⁶⁸ Prokopios, *Bizans’ın Gizli Tarihi*, Çev., Orhan Duru (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015), 52.

¹⁶⁹ Mitchell, *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi*, 192.

¹⁷⁰ Averil Cameron, Bryan Ward-Perkins ve Michael Whitby ed., *The Cambridge Ancient History Volume XIV Late Antiquity: Empire and Successors A.D. 425-600* (New York: Cambridge University Press, 2000), 65.

¹⁷¹ Lee, *From Rome to Byzantium*, 246.

¹⁷² Warren Treadgold, *A History of the Byzantine State and Society* (California: Stanford University Press, 1997), 179.

¹⁷³ James Allan Evans, *The Emperor Justinian and The Byzantine Empire* (London: Greenwood Press, 2005), 24.

¹⁷⁴ Gregory, *Bizans Tarihi*, 146.

grupları arasında süregelen kavga ve şiddet olaylarının ardında sorumlu tutulan bazı kişilerin tutuklanması üzerine başlamıştı. Günlerce süren bu hadise imparator Iustinianus'a karşı bir ayaklanmaya dönüşüp, hippodrom hizipleri kentin merkezini yakıp yıkmıştı. İsyancı hippodrom hizipleri, imparatorun en yakınındaki isimlerden Tribonianus ve Ioannes'in görevlerinden alınmasını talep ettiler ve bunu başardılar. Daha sonra seleflerinden Anastasius'un yeğeni Hypatius'u imparator ilan etmek istediler.¹⁷⁵ Iustinianus bu ayaklanmayı çok kanlı bir biçimde bastırdı. İmparator neredeyse tahtını kaybediyordu. İçerideki muhalif grupları sindirdikten sonra kafasındaki "Büyük Planı" uygulamaya başladı.

Ayaklanmanın bastırılmasından hemen sonra Kutsal Bilgelik (Hagia Sophia) Kilisesi'nin yapımına başladı ve beş yıl gibi kısa bir sürede bu devasa yapıyı bitirdi. Bu yapı imparatorun gücünü temsil etmekle kalmıyordu aynı zamanda onun zaferini anıtlıyordu. Nika ayaklanması sonrasında da Hukuk çalışmalarına devam edildi. Üç yıllık bir çalışmanın ardından yargıçlar için *Digesta* adında çok kapsamlı bir başvuru kitabı yayınlandı (533).¹⁷⁶ Codex'in ikinci kısmını oluşturan Digest'in bitmesine yakın Tribonianus yönetimindeki hukuk kurulu, hukuk eğitimi alanlar için *Institutiones* adlı bir ders kitabı çıkarmak için çalışmalara başladı ve aynı yıl bitirildi. *Codex Iustinianus* yayımlandıktan sonrada da yeni kanunlar yayımlanmaya devam etti. Bu yayınlara *Nearai Diatakseis* (Latince: *Novellae Constitutiones*) deniliyordu. İçerisinde Iustinianus'un tüm hukuk düzenlemelerinin bulunduğu bu külliyata da *Corpus Iuris Civilis* adı verildi. Latince olarak derlenen bu hukuk yazım külliyatı, Hristiyan Roma İmparatorluğu'nun karakteri ve ideolojisinin o zamana kadar düşünülmüş en zorlu ifadesiydi.¹⁷⁷

İçeride kendi konumunu sağlamlaştıran imparator artık kafasındaki emperyal projeyi hayata geçirmek istiyordu. Bizans tarihçisi Alexander A. Vasiliev bu durumu şu şekilde açıklamaktadır;

Iustinianus, İmparatorluk tahtına, kendisinin hem Romalıların hem de Hristiyanların imparatoru olduğu düşüncesi ile çıkmıştı. Kendisini Roma

¹⁷⁵ Jean-Claude Cheynet, ed., *Bizans Dünyası: Bizans İmparatorluğu (330-641)*, Çev., Aslı Bilge (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2004), 47.

¹⁷⁶ Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, 69.

¹⁷⁷ Mitchell, *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi*, 193.

Sezarlarının varisi olarak gören Iustinianus'un hedefi, İmparatorluk sınırlarını eskiden olduğu şekliyle bir bütün haline getirmektir. Hristiyan bir yönetici olarak, Aryan olan Germenlerin Ortodoks nüfus üzerinde baskı kurmasına müsaade edemezdi. Constantinopolis'teki yöneticilerin, Sezarların yasal varisleri olmalarından dolayı, o dönemde barbarların işgali altında bulunan batı toprakları üzerinde hakları vardı. Germen kralları, Bizans İmparatorlarının tebaasıydı ve kendilerine yönetim hakkı Bizans imparatorları tarafından verilmişti. Iustinianus kendisini, Roma İmparatorluğundaki bütün yöneticilerin doğal hükümdarı olarak görüyordu. Hristiyan bir imparator olarak da kendisini Hristiyan inancının hem sapkınlar hem de Pagan inanca mensup olanlar arasında propagandasının yapılması görevine adanmıştı.¹⁷⁸

Iustinianus bu gerekçelerle Afrika, İtalya ve İber Yarımadası'nı kapsayan seferler düzenledi. Böylelikle 533-34 yıllarında Belisarius'u büyük bir donanma ile Kuzey Afrika'yı Vandallardan geri almak için gönderdi. Kuzey Afrika'yı tekrar imparatorluk topraklarına katmayı başaran Iustinianus, bu kez yönünü İtalya'ya çevirdi. 535-55 yılları arasında hem finansal hem de insan kaynağı açısından çok maliyetli seferler sonucunda İtalya'yı Ostrogotlardan geri almayı başardı.¹⁷⁹

Batıda bu gelişmeler yaşanırken doğuda da Sasanilerle barış bozulmuştu. Iustinianus tahta çıkar çıkmaz İran sınırına yeni tahkimatlar yapılması için emir verdi. Sasaniler bunu engellemeye çalışınca savaş patlak verdi (529).¹⁸⁰ Bu sırada hem batıda hem doğuda savaşan imparatorluk oldukça zorlanmaktaydı. İki cephedeki savaş yetmez gibi, bir de veba salgını patlak verdi. Bununla birlikte Sasaniler de iç çekişmelerden kaynaklı sorunlar yaşıyorlardı. Böylelikle 545'de iki taraf arasında barış sağlandı ve 562'de bir barış antlaşması imzalandı.¹⁸¹

541'de Constantinopolis ve imparatorluk veba salgını ile sarsıldı. Veba 570 yılına kadar Akdeniz çevresinde sürüp gitti.¹⁸² Iustinianus'un kendisi de vebaya yakalandı ancak bu hastalıktan kurtulup iyileşti. Bununla birlikte etrafındaki birçok kişi bunu başaramadı. Procopius'a göre; Constantinopolis nüfusunun önemli bir kısmı veba

¹⁷⁸ Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, 162, 163.

¹⁷⁹ Gregory, *Bizans Tarihi*, 155.

¹⁸⁰ Mitchell, *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi*, 200.

¹⁸¹ Bury, *History of Later Roman Empire*, 121.

¹⁸² Brown, *Geç Antikçağ Dünyası*, 179.

dolayısıyla kaybedilmişti.¹⁸³ O dönemde veba kentleri kırsal bölgelerden daha çok etkilemişti ve ölenlerin büyük bir çoğunluğunu genç nüfus oluşturmaktaydı. Bu dönemde başkentin nüfusunu arttırmak için başka kentlerden insan getirildi.¹⁸⁴ Veba, süregelen İtalya savaşı ile birlikte gelecek felaketlerin habercisi olacaktı. 548’de hayat arkadaşı ve yönetimdeki yardımcısı Theodora öldü.¹⁸⁵ Veba salgını ve Theodora’nın ölümü Iustinianus’u derinden etkiledi. 565’de de Iustinianus öldü.¹⁸⁶ Saltanatını Roma İmparatorluğunu restore etmeye çalışmakla geçirdi. Bunu kısmen başarsa da kendisinden sonra kazandığı topraklar büyük ölçüde kaybedilecekti.

¹⁸³ Prokopios, *The Wars of Justinian*. Çev., H. B. Dewing (Indianapolis: Hackett Publishing Com., 2014), 2.23.

¹⁸⁴ Lester K. Little, ed., *Plague and the End of Antiquity: The Pandemic of 541-750* (New York: Cambridge University Press, 2007), 24.

¹⁸⁵ Gregory, *Bizans Tarihi*, 158.

¹⁸⁶ Cyril Mango, ed., *The Oxford History of Byzantium* (New York: Oxford University Press, 2002), 51.

3.1 Iustinianus'un İktidarı

Iustinianus'un iktidarının nasıl değerlendirilmesi gerektiği sorusuna cevap vermek oldukça güçtür. Bu, bir yandan Erken Bizans uygarlığının kültürel ve siyasi gücünün arttığı, öte yandan da sonraki yıllarda yaşanacak çöküşün tohumlarının atıldığı ve mali konularda sınırların zorlandığı bir dönem olarak görülebilir. Iustinianus iktidarı ile ilgili 'Büyük Plan' görüşünü savunan tarihçiler, Iustinianus'un her hareketini Roma İmparatorluğunun kasıtlı yapılan restorasyonu olarak tanımlama eğilimindedirler. Iustinianus'un iktidarı tartışılırken 'Büyük Plan' görüşünden kaçınmak oldukça zordur. Neredeyse bütün yazılı kaynaklar bu görüşün etkisi altındadır.¹⁸⁷

Buradan hareketle, Iustinianus'un temel hedefleri arasında imparatorluğun batı bölümünü barbarlardan kurtarmak vardı. Evrensel iktidar için savaşmasının temelinde sadece Romalılık değil, aynı zamanda Hristiyanlık da yatıyordu.¹⁸⁸ Tebaasının büyük çoğunluğu gibi, o da Roma İmparatorluğu'nun bölünmezliğine ve bunun Hristiyanlığın siyasi tezahürü olduğuna inanıyordu. İmparatorluğun yarısının sapkın ve yabancı ellere düşmesi, Tanrı iradesine karşı işlenmiş bir suçtu ve dolayısı ile gasp edilmiş mirası geri almak kendisinin dinî göreviydi.¹⁸⁹

Kendisinden önceki imparatorlar Anastasius ve dayısı Iustinus bu görevi yerine getirebilmek şöyle dursun, iktidارlarını aristokrat kesim ve kentteki hippodrom hiziplerine taviz vermekten öteye götürememişlerdi. Iustinianus'un kendisinin selefi imparatorlardan çok farklı icraatları vardı. Bunlar arasında şüphesiz Batı Roma İmparatorluğunun gasp edilmiş topraklarını kurtarmak için çıkılan seferler çok önemli bir yere sahipti. Iustinianus Batı Roma'yı askerî olarak ele geçirdiyse de arkasında Pirus Zaferine benzetilebilecek bir enkaz bıraktı.

Iustinianus hem gasp edilmiş topraklarındaki halklara hem de içerideki pagan ve sapkınlara yönelik dinî faaliyetlerde bulundu. İmparatorluğu sadece toprak olarak değil aynı zamanda tek bir inanç etrafında merkezileştirmek istiyordu. 451 yılında toplanan Khalkedon Konsili kararı ile doğu kiliselerine karşı üstün ve Roma Kilisesi ile eşit sayılan Constantinopolis Patrikhanesi ile başkent artık "yöneten merkez"

¹⁸⁷ Jonathan Shephard, ed., *The Cambridge History of The Byzantine Empire* (Cambridge: Cambridge University Press, 2008), 107.

¹⁸⁸ Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, 71.

¹⁸⁹ Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, 64.

konumuna adaydı.¹⁹⁰ Bu tür nedenlerle imparator teolojik konularla da yakından ilgilendi zira bütün ve tek bir Roma için en kuvvetli harç inançtı. Iustinianus, paganizmi yok etmek gayretindeydi. Bu amaçla 529'da Atina'daki Akademi'yi kapattı.¹⁹¹ Paganların okullarda öğretmenlik yapmalarını yasakladı. Devleti idare ettiği gibi, aynı şekilde kilise kanunlarının her ayrıntısına şahsen müdahale ederek kilise hayatını da yönetmek eğilimindeydi.¹⁹²

Önceki dönemlerde olduğu gibi kendi döneminde de en güncel teolojik tartışma miafizitlerle mücadele idi. Bir taraftan Ortodoks inancı gereği Roma Kilisesi ile görüşülüyor, diğer taraftan da miafizit inancın yoğun olduğu Doğu da küstürülmemeye çalışılıyordu. Batı seferleri sırasında Roma Kilisesi'nin desteğine ihtiyaç duyarken, doğu da süre gelen Sasaniler ile mücadele esnasında da miafizit inancın yaygın olduğu Gassani Araplarına ve dolayısıyla İskenderiye ve Antakya kiliselerine ihtiyaç duyuyordu. Khalkedon İtikadının bir temsilcisiydi ancak eşi Theodora, miafizit görüşün hamiliğine soyunmuştu. Bu durum Bizans'ın tebaası ile kurduğu hassas denge politikasının bir göstergesiydi.¹⁹³ Khalkedon İtikadı yanlıları ile karşıtları arasında müşterek bir zemin oluşturabileceği kanaatiyle "Theopaskhit" denen (Tanrı'nın azap çekmesi) formülünü destekledi ve hatta 533'te bizzat ilan etti.¹⁹⁴ İmparator, bu iki kutup arasındaki dengeyi Constantinopolis'te toplanan beşinci Ekümenik Konsil'de (553) "Üç Bölüm" (tria kephalaia) adlı görüşü mahkûm ederek sağlamaya çalıştı. Iustinianus, Etiyopya'dan Kafkasya'ya politik ilişkiler marifetiyle Hristiyanlık inancının coğrafyasını genişletmeye çalıştı.¹⁹⁵

Dışarıdan bakıldığında Iustinianus'un parlak bir başarı olarak görülen icraatları, gelecek için hem ekonomik hem de siyasi anlamda daha ciddi sorunları beraberinde getirecekti. Romalı bakış açısından Iustinianus'un batıya gerçekleştirdiği seferler makul ve doğaldı; ancak devletin bekası ve refahı açısından bu seferler gereksiz ve

¹⁹⁰ Turhan Kaçar, "Pagan Byzantion'dan Hristiyan Konstantinopolis'e: Fetih Öncesi İstanbul'da Din ve Toplum," Şurada: *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi Volume 5*, ed. (İstanbul: İstanbul Belediyesi Kültür A.Ş., 2016), 38.

¹⁹¹ Jonathan Harris, *The Lost World of Byzantium* (London: Yale University Press, 2015), 38.

¹⁹² Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, 71.

¹⁹³ Turhan Kaçar, *Geç Antikçağ'da Hristiyanlık: Doğu'da İsa Doktrininin Siyasi ve Entelektüel Tarihi* (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2009), 158.

¹⁹⁴ Zafer Duygu, *Hristiyanlık ve İmparatorluk: Geç Antikçağ'da Kilise-Devlet ilişkileri ve Kristoloji Paradigmaları* (İstanbul: Divan Kitap, 2017), 389.

¹⁹⁵ Averil Cameron, *Byzantine Christianity: A Very Brief History* (London: SPCK, 2017), 26.

tehlikeliydi.¹⁹⁶ Bu seferler son derece uzundu ve maliyetleri çok ağır olmuştu.¹⁹⁷ Altıncı yüzyılda Batı ile Doğu arasındaki uçurum o kadar büyüktü ki bu ikisini bir araya getirme fikri hiç de gerçekçi değildi.¹⁹⁸ Böylelikle tekrar birleşik bir Roma İmparatorluğu kurma hayali Iustinianus ile birlikte yok oldu.

Tüm bu gelişmelerin yaşandığı Iustinianus Dönemi'nde imparatorluğun başkenti Constantinopolis çok önemli bir konumdaydı. Zira burası artık “yöneten kent” idi. Nüfusu oldukça artmış ve imparatorluğun her tarafından gelen, farklı etnik ve dinî kimliklere sahip insanlarla doluydu.

¹⁹⁶ Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, 172.

¹⁹⁷ A. H. M. Jones, *The Later Roman Empire 284-602: A Social Economic and Administrative Survey Volume I* (Norman: University of Oklahoma Press, 1964), 298.

¹⁹⁸ Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, 172.

3.2 Kentin Toplumsal ve Sınıfsal Yapısı

Saray, imparatorluğun ve kentte yaşayanların odak noktasıydı. Sadece imparatorun ikametgahı değil, aynı zamanda bir yönetim merkeziydi. Saray içerisinde görev yapan bir saray aristokrasisi bulunmaktaydı. Bu aristokrasi içinde imparatorun en yakınında bulunan mabeyinciler (genellikle hadım görevliler) yönetimde oldukça etkindiler. Sarayın yönetimi çoğunlukla bu hadımların elindeydi.

Kentin yönetimi ise “Prefectus” denilen vali idaresindeydi. Prefectus kentin asayiş, yiyecek temini, sağlık ve benzeri birçok kamu görevinden sorumluydu. Mese Caddesi üzerinde bulunan “Praetorium” valinin ve kamu düzenini sağlayan kolluk kuvvetinin (Taxiotai ve Collegiati) merkeziydi. Bu yapı bugünkü Yerebatan Sarnıcı’nın hemen üzerinde bulunan mahkeme binasına çok yakın bir konumdaydı. Devasa bir nüfusa sahip bu kent için en önemli iase ekmek idi. Roma İmparatorluğu’nda gelenek olduğu üzere, bedava ekmek (annona civica) dağıtımı yüzyıllardır imparatorlar tarafından sağlanmaktaydı. Bu yardımın bir şekilde kesilmesi veya aksaması ayaklanmalara neden olmaktaydı. Bu eğilim beşinci ve altıncı yüzyıllarda çok daha aşikâr hâle gelmişti.¹⁹⁹ Kentte bu hizmeti sağlamak üzere 20 civarında büyük kamu fırını bulunuyordu.²⁰⁰

Kent yönetimi tarafından yerine getirilen kamu hizmetlerinin yanı sıra, Constantinopolis birçok hayır kurumuna da ev sahipliği yapmaktaydı. Bunlar arasında yetimler için yetimhaneler (Orphanotropheia), fakirler için fakirhaneler (Ptocheia), evsizler için sığınaklar (Xenones), yaşlılar için huzurevleri (Gerokomeia) ve hastalar için kurulmuş Hastaneler (Xenodocheia) vardı. Iustinianus ve Theodora da hayat kadınları için bir düşkünler evi kurmuştu. Altıncı yüzyıla kadar kiliseler ve kiliselerin işlettiği hayır kurumları, imparatorluğun hayır işlerine bağışladığı paraların temel odağıydı.²⁰¹ Kamu hamamları da kiliselerin işlettiği ve fakirlere hizmet veren hamamlara (Diakonai) dönüşüyordu.²⁰²

¹⁹⁹ Cameron, *The Later Roman Empire*, 174.

²⁰⁰ Jean-Claude Cheynet, ed., *Bizans Dünyası: Bizans İmparatorluğu I (330-641)*, Çev., Aslı Bilge (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2004), 232.

²⁰¹ Paul Magdalino, “Byzantium=Constantinople,” Şurada: *A Companion to Byzantium*, ed., Liz James, (West Sussex: Blackwell Publishing Ltd, 2010), 52.

²⁰² Paul Magdalino, *Orta Çağda İstanbul: Altıncı ve On Üçüncü Yüzyıllar Arasında Konstantinopolis’in Kentsel Gelişimi*, Çev., Barış Cezar (İstanbul. Koç Üniversitesi Yayınları, 2012), 51, 52, 53.

Kent yönetimine doğrudan dâhil olmasa da Hagia Sophia Kilisesi'ne bitişik bir malikânede yaşayan Constantinopolis patriği kentin idari ve ekonomik yaşamına her düzeyde katılmaktaydı. Din adamları kentin resmi geçitleri ve saray merasimlerinde yer alırlardı.²⁰³ 457 yılında I. Leo'nun Constantinopolis patriği tarafından taç giydirilmesi ile patriğin önemi daha da arttı.²⁰⁴

Kent son derece kozmopolit ve çok kültürlü bir topluluktan oluşmaktaydı. Neredeyse tüm imparatorluk bu kentte temsil ediliyordu. Sokakları, Balkanlardan ve Anadolu'dan Yunanca konuşanlar, İtalya'dan, İllirya'dan ve kuzey Afrika'dan Latince konuşanlar, Filistin ve Suriye'den Aramice konuşanlar, Yahudiler ve Mısırdan Kıptice konuşanlar ile doluydu.²⁰⁵ Paralı asker olmak için gelen Frank, Germen, Sarmat, Hun ve Gepitler de hatırı sayılı bir nüfus teşkil ediyordu.²⁰⁶ Caddeler bu farklı kültürlerden gelen insanların değişik kıyafetleri ile rengârenk bir görünüm alıyordu.

Kentin elit topluluğu senatoda makam sahibi (senatoryal aristokrasi) kişilerden (clarissimus) oluşuyordu.²⁰⁷ Aristokrasinin zenginliği kent dışındaki arazilerinden ve kent içindeki atölye, dükkân gibi üretim yapılan mülklerden geliyordu.²⁰⁸ Bu sınıfın hemen altında avukatların, diplomatların, kâtiplerin, muhasebecilerin ve orta dereceli memurların oluşturduğu bir sınıf bulunuyordu. Ordunun ihtiyaçlarını satan girişimciler ile bankerler ve gemi sahipleri de oldukça varlıklı bir sınıfı oluşturmuyordu.²⁰⁹

Toplumsal belki de orta sınıfı sayılabilecek kısmı, tüccarlar ve zanaatkârlar gibi mesleklere sahip kişilerden oluşuyordu. Kent işleyişi içerisindeki önemli kurumlardan biri de meslek loncalarıydı (collegia). Loncalar, Theodosius Kanunu'nda boy gösteren 391 yılından bir yasa ile düzenlenmişti.²¹⁰ Noterler, kuyumcular, tefeciler, bakırcılar, inşaatçılar, gemiciler gibi birçok meslek loncalar altında örgütlenmişti. Elbette kentte yaşayan en alt sınıfı mevkice daha düşük bir kesim olan düşkünler (humiliores), evsizler ve köleler (servi) oluşturmaktaydı. Gerçekten de nüfuzlu insanlar (potentes)

²⁰³ Averil Cameron, *The Byzantines* (Oxford: Blackwell Publishing, 2006), 91.

²⁰⁴ Tamara Talbot Rice, *Everyday Life in Byzantium* (London: B. T. Batsford LTD, 1967), 29.

²⁰⁵ Rautman, *Daily Life in The Byzantine Empire*, 85.

²⁰⁶ Glanville Downey, *Constantinople in the Age of Justinian* (Norman: University of Oklahoma Press, 1960), 22.

²⁰⁷ John Haldon, *A Social History of Byzantium* (West Sussex: Blackwell Publishing Ltd., 2009), 176.

²⁰⁸ Jean-Claude Cheynet, ed., *Bizans Dünyası: Bizans İmparatorluğu II (641-1204)*, Çev., Aslı Bilge (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2006), 270.

²⁰⁹ Downey, *Constantinople in the Age of Justinian*, 28.

²¹⁰ Cheynet, ed., *Bizans Dünyası II*, 260.

ve alt kesimler (humiliores) arasında büyük bir ayırım vardı.²¹¹ Potentes, zenginlik ve gücü elinde tutan ve yasalarla imtiyazlar tanınan bir kesimdi. Bunların içinde de en ayrıcalıklı olanlar senatörlerdi. Senatoryal sınıf içinde en üstte “illustres”, sonra “spectabiles” ve en altta “clarissimi” sınıfı bulunuyordu. Bununla birlikte “humiliores” denen alt tabaka nüfusun büyük kısmını oluşturmaktaydı. Bu sınıf için de uyması gereken bazı kanunlar vardı. Atalarının mesleklerini devam ettirmek zorundaydılar. Ancak bu kanun pek de uygulanabilir olduğunu söylemek zordur. Sözelimi, imparator I. Iustinus çiftçi olarak başladığı kariyerini imparator olarak sonlandırmıştı.

²¹¹ Evans, *The Emperor Justinian and The Byzantine Empire*, 8.

3.3 Nika Ayaklanması ve Kentte Mimari Tahribat

Iustinianus'un iktidarının sınındığı Nika Ayaklanması şüphesiz bu çağın önemli dönüm noktaları arasındadır. 532'de patlak veren ayaklanma, çoğu günümüz tarihçileri için iki karşıt grubun yol açtığı bir karmaşaydı ve bu karmaşa ayaklanmaların sık sık yaşandığı 5. Yüzyılın ilk yarısı için tipikti.²¹² Anastasius Dönemi'nde 496'da, 501'de ve 507'de kan dökülmesine, önde gelen politikacıların düşürülmesine ve büyük istikrarsızlıklara yol açan olağanüstü isyanlar çıkmıştı.²¹³ Bu dönemin belirgin özelliği, şiddet olaylarının artmasından çok, gerçek anlamda nitelik değiştirmesidir.²¹⁴ Nika Ayaklanması sonrasında muhalif aristokrat kesim ve bu kesime maşalık yapan hippodrom hizipleri saf dışı edildi. Ayaklanmayı bastırma başarısı sonucunda imparator isteği gibi davranmakta özgür hâle geldi.²¹⁵ Bu İmparator Iustinianus'un şansı mıydı? İmparator, bu tür bir ayaklanmayı muhalefeti tamamıyla yok edecek bir fırsata mı çevirmişti?

Iustinianus daha İmparator Iustinus'un iktidarında hippodrom hiziplerinin önemini ve ne denli tehlikeli olduklarını anlamıştı. Bu konuyu dönemin tarihçisi Marcellinus şöyle anlatır;

Consul Iustinianus bağışlarında çok daha cömert olarak bu konsüllüğü tüm doğu konsüllükleri içinde en bilineni yaptı. 288,000 altın sikke insanlara dağıtıldı ya da gösterilere ya da onların sahne kıyafetlerine harcandı. O amfi tiyatrodaki aynı anda 20 aslan ve 30 kaplan oynattı ki diğer vahşi hayvanlar buna dahil değil. En önemlisi, araba yarışlarına zaten bağışta bulunduktan sonra hippodromda eğer örtülü atlar ve gürültülü kalabalığı yoksun bırakan tek şey olan bir final yarışı temin etti.²¹⁶

²¹² Gregory, *Bizans Tarihi*, 147.

²¹³ Mitchell, *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi*, 204.

²¹⁴ Dagron, *Konstantinopolis Hipodromu*, 159.

²¹⁵ Gregory, *Bizans Tarihi*, 148.

²¹⁶ Comes, *The Chronicle of Marcellinus*, 521.

İmparator tahta çıkmadan önce “Maviler” denen hippodrom grubunu desteklemiş ve hamilik etmişti.²¹⁷ Tahta çıktığında hiziplerin neden olduğu bu şiddet olaylarını hoş görmeyeceğini ve cezalandıracağını ilan etmişti.²¹⁸

Iustinianus önündeki seçkin ve imtiyazlı aristokratlar ile başıbozuk, kime ve neye hizmet ettiği bilinmeyen hippodrom hizipleri gibi engellerden kurtulma yoluna gitti. Iustinianus kentli değil, köylü bir geçmişe sahipti. Eşi Theodora da asil bir aileye ait değildi. Theodora bir ayı oynatıcısının kızı idi²¹⁹ ve kendisi hippodromda dansçılık yapmıştı.²²⁰ Üstelik o dönemde dansçılık fahişelikle eş değer görülmekteydi.²²¹ Aristokrat aileler bu yüzden Iustinianus’u oturduğu makama yakıştıramıyorlardı. Iustinianus, ilk olarak aristokrat ailelerden bazılarının mülklerine el koydu. Çoğu aristokrat ailelere kendisinden önce verilmiş olan imtiyazları yavaş yavaş ellerinden aldı. Aristokratlar ve hippodrom hizipleri ayrı ayrı imparatorla baş edecek güce sahip değillerdi.

Roma’da Cumhuriyet Dönemi’nde dâhi yapılan araba yarışları dört farklı rengi olan dört takım arasında yapılıyordu. Bunlar Kırmızılar (Russi), Beyazlar (Albus), Yeşiller (Prasini) ve Maviler (Veneti) idi.²²² İmparatorluk döneminde bu yarışları düzenleme işi giderek imparatorluğun üzerine düşen bir görev olmaya başladı.²²³ Roma’da başlayan bu gelenek imparatorluğun tüm büyük kentlerine yayıldı. Yarışlar görevli bir memur ya da imparatorun bizzat kendisi tarafından başlatılırdı. Bununla birlikte beşinci yüzyıla kadar, bir dizi önemli gelişme yaşandı. Birincisi Maviler ve Yeşiller artık daha çok taraftara sahip baskın takımlardı. İkincisi bu takımlar hippodrom dışında da eğlence, yürüyüş ve tahta çıkış merasimlerine katılmaya başladılar.²²⁴

²¹⁷ Evagrius Scholasticus, *The Ecclesiastical History of Evagrius Scholasticus*, Çev., Michael Whitby (Liverpool: Liverpool University Press, 2000), 4.32.

²¹⁸ Malalas, *The Chronicle*, 422.18.

²¹⁹ David Potter, *Theodora: Actress, Empress, Saint* (New York: Oxford University Press, 2015), 9.

²²⁰ Paolo Cesaretti, *Theodora: Empress of Byzantium*, Çev., Rosanna M. Giammanco Frongia (New York: The Vendom Press, 2004), 74.

²²¹ Gregory, *Bizans Tarihi*, 144.

²²² Averil Cameron, *Circus Factions: Blues and Greens at Rome and Constantinople* (New York: Oxford University Press, 1976), 45.

²²³ Brigitte Pitarakis, ed., *Hippodrome: A Stage for Istanbul’s History* (İstanbul: Pera Museum Publication, 2010), 50.

²²⁴ Lee, *From Rome to Byzantium*, 217.

Bu yarışların aralarında seyircileri hoş tutmak için yapılan daha başka gösteriler de düzenlenmekteydi. İmparator için bu yarışlar, alicenaplığını göstermenin bir yoluydu ve yarışlar sonunda kutlanan zaferlerle özdeşleşmesine imkân veriyordu.²²⁵ Yeni bir imparator seçildiğinde hippodromda toplanan kalabalıklar “nika” diye bağırarak bu seçimi tasdik ederlerdi.²²⁶ Ana tezahürat “nika” idi ve muzaffer ol, fethet anlamına gelmekteydi.²²⁷ Bu tezahürat içerisinde siyasi bir anlam da taşımaktaydı. Yarışlar sonrasında hızını alamayan taraftarlar kentin sokaklarında çatışıyorlardı. Bu gruplara “halk” (demos, çoğulu demoı) anlamına gelen “demos” denirdi.

532 yılının Ocak ayında Mavilerin ve Yeşillerin taraftarları sokaklarda şiddet içeren davranışlarda bulununca, kent Prefectus’u Eudaimonos bunlardan bazılarını yakalattı ve idam cezasına çarptırdı. Mahkûmlar tam asılacaklarken kaçmayı başardılar ve 13 Ocak’ta bu olaydan üç gün sonraki yarışlarda her iki takımın taraftarları imparatorun arkadaşlarının serbest bırakılmasını talep ettiler.²²⁸ İstekleri karşılanmayınca da iki takım birleşerek “nika” (Zafer) sloganı atmaya başladılar.²²⁹ Ayaklanma hippodromun dışına çıkmış, praetorium ateşe verilmiş ve mahkûmlar serbest bırakılmıştı.²³⁰ Azgın kalabalık evlere girip yağmalyordu.²³¹ Yetkililer kontrolü tamamen kaybetmişti ve kentteki binaların çoğundan dumanlar yükselmekteydi.²³² Birleşen hizipler durmadan yeni yangınlar çıkarıyorlardı ve başkent alevler içindeydi.²³³

Yakılan binalar arasında Hagia Sophia ve Hagia Eirene, Zeuksippos Hamamları ve Büyük Sarayın ana kapısı olan Khalke de vardı.²³⁴ Tam bu noktada, doğrudan imparatora muhalifliklerini gösteremeyen senatoryal aristokratların isyancılara çanak tutmasıyla olay imparatorun şahsına yönelik bir ayaklanmaya dönüşmüştü.²³⁵ Bazılarının mallarına el konulmuş ve birçok imtiyazları ellerinden alınmış aristokrat kesim adeta böyle bir isyanı bekliyordu. Bu isyan vasıtasıyla imparator Iustinianus’u

²²⁵ Pitarakis, ed., *Hippodrom*, 60.

²²⁶ Evans, *The Emperor Justinian and The Byzantine Empire*, 3.

²²⁷ Judith Herrin, *Byzantium: The Surprising Life of A Medieval Empire* (New York: Penguin Books, 2007), 54.

²²⁸ Harris, *The Lost World of Byzantium*, 44.

²²⁹ Malalas, *The Chronicle*, 474.

²³⁰ Prokopios, *The Wars of Justinian*, 1.24.7.

²³¹ Theophanes, *The Chronicle*, AM 6024.184.

²³² Gregory, *Bizans Tarihi*, 147.

²³³ Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, 67.

²³⁴ Prokopios, *The Wars of Justinian*, 1.24.7.

²³⁵ Bury, *History of Later Roman Empire II*, 42.

devirip yerine önceki imparatorlardan Anastasius'un yeğenini Hypatius'u getirmek istiyorlardı.²³⁶ Ayaklanma aristokratların öncülüğü olmaksızın bu şekli alamazdı.²³⁷ Procopius'a göre Hypatius ve o an saray dışında olan senatörler toplanıp, saraya nasıl saldırıp savaşacakları konusunda bir toplantı bile yaptılar.²³⁸

Iustinianus durumun ciddiyetini anlayarak bazı hükümet yetkililerini görevden aldı, Kapadokyalı Ioannes, Tribonianus ve kent Prefectus'u Eudaimonos görevden alınanlar arasındaydı.²³⁹ ²⁴⁰ Ayaklanma yine de devam etti ve Iustinianus Belisarius yönetimindeki ordularına isyancılara saldırmalarını emretti.²⁴¹ Askerler başarı sağlayamayınca Iustinianus 18 Ocak tarihinde isyancılarla uzlaşmak için hippodroma gitti.²⁴² Tüm kargaşanın suçunu üstlendi ve sessizce evlerine dağılırlarsa genel af ilan edeceğini açıkladı.²⁴³ Ancak teklifi reddedildiği gibi, isyancılar ondan Hypatius'u imparator ilan etmesini talep ettiler.²⁴⁴ Hypatius, Anastasius' un yeğeniydi ve hem Iustinus hem de Iustinianus' un komutasındaki ordularda görev yapmıştı. Ardında seçkin bir askerî kariyer vardı. Hem Perslerle savaşta hem de Trakya'da çıkan Vitalianus Ayaklanması'nda Bizans ordusunu yönetmişti.²⁴⁵ Artık yaşlı bir adam olarak hiçbir imparatorluk hırsı yoktu ve kalabalık adını haykırmaya başladığında saklanmak için elinden geleni yaptı. Fakat kalabalık onu bulup, omuzlarında hippodroma getirdi ve imparatorluk locasındaki tahta oturttu.²⁴⁶ Hypatius'un imparator olarak önerilmesi, olaylara farklı bir boyut katarak ayaklanmayı imparatorun tahttan indirilmesi hareketine dönüştürmüştü. Nika Ayaklanması aristokratların desteği öylesine tırmanamazdı.²⁴⁷

Durum çok umutsuzdu, Iustinianus neredeyse tahtını kaybetmek üzereydi ama Theodora direnmesi konusunda onu yüreklendirdi. İmparatoriçenin Iustinianus'a

²³⁶ Marcellinus, *The Chronicle*, 532.

²³⁷ Gregory, *Bizans Tarihi*, 147.

²³⁸ Prokopios, *The Wars of Justinian*, 1.24.25.

²³⁹ Malalas, *The Chronicle*, 475.

²⁴⁰ Averil Cameron, *The Mediterranean World in Late Antiquity AD 395-700* (New York: Routledge, 2012), 163.

²⁴¹ Geoffrey Greatrex, "The Nika Riot: A Reappraisal." *The Journal of Hellenic Studies* 117 (1997): 73.

²⁴² Gregory, *Bizans Tarihi*, 148.

²⁴³ Malalas, *The Chronicle*, 475.

²⁴⁴ Gregory, *Bizans Tarihi*, 147.

²⁴⁵ *The Prosopography of The Later Roman Empire Volume II A*, First Ed., "Hypatius." maddesi.

²⁴⁶ Theophanes, *The Chronicle*, AM 6024.185.

²⁴⁷ Gregory, *Bizans Tarihi*, 147.

“eğer isterse bırakıp gidebileceğini ancak kendisinin sonuna dek direneceğini ve bir hükümdar için tahttan daha güzel bir mezar olmayacağını söylediğini” aktarır bize Procopius.²⁴⁸

Bunun üzerine Iustinianus hem Belisarius’u hem de Mundus’u hippodromda toplanan isyancıların üzerine gönderdi.²⁴⁹ Iustinianus hizipleri hazırlıksız yakalamıştı.²⁵⁰ İsyancıların bu kez daha kalabalık olan ordu ile baş edecek güçleri yoktu. Yeşiller ve Maviler ayrımı gözetilmeden hippodromda bulunan isyancılar kılıçtan geçirildi. Bu sırada hippodromun kapısına mevzilenmiş olan Iustinianus’un bir diğer generali Narses, hippodromdan kaçan asilerin her birini katlettirdi. Katliamın boyutları akıl alır gibi değildi. Procopius’a göre 30,000 civarında insan öldürülerek isyan bastırılmıştı.²⁵¹ İmparatorluk muhafızları Hypatius ve diğer ele başlarını yakalayıp öldürdüler.²⁵² Iustinianus birkaç hafta içinde Tribonianus ve Kapadokyalı Iohannes’i tekrar eski görevlerine atayacak kadar güven içinde hissediyordu.²⁵³ Tutuklamalar bir süre daha devam etti ve bu arada imparator bu ayaklanmaya katıldığı iddia edilen pek çok kişinin mülklerine el koydu.²⁵⁴ Hippodromdaki yarışlar yaklaşık beş yıl boyunca askıya alındı.

²⁴⁸ Prokopios, *The Wars of Justinian*, 1.24.37.

²⁴⁹ Malalas, *The Chronicle*, 476.

²⁵⁰ Prokopios, *The Wars of Justinian*, 1.24.52.

²⁵¹ Prokopios, *The Wars of Justinian*, 1.24.55.

²⁵² Mitchell, *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi*, 209.

²⁵³ Treadgold, *A History of the Byzantine State and Society*, 181.

²⁵⁴ Treadgold, *A History of the Byzantine State and Society*, 181.

BÖLÜM 4 ANICIA IULIANA VE IUSTINIANUS

4. Anicia Iuliana ve Iustinianus

Nika Ayaklanması ile kentin önemli bir bölümü tahrip olmuştu. Meydana gelen tahribat özellikle imparatoru ve İmparatorluğu temsil eden saray, Praetorium, Hagia Sophia Kilisesi ve törensel açıdan önemli Zeuksippos Hamamı, Augustaion Meydanı, hippodrom ve Mese’de meydana gelmişti. Bunlar içerisinde saray imparatoru, praetorium, onun kentteki temsilcisini ve kentin törensel mabedi Hagia Sophia da imparatorun tanrının temsilcisi olduğunu simgeliyordu. İmparatorun saraya geliş ve gidişlerinde kullandığı törensel yol üzerindeki Mese, Augustaion Meydanı ve Zeuksippos Hamamı halkı ile bulunduğu yer olan hippodromun hedef alınması imparatorun iktidarına karşı verilen tepkiyi temsil ediyordu.

Daha ayaklanma başlamadan önce kendisine karşı Anicia Iuliana adlı soylu bir kadın tarafından kentin en görkemli kilisesinin inşa edilmesiyle meydan okunmuştu. Kendisini temsil eden mimari yapıların tahrip edilmesine ve özellikle en yüce hami sıfatını taşıyan imparatorun iktidarında kentin en görkemli kilisesinin bir başka hami tarafından inşa edilmesine cevap vermesi gerekiyordu.

Anicia Iuliana adlı zengin ve soylu bir kadın başkentte “Aziz Polyeuktos” adında bir kilise inşa ettirdi. Bu hem boyutları itibarıyla başkent en görkemli kilisesiydi hem de Süleyman peygamberin Mabedinin boyutlarından biraz daha büyük yapıldığı iddia ediliyordu.

Nika Ayaklanması ile Anicia Iuliana’nın Aziz Polyeuktos Kilisesi, Iustinianus’un iktidarında meydana gelen inşa faaliyetlerinin seyrini ve boyutlarını tamamen değiştirecekti.

4.1 Anicia Iuliana ve Aziz Polyeuktos Kilisesi

Anicia Iuliana'nın babası Batı Roma imparatoru Flavius Anicius Olybrius (472-473) idi. Annesi III. Valentinianus ve Licinia Eudoksia'nın kızı Placidia idi. Babaannesi I. Theodosius'un kızı Galla Placidia idi. Hem baba tarafından hem de anne tarafından imparator torunu bir prenses olarak 461'de Constantinopolis'te doğan Iuliana sarayda "Patricia" unvanına sahipti.²⁵⁵ 478'de General Areobindus ile evlendi. Bu evlilikten "Olybrius" adında bir erkek çocuk dünyaya geldi. Bu evlilik vasıtasıyla gücünü pekiştirip imparatoriçe olmayı planladı ancak 512'de Anastasius'un ölümünden sonra eşini tahta geçiremeyince hayal kırıklığına uğradı.²⁵⁶ Eşinin yerine orduda subaylık yapan eğitimsiz ve köylü bir geçmişe sahip Iustinos tahta geçirildi. Kendisi yaşlı olan Iustinos yeğeni Iustinianus'u eş imparator ilan edince hayal kırıklığı daha da artan Iuliana, buna çok azametli bir şekilde yanıt verdi.²⁵⁷ Eski aristokrasinin zenginliğini, dindarlığını ve sanatsal hassasiyetini gözler önüne sermek niyetiyle Aziz Polyeuktos'un röliklerine ev sahipliği yapacak kubbeli, merkezî planlı ve geç dönem Roma sanatının sınırlarını zorlayacak bir kilise inşasına koyuldu.

Anicia Iuliana soylu ve çok zengin iki aileden gelen bir prensesi.²⁵⁸ Ününü ailesine, servetine ve banilik yaptığı yapılara borçlu olan prenses, dönemin dinî ve siyasi olaylarında da önemli rol oynadı.²⁵⁹ Miafizit görüş yanlısı imparator Anastasius'a karşı ayaklanan kent sakinleri koyu bir Khalkedon İtikadı savunucusu olan Iuliana'nın evine gelerek kocasını imparator ilan etmek istediler ancak kocası başka bir yere kaçtığı için bu amaçlarına ulaşamadılar.²⁶⁰ Miafizit ve Ortodoks inançlarının sürtüşmesiyle ortaya çıkan ve Akakios'un başlattığı dinsel akım (458-519) Roma ve Constantinopolis Kiliseleri arasında geçici bir bölünmeye yol açtığında, Papa Hormisdas ile mektuplaşarak bu sürtüşmeye son vermeye çalışması onun ne kadar nüfuzlu ve etkin bir kişi olduğunu ortaya koymaktadır.²⁶¹ Kendisi Theodosius Hanedanının diğer kadın

²⁵⁵ *The Prosopography of The Later Roman Empire Volume II A*, First Ed., "Anicia Iuliana 3." maddesi.

²⁵⁶ Geoffrey Nathan, "Pothis tes Philoktistou: Anicia Juliana's Architectural Narratology," şurada, *Papers in Honour of Roger Scott*, ed. John Burke (Melbourne: Australian Association for Byzantine Studies, 2006), 437.

²⁵⁷ Stephane Yerasimos, *Constantinople: Istanbul's Historical Heritage* (Germany: Ullman Publishing, 2010), 42.

²⁵⁸ Alan Cameron, "Anician Myths." *The Journal of Roman Studies* 102 (2012): 161.

²⁵⁹ *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, First Ed., "Anikia İuliana." maddesi.

²⁶⁰ Malalas, *The Chronicle*, 228.

²⁶¹ Theophanes, *The Chronicle*, AM 6005.158.

üyeleri gibi çok dindar bir kadındı. Sadece kendi değil etrafındaki insanlar da öyleydi. Constantinopolitanae semtinde büyük bir konakta yaşayan Anicia Iuliana'nın emrinde birçok hadım hizmetkar bulunmaktaydı. 511 yılında Constantinopolis'i ziyaret eden Aziz Sabas ile yakın ilişki kuran Iuliana öldükten sonra, hizmetkarları topluca Aziz Sabas'ın Kudüs'te kurduğu manastıra keşiş olarak gittiler.²⁶²

Aziz Polyuktos Kilisesi 1964'te keşfedilene dek Anicia Iuliana ve Kilisesi hakkında bildiklerimiz "Dioskorides" adlı bir eski çağ hekiminin yazdığı kitabın bir kopyasına dayanmaktaydı zira Anicia Iuliana'nın edebi baniliğini üstlendiği ve sonradan tekrar neşredilen Dioskorides'in *De Materia Medica* (Tıbbi Maddeler Üzerine) isimli eserinde kendisinin bir portresi bulunmaktadır.²⁶³ Bu portre genellikle bir hanımefendinin entelektüel ve kültürel ilgilerinin geleneksel tasviri olarak görülür.²⁶⁴ Burada törensel bir ortamda altın pelerinini giymiş Iuliana, iki tarafında basiret (Phronesis) ve yüce gönüllülük (Megalopsychia) gibi kavramların kişileştirilmiş tasvirleri ile çıplak halde elinde kitap tutan Eros ile resmedilmiştir. Eros'un elinde tuttuğu kitapta "kendini imara adanmış kadının arzusu" yazmaktadır ve Iuliana'nın elinden Erosun üstüne altın sikkeler dökülmektedir.²⁶⁵ Birinci yüzyıla ait bu eser, otlar ve bitki köklerinin tıpta nasıl kullanılacağını anlatan bir kaynak olarak kullanılmaktaydı. Bir kopyası Viyana Ulusal Kütüphanesi'nde bulunan kitabın içerisinde, kitabın Anicia Iuliana tarafından sipariş edildiği yazmaktadır.²⁶⁶ Kitap içerisindeki resimler ile inşa faaliyetleri ve banilik yaptığı yapılar kayıt altına alınıyordu.

Bir üyesi olduğu Theodosius hanedanının kadın üyelerinin gerçekleştirdiği mimari hamilik geleneğini devam ettiren Iuliana, Constantinopolis'te birçok yapı inşa ettirmiştir. Bunlar arasında Azize Euphemia Kilisesi (Ta Olybriou Semtindeki),

²⁶² Cyril of Scythopolis, *Lives of the Monks of the Palastine*, Çev., R. M. Price (Michigan: Cistercian Publications, 1991), 180.

²⁶³ *The Prosopography of The Later Roman Empire Volume II A*, First Ed., "Anicia Iuliana 3." maddesi.

²⁶⁴ Bente Kiilerich. "The Image of Anicia Juliana in the Vienna Dioscurides: Flattery or Appropriation of the Imperial Imagery," *Symbolae Osloenses: Norwegian Journal of Greek and Latin Studies* 76, no. 1 (2001): 169.

²⁶⁵ Connor, *Bizans'ın Kadınları*, 164.

²⁶⁶ Connor, *Bizans'ın Kadınları*, 165.

Honoratae semtinde Meryem Ana Kilisesi ve Aziz Polyuktos Kilisesi bulunmaktadır.²⁶⁷

Aziz Polyuktos Kilisesi'nin yeri 1960'lı yıllara kadar bilinmemekteydi. 1960 yılında Saraçhane semtinde yapılan yol çalışması sırasında bazı mermer bloklar, taş ve tuğla parçalarıyla karşılaşıldı. Bunun üzerine kazı çalışmaları başlatıldı. Cyril Mango ve Ihor Ševčenko'nun mimari malzemelerin biri üzerinde bulunan bazı yazıların *Yunan Antolojisi* (Anthologia Graeca) adlı eskiçağ şiir derlemesinde geçen Aziz Polyuktos Kilisesi ile ilgili bir bölüme ait olduğunu ortaya koyunca, bu yapının Aziz Polyuktos Kilisesi olduğu anlaşıldı.²⁶⁸ Zaten VII. Konstantinos tarafından yazdırılan *Törenler Kitabı*'ndan (De Ceremoniis) saraydan Kutsal Havariler Kilisesine gerçekleştirilen tören alayı esnasında uğradıkları duraklardan biri olan Aziz Polyuktos Kilisesinin tam da bu mevkide bulunduğu anlaşılmaktadır.²⁶⁹

Aziz Polyuktos kilisesi, Anicia Iuliana'nın büyük büyükannesi ve II. Theodosius'un eşi Aelia Eudocia tarafından yaptırılıp Aziz Polyuktos'a adanmıştı. Romalı bir asker olan Polyuktos inancından dolayı 251 yılında Melitene'de (Malatya) şehit edilmişti.²⁷⁰ Daha sonra Azizin rölikleri de bu kiliseye getirilmişti.²⁷¹ Anicia Iuliana bu kiliseyi tekrar inşa ettirdi. Kiliseyi yine Aziz Polyuktos'a adayarak Hanedan üyeliğine atıfta bulunmuştu.²⁷²

Bu atfın detayları onuncu yüzyılda Constantine Cephalas tarafından derlenen *Yunan Antolojisi* adlı eserde bulunmaktadır;

Tanrıyı onurlandırmak isteğiyle imparatoriçe Eudocia tanrının hizmetkari Polyuktos için burada bir tapınak inşa ettirdi. Ama onu şu an olduğu gibi büyük ve güzel yapmadı ancak bu tutumluluk ya da kaynak sıkıntısından değildi. Bir imparatoriçe neden mahrum olabilir ki? Çünkü

²⁶⁷ *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, First Ed., “Anikia Iuliana.” maddesi.

²⁶⁸ Cyril Mango ve Ihor Ševčenko. “Remains of the Church of St. Polyuktos at Constantinople,” *Dumbarton Oaks Papers* 15, no. 1 (1961): 243.

²⁶⁹ Constantine Porphyrogenetos, *The Book of Ceremonies*, Çev., Ann Moffatt ve Maxeme Tall (Leiden: Brill, 2012), 5.R50.

²⁷⁰ Martin Harrison, *A Temple For Byzantium: The Discovery and Excavation of Anicia Iuliana's Palace Church in Istanbul* (Texas: University of Texas Press, 1989), 15.

²⁷¹ Jonathan Bardill, *Brickstamps of Constantinople Volume 1* (New York: Oxford University Press, 2004), 125.

²⁷² Harrison, *A Temple For Byzantium*, 33.

onun ilahi öngörüsü ona kiliseyi çok daha iyi süslemeyi bilecek bir aile bırakacağını söylüyordu. Onun kutsal soyundan gelen, dördüncü nesilde onların asil kanını miras alan Iuliana, bu soylu yarışın annesi imparatoriçenin umutlarını boşa çıkarmadı ve çok asalı atalarının şanını arttırarak, onu küçük bir tapınaktan bugünkü ölçü ve güzelliğine yükseltti. Yaptığı şeylerin tümünü, İsa'ya adanmış bir aklın gerçek inancına sahip olarak, onlardan çok daha muhteşem yaptı. Iuliana'yı kim duymamıştır ki? ...Her memleket haykırır, her kent, Iuliana'nın daha iyi eserlerle atalarını daha şanlı yaptığını. Iuliana'nın Azizler için diktiği muhteşem tapınakları nerede bulamayız ki? Sadece onun dindar ellerinin işaretlerini nerede göremeyiz ki? Aklının dindarlıkla dolu olduğunu hangi mekân öğrenmemiştir ki?... Bu yüzden hediyeler verdiği ve tapınaklar diktiği cennetin kralının tüm hizmetkarları (Azizler) onu, oğlunu ve kızını istekle korusun.²⁷³

Tamamı 76 dizeden oluşan bu nükteli şiirin (Epigram) 41 dizesi kilisenin nefi etrafında mermere oyulmuşken kalan kısmı kilisenin narteks ve avlusunda bulunan mermer bir bordüre oyulmuştu.²⁷⁴

Aziz Polyeuktos Kilisesi inşa edilmeden önce kentte ikinci Hagia Sophia Kilisesi, Aziz Ioannes Stoudios Kilisesi ve Khalkopratia'daki Meryem Ana Kilisesi gibi ahşap çatılı bazilika planlı kiliseler mevcuttu. Ancak o asil soyuna uygun bir hamilik yaparak 51,45 x 51,90 boyutlarında ve yaklaşık 5 metre yüksekliğe sahip kubbeli bir kilise inşa ettirdi. Kilisenin inşası 524 ve 527 yılları arasında tamamlandı.²⁷⁵ Büyük bir kubbe ile örtülü bir orta nef etrafında yan nefler ve giriş tarafında bir iç narteks, uzun bir absid, avlu etrafında iki katlı bir narteks ve büyük bir avludan oluşuyordu.²⁷⁶ İç duvarlar mermer üzerine oyulmuş bezemeler ile kaplanmış ve kubbeler ise fresk ve mozaiklerle renklendirilmişti. Kullanılan malzemeler Tunus ve İspanya'dan Anadolu'ya kadar çeşitli yerlerden getirilmişti.²⁷⁷ Ayrıca mimari süslemeler yarı değerli taşlar, sedef ve

²⁷³ Anonim, *The Greek Anthology Volume 1*, Çev., W. R. Paton (New York: Harvard University Press, 2014), 10.1.45.

²⁷⁴ Harrison, *A Temple For Byzantium*, 34.

²⁷⁵ R. Martin Harrison, "The Church of St. Polyeuktos in Istanbul and the Temple of Solomon," *Harvard Ukrainian Studies* 7, (1983): 276.

²⁷⁶ *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, First Ed., "Polieuktos Kilisesi." maddesi.

²⁷⁷ *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, First Ed., "Polieuktos Kilisesi." maddesi.

cam hamuru gibi dekoratif unsurlarla zenginleştirilmişti. Arkeolojik kazılarda elde edelin malzemeler göz önünde bulundurulduğunda, Kilisenin inşası esnasında birçok heykeltıraş, mozaik ustası, cam ustası, duvar ustası, marangoz ve mimar gibi zanaatkarlar istihdam ederek hayli masraflı bir yapıyı meydana getirilmişti.²⁷⁸ Bu boyutta ve zarafette bir yapıyı inşa ettirirken hiçbir masraftan kaçınmamıştı.

Galeri katını taşıyan sütun dizelerinin kemer tablaları tamamen asma dalları ile bezenmiş, nişlerin içine kanatları açık, yüzleri karşıdaki sütun dizisine dönük ve tünemiş halde tavus kuşları tasvir edilmişti. ²⁷⁹Kilisenin içi tavus kuşu, asma ve palmye gibi sembolik anlamları olan birçok olağanüstü bezeme ile süslenmişti.²⁸⁰

Eski Yunan kültüründe Juno/Hera ile bağdaştırılan Tavus kuşu sonraki dönemde ölümden sonra tanrılaşan imparatoriçeyi simgelemekteydi. Roma Dönemi'nde ise ölümsüzlük ve sonsuz yaşam ile ilişkilendirilmekteydi. Aynı zamanda tavus kuşunun etinin çürümediğine inanılmaktaydı.²⁸¹ Tavus kuşu motifi sıklıkla üzüm asması figürüyle betimlenmişti. Asma, Eski Yunan'da şarap tanrısı Dionysos ile ilişkilendirilse de tıpkı tavus kuşu gibi Hristiyanlıkla birlikte farklı anlamlar taşımaya başladı. İsa İncil'de kendini hakiki asma olarak tanımlamıştı.²⁸² Asma, bununla birlikte, Komünyon (Eucharista) olarak bilinen ekmek ve şarap ayini ile İsa'da yaşamın yenilenmesini simgelemekteydi. Son olarak bolca kullanılan palmye motifi ise sonsuzluk ve zaferin simgesiydi.²⁸³

Bu kilisenin hamisi Anicia Iuliana ile İmparator Iustinianus arasında geçtiği iddia edilen bir diyalog Tours'lu Gregory (540-594) tarafından *Azizlerin Övgüsü* adlı eserinde şöyle anlatılmaktadır;

Aziz Polyeuktos kendisinin müthiş mucizelerle tanınmasıyla Constantinopolis'te büyük bir inançla saygı görür ki yalancı tanıklara karşı hemen intikam alır. Sıklıkla olduğu üzere, gizli bir suç ve şüphe altında kaldıktan sonra, bu suçu kim işlerse işlesin bu kiliseye getirilir, suçlu ya azizin

²⁷⁸ Dilia N. Angelova, *Sacred Founders: Women, Men and Gods in the Discourse of Imperial Founding, Rome through Early Byzantium* (Oakland: University of California Press, 2015), 159.

²⁷⁹ Mango, *Bizans Mimarisi*, 84.

²⁸⁰ Connor, *Bizans'ın Kadınları*, 161.

²⁸¹ Henry Maguire, *Earth and Ocean: The Terrestrial World in Early Byzantine Art* (University Park: Pennsylvania State University Press, 1987), 39.

²⁸² Yuhanna İncili 15:1 (New King James Version)

²⁸³ Harrison, *A Temple For Byzantium*, 151.

gücü karşısında dehşete düşer ve yaptığı şeyi derhal itiraf eder ya da yalancı tanıklık suçu işliyorsa, ilahi gazap tarafından yere serilir. Iuliana, Constantinopolis'ten bir kadın, bu kilisenin tavanını saf altınla şu şekilde kapladı. Zenginliğinin şöhreti birçok insan tarafından anlatıldığında ve imparator Iustinianus'a ulaştığında, onunla tanışmak için hızlıca hareket etmekten çekinmedi. İmparator dedi ki “Ey muhterem Anne, sizlerin barış içinde olmasını arzuladığımız, vatanımızı savunma niyetinde olduğumuz, barbarları kendimizle uzlaştırdığımız ve armağanlarla çeşitli halklara bedel ödemeye çalıştığımız bir zamanda kamu hazinesinin altından yoksun olduğunun farkında olduğunuzu sanıyorum. İşte tanrının gücü size çok fazla altın bahsettiği için bize el uzatıp biraz bağışta bulunmanızı istiyorum. Kamu vergilerinin tamamı beyan edildiğinde, borç verdiğiniz şey size derhal geri dönecektir. Gelecekte şöhretinizin haberi yayıldığında, Matrona Iuliana'nın Constantinopolis'i zenginliğiyle desteklediği için insanlar tezahüratta bulunacaktır.” Ama Iuliana, Iustinianus'un aklından geçen dalavereyi gördü ve Tanrıya adadığı şeyi bilgece sakladı. Iuliana dedi ki “Benim kiralardan ve hasattan gelen ufak gelirim hâlâ evimde durmaktadır, eğer siz onu almakta biraz mühlet verirsiniz, toplanır toplanmaz sizin teftişinize sunulacaktır. Ve her şeyi kendi gözlerinizle gördüğünüzde, hoşunuza giden şeyi ayırıp alabilirsiniz. Siz neye karar vererseniz verin, ben onu yapacağım.” İmparator bu sözlerle oyuna getirildi. O mutlu bir şekilde sarayına döndü ve artık bu paranın kamu hazinesinde olduğuna inandı. Ama Iuliana birkaç zanaatkar topladı ve kasa dairesinde bulabildiği ne kadar altın varsa gizlice onlara verdi. Şöyle dedi “Gidin ve kirşilerin ölçüsüne uyacak levhalar yapın ve Kutsal Aziz Polyeuktos Kilisenin tavanını bu altınlarla bezeyin, böylelikle bu açgözlü imparatorun elleri bu şeylere dokunamasın.” Zanaatkarlar levhaları tavana yerleştirip saf altınla kaplayarak kadının emrettiği her şeyi tamamladılar. İş tamamlanır tamamlanmaz, kadın imparatoru davet edip dedi ki “Toplayabildiğim birazcık param işte burada. Gelip onu görün ve dilediğinizi yapın.” İmparator mutlu bir şekilde tahtından kalktı ama hiç altın alamayacaktı. Büyük hazineleri sarayına taşımak niyetiyle kadının evine geldi. Kadın alçak gönüllülükle onu karşıladığında, onu evinin yanında bulunan Aziz Polyeuktos Kilisesine dua etmek için davet etti. Çünkü sahip olduğu her şeyi o kutsal yere adamıştı. İmparator, Iuliana'nın elini tuttu çünkü o yaşlı bir kadındı, kiliseye girdi ve dua etmek için diz çöktü. Dua bittiğinde kadın dedi ki “Benim yüce imparatorum,

sizden bu kilisenin tavanına bakmanızı ve benim fakirliğimin bu zanaatkarlıkta nasıl alıkonulduğunun farkına varmanızı istiyorum. Ama şimdi dilediğinizi yapın, size karşı gelmeyeceğim.” İmparator yukarı bakıp şaşırıp ve utandı. Utancını gizlemek için zanaatkarlığı övdü, teşekkürlerini sundu ve oradan ayrılmaya hazırlandı. Ama imparator eve eli boş dönmedi, kadın parmağından bir yüzük çıkardı ama avucundaki mücevheri gizledi. Yüzük yarım ons altından daha fazlasını ihtiva ediyordu. Iuliana yüzüğü imparatora sundu ve dedi ki “En Kutsal imparator, bu altının değerinden daha kıymetli bu yüzüğü alın.” Çünkü yüzükteki Nero zümrüdüydü, yeşil ve parlak. Zümrüt açığa çıktığında, mücevher tavandaki tüm altını bir şekilde yeşile çevirmiş gibi görünüyordu. İmparator mücevheri aldı, defa etle teşekkür etti, kadını övdü ve daha sonra sarayına geri döndü. Sonuç olarak hiç şüphe yok ki bu kutsal yere ve fakirlere adanan bu zenginliğin onu kazanmakta hiç çaba sarf etmeyen bu imparatorun denetimine geçmesine mâni olma işine Azizin gücü müdahale etmişti.²⁸⁴

Yukarıdaki anlatıda prensesin adı ve kilisesinin adı doğru olarak verilmiştir. Prensесin yaşlı olduğu ve kilisesinin evinin yanında olduğu da doğrudur. Bu anlatının başkent Constantinopolis’ten Galya’ya yani bugünkü Fransa’ya kadar uzanmış olması hem Anicia Iuliana’nın kilisesinin ününü hem de Iustinianus’un aristokrat kesimle yaşadığı sürtüşmenin boyutlarını göstermesi bakımından oldukça önemlidir.

Bu kilise Iustinianus’a açık bir meydan okumaydı.²⁸⁵ Bu meydan okumadan sonra Iuliana’nın kendisi, ailesi ve serveti için kaygılandığı gerçeği göz ardı edilemez. Kilise içerisindeki yazıtlardan biri bu meydan okumayı açıkça ortaya koymaktadır.

Sadece Iuliana göz alıcılığı ve zarafeti çağları aşan, Tanrıyı ağırlayacak bir tapınak inşa ederek, zamanı fethetti ve ünlü Süleyman’nın bilgeliğini geçti.²⁸⁶

Süleyman mabedine yapılan atıf oldukça sembolikti. Tanrı, mabedinin yapılması için Süleyman Peygamberi görevlendirmiş ve o da göksel varlıkların yardımıyla bu mabedi evinin yanına inşa etmişti.²⁸⁷ Anicia kendisine rakip olarak bu mabedi seçmiş ve Aziz Polyeuktos Kilisesiyle onu hem manevi hem de fiziksel olarak geçtiğini iddia etmişti.

²⁸⁴ Gregory of Tours, *Glory of the Martyrs*, Çev., Raymond Van Dam (Liverpool: Liverpool University Press, 2004), 93, 94, 95.

²⁸⁵ Connor, *Bizans’ın Kadınları*, 169.

²⁸⁶ Anonim, *The Greek Anthology Volume 1*, 1.45-50.

²⁸⁷ Flavius Iosephus, *Jewish Antiquities*, Çev., William Whiston (London: Wordsworth Editions, 2006), 329.

Aslında bu bir iddiadan daha fazlasıydı çünkü Eski Ahitte Süleyman Mabedinin boyutları için 100 *Cubit* genişliğinde ve 100 *Cubit* uzunluğunda ifadesi yer almaktadır.²⁸⁸ Eski çağda kullanılan bir ölçü birimi olan *Cubit*'in bir birimi metrik sistemde 45,72 cm (1 cubit = 45,72 cm) uzunluğa denk gelmektedir. Eski Ahit referans alındığında Süleyman Mabedi 45,72 metre X 45,72 metre boyutunda iken Iuliana'nın kilisesi 51,45 metre X 51,90 metre boyutundaydı. Süleyman Mabedinin boyutlarını geçtiğini iddia ettiği kilisesi hemen evinin yanında bulunmaktaydı.²⁸⁹

527 yılında tamamlanan Aziz Polyuktos Kilisesi Hagia Sophia inşa edilene kadar başkentteki en görkemli kilise olarak kaldı.²⁹⁰ Aziz Polyuktos Kilisesinin tamamlanmasından bir yıl geçmeden Anicia Iuliana öldü. Kendisi öldükten bir nesil sonra sarayına ve mülklerine Iustinianus tarafından el konuldu.²⁹¹ Iuliana'nın kaygısının yersiz olmadığı bu müsadereinden anlaşılabilmektedir.

Constantinopolis'teki ilk kubbeli merkezî planlı kiliseyi inşa ettirerek kilise mimarisinde bir devrim yapmış oldu.²⁹² İki azize adanmış bu kilise merkezî planlı kilise tipine iyi bir örnek oluşturmaktaydı.²⁹³ Haçlılar tarafından yağmalanmaya kadar bu kilise, kentin ortasında Iuliana'yı, onun dindarlığını, alicenaplığını simgelemeye devam etti. Aziz Polyuktos Kilisesi ile Iuliana, soyunun diğer asil üyelerinin tümünü bu yarışta geçmişti.

²⁸⁸ *Eski Ahit, Hezekiel 40:47* (New King James Version)

²⁸⁹ Thomas F. Mathews, *The Early Churches of Constantinople: Art and Liturgy* (London: Pennsylvania State University Press, 1971), 55.

²⁹⁰ *The Oxford Dictionary of Byzantium*, First Ed., "Polyuktos, Church of Saint." maddesi.

²⁹¹ Connor, *Bizans'ın Kadınları*, 170.

²⁹² Yerasimos, *Constantinople*, 42.

²⁹³ Nicholas Patricios, *The Sacred Architecture of Byzantium: Art, Liturgy and Symbolism in Early Christian Churches* (New York: I. B. Tauris, 2014), 168.

4.2 Theodora ve Sergius & Bakkhus Kilisesi

İmparatoriçe olmayı hak eden ancak olmayan bir kadın tarafından inşa olunan Aziz Polyeuktos Kilisesi tam da Iustinianus'un tahta çıktığı ve Theodora'nın taç giydiği zamana denk gelmişti.²⁹⁴ Anicia Iuliana'nın göstermiş olduğu davranışlar Theodora için de bir model oluşturmaktaydı.²⁹⁵ Sadece Iuliana değil imparatorluğun daha önceki kadın hamileri de Theodora için bir yol haritası sunmaktaydı. Nika Ayaklanması sonrasındaki kentin merkezindeki yapılar ya ağır hasar görmüş ya da tamamen yıkılmıştı. Iustinianus muazzam bir imar faaliyetine girişti. Elbette eşi Theodora da ona bu konuda yardımcı olmaktaydı. Söz gelimi yeniden inşa ettirilen Hagia Eirene Kilisesine bitişik bulunan iki düşkünlerevi; Arkadios'un Evi ve Isodoros'un Evi inşa edildiklerinde imparatoriçe Theodora da Iustinianus'a yardım etmişti.²⁹⁶ Yine "Stadion" denilen bölgede eşi Iustinianus ile birlikte kente dışardan gelenler için bir konut evi yaptırmıştı.²⁹⁷ Bu örneklerden de anlaşılacağı gibi Theodora kendisinden beklenen hayırseverlik örneklerini ortaya koymak konusunda ve Theodosius Hanedanının kadınlarının mimari banilikleriyle yarışmak konusunda oldukça faaldi. Banilik faaliyetleri için gerekli kaynak kendisine Iustinianus tarafından verilen Anadolu'daki mülklerden gelmekteydi.²⁹⁸ İmparatoriçe Theodora bir taraftan sanat hamiliğini sürdürürken diğer taraftan da teolojik konularda miafizit görüşe sahip kişilere himaye sağlamaktaydı.

Bir grup miafizit mülteci, dinî sempatizanları imparatoriçe Theodora'nın koruması altında başkente yerleşti.²⁹⁹ Kendisi miafizit görüş sempatizanı ve hamisi olmasına karşın Iustinianus koyu bir Khalkedon İtikadı savunucusuydu. Theodora bu mültecileri sarayına davet etti ve bu mülteciler için Hormisdas Sarayında bir kilise inşa ettirdi.³⁰⁰

²⁹⁴ Anne McClanan, *Representations of Early Byzantine Empresses: Image and Empire* (New York: Palgrave Macmillan, 2002), 94.

²⁹⁵ James Allan Evans, *The Power Game in Byzantium: Antonina and the Empress Theodora* (London: Continuum International Publishing, 2011), 54.

²⁹⁶ Prokopios, *İstanbul'da Iustinianus Döneminde Yapılar: Birinci Kitap*, Çev., Erendiz Özbayoğlu (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1994), 1.8.

²⁹⁷ Prokopios, *Yapılar*, 1.33.

²⁹⁸ Bury, *History of Later Roman Empire II*, 31.

²⁹⁹ Susan Ashbrook Harvey, *Asceticism and Society in Crisis: John of Ephesus and the Lives of Eastern Saints* (Berkeley: University of California Press, 1990), 29.

³⁰⁰ McClanan, *Representations of Early Byzantine Empresses*, 100.

Dönemin tarihçisi Efesli Ioannes'in *Kilise Tarihi* adlı eseri bu olayı anlatan şu cümle ile başlamaktadır;

Iustinianus'un hükümdarlığında, miafizit görüşün sadık bir üyesi olan imparatoriçe Theodora, içlerinde ekseriyetle Roma imparatorluğunun doğu eyaletlerinden getirtilen keşişler için birçok manastır inşa edip bahşetti.³⁰¹

Bu kilisenin adı Aziz Sergios ve Bakkhus (Küçük Ayasofya Cami) idi. Theodora kilisesini Suriye'de çok saygı gören Sergios ve onun öğrencisi Bakkhus'a adamıştı.³⁰² Iustinianus ve Theodora, tahta çıkmadan (527) Büyük Sarayın arazisi içinde bulunan Hormisdas Sarayında yaşamışlardı.³⁰³ Iustinianus bu dönemde Hormisdas Sarayında Havariler Petrus ve Paulus adına bazilika tipinde bir kilise inşa ettirmişti.³⁰⁴ Bu bazilikanın kuzeyine bitişik şekilde Aziz Sergios ve Bakkhus Kilisesi iliştilirdi.³⁰⁵ Bu iki anıtsal yapı da benzer boyutlara sahipti. Aziz Sergios ve Bakkhus Kilisesinin alt sıra sütun başlıklarının hemen üzerinde muhteşem işçiliğiyle arşitrav ve korniş tüm yapıyı çepeçevre dolandır. Bunların ortasında uzun bir yazıt içeren bir friz yer alır. Mermer üzerine oyulmuş bu yazıtta şöyle demektedir;

Diğer hükümler emekleri nafile ölü insanları onurlandırmışlardır ancak bizim saltanat asalı, dindarlığın hamisi Iustinianus'umuz, İsa'nın hizmetkârı, müsebbibimiz ne ateşin yakan nefesi ne kılıç ne de diğer eziyet baskılarının huzursuz ettiği ve fakat Tanrı İsa'nın aşkına maktul olmaya katlanmış, kanıyla cenneti, evi olarak kazanan Sergius'a muazzam bir ikametgâh yaparak onurlandırmaktadır. Her yerdeki efendimiz uyku nedir bilmeyen hükümdarın iktidarını korusun ve akli dindarlıkla bezenmiş, ısrarlı çabası muhtaçları doyurmak için art niyetsiz emeğinde yatan Tanrı-Taçlı Theodora'nın kuvvetini arttırsın.³⁰⁶

³⁰¹ John Bishop of Ephesus, *The Third Part of the Ecclesiastical History*, Çev., R. Payne Smith (Oxford: Oxford University Press, 1860), 1.

³⁰² Yerasimos, *Constantinople*, 44.

³⁰³ Jonathan Bardill, "The Church of Sts. Sergius and Bacchus in Constantinople and the Monophysite Refugees," *Dumbarton Oaks Papers* 54, (2000): 1.

³⁰⁴ Brian Croke, "Justinian, Theodora and the Church of Saints Sergius and Bacchus," *Dumbarton Oaks Papers* 60 (2016): 29.

³⁰⁵ *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, First Ed., "Küçük Ayasofya Camii." maddesi.

³⁰⁶ Brian Croke, "Justinian, Theodora, and the Church of Saints Sergius and Bacchus," *Dumbarton Oaks Papers* 60, (2006): 48.

Yukarıda geçen “aklı dindarlıkla bezenmiş” ifadesine koşturarak Aziz Polyeuktos Kilisesindeki epigramda Iuliana’nın “aklı dindarlıkla dolu” ifadesi bulunmaktaydı. Iuliana’nın kilisesinde kendisinin, oğlunun ve kızlarının korunması için tüm azizlere bir yakarış varken Theodora’nın kilisesinde de Aziz Sergius’un hükümdarın iktidarını ve imparatoriçenin kuvvetini arttırması için bir yakarış vardır.³⁰⁷ Dahası bu epigramda kullanılan “asalı” (σκηπτουχος) imparatora ait bir sıfatken “tanrı-taçlı” (θεοστεφους) imparatoriçeyi simgeleyen bir sıfattı.³⁰⁸ Iustinianus ve Theodora, Anicia Iuliana’nın sahip olduğu gibi soylu bir geçmişe sahip değillerdi ancak “asa” Iustinianus’un elinde ve “taç” da Theodora’nın başındaydı. Görüldüğü üzere Iuliana’nın kilisesinde kutsal soy vurgusu yapılırken Theodora’nın kilisesinde ise erk ve meşruiyet gibi olgulara atıf yapılmıştı. Epigramın giriş tümcesi başkentte daha önceden yapılmış İmparatorluk kiliselerinin tümüne bir meydan okumayla başlamaktaydı. Daha önceki hükümdarlar emekleri nafile insanları onurlandırırken, erk ve meşruiyet sahibi Iustinianus ve Theodora’nın ise daha saygın ve yüce birisi için kilise inşa ettikleri vurgulanmaktaydı.

Kiliseler inşa edilirken hamilerinin ithaf ettikleri kutsal şahsiyetlere yapılan vurguda birbirinden oldukça faklıydı. Iuliana’nın kilisesi Aziz Polyeuktos’a adanırken Theodora’nın kilisesi Aziz Sergius’a adanmıştı. Polyeuktos, imparator’a adakta bulunmayı reddedince şehit düşen, daha az tanınan ve mütevazı bir kişiydi. Oysa Sergius daha çok saygı duyulan ve ileri gelen bir kişiydi. Polyeuktos’un vaftizli bir Hristiyan olduğu konusu tartışmalıyken Sergius’un bu konudaki itibarı tartışma götürmezdi.³⁰⁹ Sergius da Polyeuktos gibi asker kökenli bir aziz ve din şehidiydi ancak doğuda onun kültü daha fazla itibar görmekteydi. Sergius ve Bakkhus o dönemde Suriye’nin koruyucu azizleriydi. Sergius için “Amicus Imperatoris” (İmparator dostu) sıfatı kullanılmaktaydı.³¹⁰ Iustinianus ve Theodora tam da iktidarlarının başlangıç döneminde yeni kiliselerini Aziz Sergius’a adayarak, siyasi erk ve meşruiyet iddialarını dile getirmekteydiler.

Banisi farklı bu iki kilisenin yazıtları incelendiğinde dâhi baniler arasındaki rekabet ve hamilik yarışı kolaylıkla anlaşılmaktaydı.

³⁰⁷ Bardill, “The Church of Sts. Sergius and Bacchus,” 4.

³⁰⁸ Croke, “Justinian, Theodora, and the Church,” 49.

³⁰⁹ Croke, “Justinian, Theodora, and the Church,” 51.

³¹⁰ A Dictionary of Christian Biography and Literature Sözlüğü, First Ed., “Sergius.” maddesi.

Aziz Sergius ve Bakkhus Kilisesi mimari olarak başkentte inşa edilen ikinci kubbeli kilisedir. İlki daha öncede belirtildiği üzere Iuliana'nın Aziz Polyeuktos Kilisesiydi. Kubbe ile mekânın ilişkisi mimari açıdan çığır açıcıydı. Dışarıdan bakıldığında kubbe tüm mekânı örtüyor görünmesine karşın içeride kare sayılabilecek bir alanın tam ortasındaki sekizgen bir iç mekânın üstüne oturmaktaydı. Sekiz adet çokgen paye birbirlerine kemerlerle bağlanmıştı ve on altı bölümlü kubbe sekiz ayaklı bu taşıyıcı sistem üzerine oturtulmuştu. Payeler arasında apsisin önüne gelen kısım hariç, ikişer çift sütun yer alıyordu. Alttaki sütun çiftleri galeri katını taşıırken üstteki sütun çiftleri kubbeyi taşıyan kemerleri sırtlamaktaydı. Procopius *Yapılar* adlı eserinde Kiliseyi “içerisindeki taşların parlaklığıyla güneşi gölgede bırakır ve baştan aşağı bol altınla bezenmiştir ve adaklarla dolup taşar” şeklinde betimlemiştir.³¹¹ Ne var ki iç mekânı bezeyen bu zengin mozaikler ve mermer kaplamalardan günümüze hiçbir şey ulaşmamıştır.

³¹¹ Prokopios, *Yapılar*, 1.13.

4.3 Iustinianus'un Mimarideki Hamiliği ve Procopius

Peter Brown *Geç Antikçağ* adlı eserinde “Iustinianus’un propaganda kaynaklarını zekice kullanışı yüzeysel olarak ele alınmıştır” demektedir.³¹² Oysa Iustinianus o günkü Roma İmparatorluğu sınırları içinde kendi propagandasını yapmak için birçok yapı inşa ettirmişti. Bununla da kalmayıp bu yapıların kendisi tarafından yaptırıldığını anlatan bir methiyeyi de Procopius adlı yazara yazdırmıştı.

Procopius Roma İmparatorluğunun Palestina Eyaletinin “Caesarea” adlı kentinde doğmuştu. Caesarea o dönemde Roma İmparatorluğunda eğitim konusunda ün yapmış bir kentti. Devletin kurumlarında çalışan kişiler genellikle hukuk, hitabet ya da klasik edebiyat öğrenmiş kişilerden seçilmekteydi. Procopius ile ilgili ilk bilgimiz kendisinin 527 yılında Belisarius adlı komutana hukuk danışmanı olarak atanmasıdır.³¹³ Bu sayede eserlerinde anlattığı olaylara bizzat tanıklık etmiştir. Kendisinin bir Hristiyan olduğu ya da Platoncu bir pagan olduğu şeklinde iki farklı görüş vardır.³¹⁴ 554’e kadar kayıtlarda ismi geçmektedir. İyi bir klasik eğitim aldığı için yazmaya başladığı zaman Herodotos, Thukydides gibi kişileri kendisine örnek alarak klasik geleneği tercih etmişti. Procopius tarafından tercih edilen klasik geleneğin bazı özellikleri bulunmaktaydı. Bunlar tartışmalı konulardan kaçınmak, dil olarak Eski Yunancanın Attika lehçesini kullanmak, savaş ve siyasete odaklanmak ve yer yer etnografik, etimolojik detaylar vermek gibi özelliklerdi. Procopius da yaşadığı dönemin kültürünü eserlerinde yansıtmaya çalışmıştı.³¹⁵

Procopius yazdığı üç eseri ile o güne ışık tutan bir tarihçiydi. Bunlar; *Savaşların Tarihi* (Historiae, 550), *Gizli Tarih/Anekdotia* (Historia Arcana, 550) ve *Yapılar* (De Aedificiis, 554) adlı eserlerdi.³¹⁶ Bu eserler arasında Procopius’a tarihçi kimliği kazandıran eser *Savaşların Tarihi* adlı eseridir.³¹⁷ Bu eseri yazarken kendisine şablon olarak Thukydides’in *Peloponnesos Savaşları Tarihi* adlı eserini seçmişti. Her iki

³¹² Brown, *Geç Antikçağ Dünyası*, 178.

³¹³ *The Prosopography of The Later Roman Empire Volume III B*, First Ed., “Procopius 2.” maddesi.

³¹⁴ David Woods, “Late Antique Historiography: A Brief History of Time,” Şurada: *A Companion to Late Antiquity*, ed., Philip Rousseau, (West Sussex: Blackwell Publishing, 2012), 368.

³¹⁵ Brian Croke, “Historiography,” Şurada: *The Oxford Handbook of Late Antiquity*, ed., Scott Fitzgerald Johnson, (New York: Oxford University Press, 2012), 424.

³¹⁶ James M. Gilmer, “Procopius of Caesarea: A Case Study in Imperial Criticism,” *Byzantina Symmeikta* 23, (2013): 45.

³¹⁷ J. A. S. Evans, “Procopius of Caesarea and the Emperor Justinian,” *The Canadian Historical Association* 3/1, (1968): 129.

eserde de bir kronoloji takip etmektense anlatının konulara ayrılması benimsenmişti yani her ikisi de tematik eserlerdi. Procopius'un *Gizli Tarih* ve *Yapılar* adlı eserinde betimlediği Iustinianus tamamıyla farklıdır.³¹⁸ *Yapılar* adlı eserde Iustinianus, devleti restore eden, kentlerin kurucusu, gerçek inancın destekçisi, kanun yapıcı, içerde huzuru ve dışarda barışı getiren kişi olarak sunulmuştur.³¹⁹ Yine *Yapılar* adlı eserde Tanrının yeryüzündeki temsilcisi gibi sunarken onun Tanrı ile doğrudan ilişkide olduğunu ve bir mühendis olmamasına karşın Hagia Sophia'nın yapımı sırasında karşılaşılan teknik sorunları tanrının ona yol göstermesi sayesinde kolaylıkla aştığını anlatmaktadır.³²⁰ Oysa *Gizli Tarih* adlı eserinde onu gerçek bir kraldan ziyade bir tiran, şeytanın prensi ve tebaasının başına gelen her türlü belanın müsebbibi olarak sunmuştu. Buna sebep olarak Procopius'un *Gizli Tarih* eserini yergi türünde yazdığı, *Yapılar* adlı eserini de övgü ya da methiye türünde yazdığı öne sürülebilir.

Procopius ayrıca imparator Iustinianus'un emriyle onun zamanında yaptırılan kilise, köprü ve başka yapıları içine alan altı ciltlik bir kitap yazdı. *Yapılar* adlı eserin ilk cildi başkent Constantinopolis'e ayrılmıştı. Bu eserde Iustinianus ve Roma İmparatorluğunun neleri başarmaya muktedir olduğunu göstermek istemişti. Bununla birlikte Iustinianus'un hukuk alanında başardıkları ya da imparatorluğun toprak kazanımları övülebilecekken Procopius, Iustinianus'un mimari hamiliğini övmeyi tercih etmişti. Bu eser Iustinianus'un icraatlarının açık bir propagandasıydı. Çünkü inşa edilen yapılar, yapılan icraatların görsel imzalarıydı ve evrensel hâkimiyet iddiasındaki tanrının yeryüzündeki temsilcisinin gücünü ve icraatlarını daha iyi anlatabilecek bir araçtı.

Yapılar adlı eser eskiçağ hükümdarlarının yapılarını anlatan eserler arasında günümüze ulaşmış en detaylı ve kapsamlı eserdir.³²¹ Aynı zamanda bir katalog olarak da tanımlanabilecek *Yapılar* kitabı Iustinianus'un inşa faaliyetlerini tasnif etmektedir. Procopius'un tasnifinde inşa edilen kiliselere önemli bir bölüm ayrılmıştır. Iustinianus ve Theodora gibi dindar kişilerin banilik faaliyetleri anlatılırken kiliselere daha çok yer ayrılması oldukça anlaşılabilir bir durumdur. Kilise banilik faaliyetlerini hayır

³¹⁸ Anthony Kaldellis, *Procopius of Caesarea* (Philadelphia: Pennsylvania University Press, 2004), 45.

³¹⁹ Averil Cameron, *Procopius and the Sixth Century* (London: Routledge, 1996), 86.

³²⁰ Prokopios, *Yapılar*, 1.6.

³²¹ Glanville Downey, "Justinian as a Builder," *The Art Bulletin* 32/4, (1952): 262.

kurumları, düşk nlerevi, saraylar, su ile ilgili yapılar, pazar yerleri, bahçeler ve limanlar gibi kamu yapıları takip etmektedir. Bu tasnif içerisinde kentin ihtiyarcı olan yapıların dengeli bir biçimde sunulması dikkat çekmektedir. Dikkatlerden kaçmaması gereken bir başka unsur da arkeolojik veya diğer yazılı kaynakların ışığında o dönemde yapıldığını bildiğimiz kimi yapıların Procopius tarafından anlatılmadı ıdır. İ şa olunan yapılar gözünden ka mı  olabileceği gibi kullandığı kaynaklarda listelenmemi  de olabilir. Ya da bahsi geçen yapılar Procopius eserini tamamladıktan sonra yaptırılmış olabilir. Bir diğer olasılık ise Procopius *Yapılar* adlı eserini ya gözden ge irememi  ya da tamamlayamamı  olmasıdır.³²² Her ne kadar Procopius kitabında Iustinianus'un tüm eserlerinden bahsedece i sözünü verse de bunu yapmamış ya da yapamamı tır.³²³ Söz gelimi Malalas, Iustinianus'un İ kenderiye'de kemerli bir su yolu i şa ettiğinden bahsederken Procopius bu eserden bahsetmez.³²⁴

Iustinianus'un banisi olduğu eserlerin tasnifi yapılırken önem dereceleri de vurgulanmıştır. Altı kitaptan oluşan bu eserinde İmparatorluğun çeşitli bölgelerindeki i şa faaliyetlerini anlatırken de bir önem tercihinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Yeni kazanılan topraklardan İtalya'nın bu kitaba dahil edilmemesi ise bir başka ilginç yanıdır. Zira eski başkent Roma, Ravenna ve Milano gibi ketlerde de Iustinianus'un i şa faaliyetlerinde bulunduğu bilinmektedir. Söz gelimi Ravenna'daki San Vitale Kilisesi dönemin en çarpıcı mimari eserlerinden biridir ve içerisinde Iustinianus ve Theodora'nın da betimlendi i eşsiz fresklerle bezenmi ti.³²⁵ Bu fresklerden Iustinianus'un kendi propagandasını yaptığı açıkça anla ılsa da bu ve bunun gibi mimari eserlerin neden *Yapılar* adlı eserde anlatılmadı ı bu kitabın   z lmeyi bekleyen başka bir sorundur.

Yapılar adlı eserin tarihlendirmesi konusunda çeşitli görüşler bulunmakla birlikte genel kanı 554 yılında yazıldı ıdır.³²⁶ Procopius'un bu eseri yazarken bir ikbal beklentisinde olduğu ya da altında çalıştığı Belisarius'un vatan hainli i ile su lanmasından sonra ismini temize çıkarmak amacıyla yazdığı ve hatta aldığı bir  d l

³²² Warren Treadgold, *The Early Byzantine Historians* (New York: Palgrave Macmillan, 2007), 191.

³²³ Glanville Downey, "The Composition of Procopius: De Aedificiis," *Transactions and Proceedings of the American Philological Association* 78, (1947): 172.

³²⁴ Malalas, *The Chronicle*, 18.33.

³²⁵ Evans, *The Emperor Justinian and The Byzantine Empire*, 52.

³²⁶ Geoffrey Greatrex, "The Date of Procopius' Buildings in the Light of Recent Scholarship," *Estudios Bizantinos* 1, (2013): 14.

karşılığında yazdığı iddia edilse de hangi saik ile yazdığı kesin olarak bilinmemektedir.³²⁷ Yine de Procopius *Yapılar* adlı eserinin ilk bölümünde şu ifadeleri kullandığı unutulmamalıdır;

Kaldı ki tarih şunu göstermektedir ki velinimetlerinden yarar gören kimseler, onlara karşı kendilerini öyle bir gönül borçlusu hisseder ki daha üstün bir lütuf ile borçlarını ödeme gayretine düşerler.³²⁸

Yapılar adlı eserin ne zaman ve hangi güdü ile yazıldığı bir tarafa bırakıldığında bu çalışmanın dönemin mimari faaliyetleri ve topografyası için muazzam bir kaynak olduğu gerçeği ile baş başa kalırız. Özellikle *Yapılar* kitabının birinci bölümü başkent Constantinopolis'in tarihî topografyası için önemli bir kaynaktır. Bununla birlikte tam anlamıyla güvenilir bir eser de olduğu düşünülmemelidir. Bu eserde tartışmalı bilgiler de yer alır. Söz gelimi Blakhernai'deki Meryem Kilisesi'nin (Theotokos) Iustinianus'a atfedilmesi kafa karıştırıcıdır çünkü yapımına Pulcheria tarafından başlanan kilise I. Leo tarafından bitirilmiş olmalıydı.³²⁹ Iustinianus tarafından restore edilen kilisenin ona ithafı, Iustinianus tarafından yapılmamış başka yapıların da kendisine ithaf edilmiş olma olasılığını ortaya çıkarmaktadır. Procopius Iustinianus'a mümkün oldukça çok yapı atfetme eğilimindedir.³³⁰ Bu neden ile dönemim temel kaynaklarının başında gelen *Yapılar* adlı eser dönemin diğer kaynakları ile kıyaslanarak incelenmelidir.

Procopius *Yapılar* adlı eserinde mimari ve teknik terimler kullanırken oldukça cimri davranarak daha anlaşılabilir bir dil tercih etmiştir. Kilise sözcüğünün Yunanca karşılığı *Ekklesia* yanında Pagan tapınaklarını tanımlamakta kullanılan *Hedos*, *Hieron*, *Neos* ve *Temenos* gibi sözcükleri de kullanmaktan çekinmemiştir.³³¹ Bu terimlerin bazılarını Hagia Sophia için de kullanmıştır.³³²

³²⁷ Claudia Rapp, "Literary Culture under Justinian," Şurada: *The Cambridge Companion to The Age of Justinian*, Michael Maas, ed., (New York: Cambridge University Press, 2005), 386.

³²⁸ Prokopios, *Yapılar*, 1.1.

³²⁹ Prokopios, *Yapılar*, 9.

³³⁰ Mitchell, *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi*, 42.

³³¹ Prokopios, *Yapılar*, 12.

³³² Averil Cameron, "Procopius and the Church of Hagia Sophia." *The Harvard Theological Review* 58/1 (1965): 162.

4.4 Hagia Sophia

Iustinus döneminde tahtta söz sahibi olmayı hak eden soylular dururken soylu olmayanlar yönetimi eline geçirmişti. Aristokrat ancak yaşlı bir kadın olan Anicia Iuliana bu yeni peydahlanan yöneticilerin ve eşlerinin bu işe layık olmadığını aksine kendi ailesinin bu işi hak ettiğini düşünüyordu. Iustinianus, muhtemelen bu yaşlı zengin kadının kentin en görkemli kilisesini inşa ettirmesini, kendi otoritesine meydan okuma olarak görmekteydi çünkü toplumun sadece en güçlü üyeleri bu kamusal görevi yerine getirebilirdi.³³³

Böylelikle Iustinianus iktidara geldiğinde çok önemli bir sorunla karşılaşmış oldu. Başkentin en görkemli kilisesi bu kadın tarafından inşa edilmişti. İçerisinde kendisini ve soylu ailesini öven birçok yazıt bulunmaktaydı. Bu kilise yapılacak daha görkemli bir kilise ile gölgelenmedikçe imparatorun iktidarı hep sorgulanacaktı. Yaptırdığı Hagia Sophia Kilisesi, Anicia Iuliana'nın ve dolayısıyla eski hanedan üyeleriyle soyluların meydan okumasına karşı bir cevap olacaktı.

Nika Ayaklanmasıyla ağır şekilde tahrip olan Hagia Sophia (Kutsal Bilgelik) Kilisesini tekrardan ve fakat çok daha büyük ve görkemli şekilde inşa ederek bu meydan okumalara cevap vermek niyetindeydi. Bir daha kendisine böyle bir meydan okuma olmasın diye başkentte inşa edilecek kilise yapılarını İmparatorluk iznine bağlayan bir de yasa çıkarttı.³³⁴

Iustinianus devrinden önce de var olan kilise iki kez inşa edilmiş ve meydana gelen iki ayaklanma sonrasında yıkılmıştı. “Büyük Kilise” (Megale Ekklesia) denen yapı II. Constantius devrinde 15 Şubat 360 tarihinde açılmıştı. Bu kilise ahşap bir çatı ile örtülmüş bir bazilikaydı. Constantinopolis patriği Ioannes Chrysostomos, İmparator Arcadius'un eşi Eudocia hakkında olumsuz vaazlar vermeye başladığında ve özellikle İmparatoriçenin gümüş bir heykeli kilisenin karşısına dikildiğinde kentte büyük bir tartışma çıkmıştı. Bu tartışma kısa sürede şiddet içeren bir eyleme dönmüş ve Patriğin taraftarları bu esnada kiliseyi yakmıştı.³³⁵ Kilisenin onarımı II. Theodosius döneminde gerçekleşti ve 10 Ekim 415 yılında kilise tekrar ibadete açıldı. Bu yapı da öncülü gibi

³³³ Connor, *Bizans'ın Kadınları*, 146.

³³⁴ Garipzanov, *Graphic Signs of Authority in Late Antiquity and the Early Middle Ages: 300-900* (Oxford: Oxford University Press, 2018), 175.

³³⁵ *The Oxford Dictionary of Late Antiquity*, First Ed., “Holy Wisdom.” maddesi.

ahşap çatılı bir bazilikaydı. Günümüzde Ayasofya'nın girişi ve bahçesinde bulunan mermer parçaların bu kiliseye ait olduğu bilinmektedir. Bu mermer parçalar üzerine On İki Havariyi temsil eden kuzu kabartmaları işlenmişti.³³⁶ Oldukça simgesel bu kilisede İmparator I. Leo taç giymişti.³³⁷

Nika Ayaklanması esnasında 13-14 Ocak 532 gecesi kilise tekrar yandı. Iustinianus ayaklanmayı bastırmakta muvaffak olunca hiç vakit kaybetmeden kilisenin ihyasına girişti. Kilisenin inşası için çalışmalar 23 Şubat günü başladı.³³⁸

Iustinianus tüm vali, komutan, hâkim ve vergi memurlarına bir emirname göndererek, yapılacak kilise için sütun, mermer vb. inşa malzemeleri temin etmelerini emretti.³³⁹ Kilisenin inşası için Trallesli Anthemius ve Miletoslu Isidorus'u görevlendirdi. Bu devirde matematik ve fizik gibi konularda eğitilmiş ve yetenekli mühendisler "Mechanikos" denirken "Architekton" ise teorik eğitimden ziyade teknik tecrübesi olan mimarlara denilmekteydi.

Hem Anthemius hem de Isidorus seçkin matematik ve fizik uzmanlarıydılar. Zira Iustinianus'un kafasında sıradan bir kilise inşa etmek değil, rakiplerine ve zamana meydan okuyacak bir yapı inşa etmek vardı. Bu yüzden de sıradan mimarlardan ziyade hiç denenmemiş büyüklükte inşa edilecek bu yapının matematiksel ve fiziksel mühendislik sorunlarını çözecek kişilere ihtiyacı vardı. Kısaca Anthemius ve Isidorus o dönem için üniversite profesörlerine eşdeğer bir statüye sahip kişilerdi. Isidorus geometri ve mekanik bilimi hocasıydı; Archimedes, Eukleides ve Heron'un çalışmaları konusunda uzmandı. Anthemius bir matematikçi ve biri konik kesitler üzerine çok sayıda teknik bilimsel incelemenin yazarıydı.³⁴⁰ Her birinin yüz işçisi bulunan yüz tane ustabaşı da inşaatta çalıştı. İmparatorluğun her yerinden getirttiği toplamda on bin kişilik bir insan gücü (technitai) ile beş yıl dokuz ay gibi kısa bir sürede kiliseyi bitirdi.³⁴¹ Şu unutulmamalıdır ki Hagia Sophia inşa edilirken aynı anda Hagia Eirene, Kutsal Havariler, Hagia Mokios gibi kiliseler ile bazı kamu yapıları da

³³⁶ *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, First Ed., "Ayasofya." maddesi.

³³⁷ Gilbert Dagron, *Emperor and Priest: The Imperial Office in Byzantium* (Cambridge: Cambridge University Press, 2007), 62.

³³⁸ W. R. Lethaby ve Harold Swainson, *The Church of Sancta Sophia Constantinople: A Study of Byzantine Building* (İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi, 2019), 35.

³³⁹ Anonim, *Patria*, 4.2

³⁴⁰ Robert Ousterhout, *Master Builders of Byzantium*, 44.

³⁴¹ Anonim, *Patria*, 4.7.

aynı anda inşa edilmekteydi. Gerçekten de kent Nika Ayaklanması sonrası bir şantiyeye dönüşmüş ve bunu yerine getirecek bir işçi ordusuna da ev sahipliği yapmıştı. Kilise, Iustinianus'un iktidarının on birinci yılında, yani 26 Aralık 537 günü açıldı.³⁴²

Iustinianus'un inşa ettirdiği Hagia Sophia'nın tasarımının bir öncüsü yoktur. Dönemin yaygın unsurlarının birleşimidir.³⁴³ Yine de yapı mimari olarak şu şekilde tanımlanabilir; Hagia Sophia, birleştirici boylamsal ve merkezî planlı iki yarım kubbe arasındaki bir merkez kubbe tarafından örtülen dikdörtgen bir yapıdır. İçeride 70 x 75 m, iki narteks ve uzun revaklı atrium hariç tutulduğunda 48 x 32 m ve yaklaşık 135 m uzunluk sağlamaktadır.³⁴⁴ Yaklaşık 31 m çapındaki kubbenin zeminden yüksekliği 56 metredir. Gerçekten de bazilika biçimindeki kiliselerin evrimi içerisinde bu boyutlarda bir yapı ilk kez denenmişti.³⁴⁵ Merkezî kubbe ve bunun iki yanındaki kubbenin 56 metre yükseklikte oluşu, o günün şartlarında taşınması neredeyse imkânsız bir örtü sistemi oluşturmaktaydı. Yere ve yana doğru muazzam bir baskı uygulayan bu örtü sistemi dört büyük paye ve sekiz ikincil sütun ile birlikte sadece 12 nokta üzerinde yükseliyordu. Yaklaşık 18,000 m² bir alana sahip yüzeyin sadece yüzde altısı bu taşıyıcı sistem tarafından işgal ediyordu.³⁴⁶

Bu da devasa kubbenin havada asılı durduğu izlenimini veriyordu. Kubbe, yapının mimari bir ögesi olmakla birlikte oldukça simgesel bir mimari unsurdu. Zira kubbe herkesi altında tutan gök kafesi ve tanrıyı simgelemekteydi. Göksel bir anlam atfedilen kubbe, yapının en önemli mimari ögesi idi. Tanrının yeryüzündeki temsilcisi İmparator da tebaasının üzerinde bir koruyucu kalkan gibi görüldüğünden bu yapıyı örtmek için kullanılan kubbe, boyutları itibarıyla hem inancın hem de bu inancın temsilcisi İmparatorun yüceliğini temsil etmekteydi. Görüldüğü üzere, yapı mimari propaganda unsurlarını en üst düzeyde sunacak öğelerle donatılmıştı. Mabeyinci Paulus kubbeyi tasvir ederken şu dizeleri yazmıştı;

³⁴² Marcellinus, *The Chronicle*, 537.

³⁴³ Mango, *Bizans Mimarisi*, 93.

³⁴⁴ W. Eugene Kleinbauer, Anthony White ve Henry Matthews, *Hagia Sophia* (İstanbul: Archaeology and Art Publications, 2004), 17.

³⁴⁵ Lethaby, *The Church of Sancta Sophia*, 18.

³⁴⁶ Lethaby, *The Church of Sancta Sophia*, 18.

Sonsuz boşlukta yükselip her yandan yuvarlak bir kubbeye dönüşüyor tolganın tepeliği. Işıl ışıl bir gök kubbe benzeri, örtüyor konağın sığınağını. Kubbenin en tepesine, kenti koruyan bir haç işlenmiş sanatla. Ve aşağıya doğru yayılıp tepeye doğru daralarak tavanın nasıl yavaş yavaş yükseldiğini görmek, olağanüstü duygular yaşıyor insana. Sivri bir doruk gibi fişkirmiyor çünkü yerden, havada yüzerken, gök kubbeye benziyor daha çok.³⁴⁷

Mabeyinci Paulus'un kubbe tasviri için kullandığı gök kubbe benzetmesi, bugün sanat tarihçilerinin kubbeye yükledikleri bu simgesel anlamı kanıtlar niteliktedir. Paulus, kubbe için "havada yüzer şekilde" ifadesini kullanmıştır. Bu ifadeye çok yakın bir tasvir de Procopius tarafından yapılmıştır.

Procopius'un kubbe tasviri bu anlatıyı destekler niteliktedir ve yapıyı örten kubbe ile diğer mimari unsurların insan üzerinde bıraktığı izlenimi şu şekilde anlatmaktadır;

Çok büyük olan küresel kubbe bu daire parçasını olağanüstü bir şekilde süsler, öyle ki, sağlam bir duvar yapısı üstünde değil de bütün alanı gökte asılı altın bir kubbe ile örtüyormuş gibi görünür. Bütün bunlar, inanılmaz bir hünerli çalışma ürünü olarak havada birbirleriyle birleşir, biri diğerinin üstünde asılı durur ve sadece en yakın bölümlerde desteklenerek esere eşsiz ve olağanüstü bir uyum sağlarlar; seyredenlerin gözlerinin herhangi bir yerde uzun süre takılı kalmasına izin vermezler. Her biri, tek tek, hevesle gözleri etkiler ve seyredenleri alıkoyar, böylece görünüş her an değişir, çünkü gözlemci hangi ayrıntıya daha çok hayranlık duyacağını kestiremez, her şeyi dikkatle inceler, alnını kırıştırarak gözlemler ve yine de zanaatın inceliğini anlayamadan ama anlaşılamayan şeylerin karşısında duyulan hayrete düşerek oradan ayrılır.³⁴⁸

Procopius'un övgüyle anlattığı kubbe, 553 ve 557 yıllarında meydana gelen depremlerden hasar almadan çıkabilmişti.³⁴⁹ Ne var ki 558'de Constantinopolis'te şiddetli bir deprem daha meydana geldi. Bu deprem yeni inşa edilmiş kilisenin kubbesinin kısmen yıkılmasına neden olmuştu.³⁵⁰ Mabeyinci Paulus *Ayasofya'nın Betimi* adlı eserinde "çok güçlü temeller üzerinde durmasına karşın yıkılmıştı

³⁴⁷ Mabeyinci Paulus, *Ayasofya'nın Betimi*, Çev., Samih Rifat (İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2010), 485-500.

³⁴⁸ Prokopios, *Yapılar*, 1.4.

³⁴⁹ Evans, *The Emperor Justinian*, 51.

³⁵⁰ Agathias, *The Historia Nova*, Çev., Joseph D. Frendo (Canberra: Sydney University Press, 2006), 5.9.3.

kubbenin güzel yuvarlaklarından biri” şeklinde aktarmaktadır bu olayı.³⁵¹ Aynı yıl onarım çalışmaları başlamıştı.³⁵² Bu kez kubbe bir kasnak üzerine oturtularak daha yüksek hale getirilmişti. Bu görev artık hayatta olmayan Isidorus’un yeğeni genç Isidorus’a verilmişti. Genç Isidorus daha önce yapılmış bir hatanın kubbenin çökmesine neden olduğunu fark etmiş ve bu sorunu çözmüştü.³⁵³ Yeni kubbeyi bir kasnak üzerine oturtmuş ve kubbenin kasnağa oturduğu yerlere pencereler açarak kubbenin oluşturduğu yatay baskıyı taşıyıcı sisteme daha iyi iletmişti. Bu şekilde sorun büyük ölçüde çözülmüştü. Daha yapım aşamasındayken birçok sorun ortaya çıkmıştı. Kubbe tabanına ulaşıldığında, üstü örtülecek alanın başlangıçta öngörülenden daha geniş olduğu anlaşıldı ancak yine de kubbe bitirildi ve sadece yirmi yıl ayakta kalabildi.³⁵⁴ Kilise kubbesinin tekrar inşa edilmesi ve depremden zarar gören diğer kısımlarının tamirinin tamamlanması ile 563’de tekrar ibadete açıldı.³⁵⁵ Bugün de var olan kubbe büyük ölçüde genç Isidorus’un inşa ettiği bu ikinci kubbedir. Bu kubbe yaklaşık 800 yıl boyunca dünyada inşa edilmiş en geniş kemerli yapı olarak kaldı ve bugün de yeryüzünde taştan inşa edilmiş en büyük üçüncü kubbedir.³⁵⁶

Hagia Sophia, bir atrium (avlu), iki vaftizhane, bir skeuophylakion (hazine odası) ve bir de patriklik sarayı ile çevriliydi. Kilise Patriklik Sarayı’na ve yükseltilmiş bir galeri ile de Büyük Saray’a bağlanıyordu.³⁵⁷ Böylelikle tanrı ve imparator arasındaki ilişki mimari olarak yansıtılmaktaydı. Kentin en prestijli kilisesi olarak önemli dinî günlerde imparator ve mahiyetinin de katıldığı törenler burada yapıldı.³⁵⁸ Bu simgesel ve törensel yapı, sadece boyutlarının büyüklüğüyle değil, istihdam ettiği din adamı sayısı ile da oldukça etkileyiciydi. 60 rahip, 100 diyakoz, 40 kadın diyakoz, 90 yardımcı diyakoz, ayinlere yardımcı olan 100 kutsal metin okuyucu, 25 şarkıcı ve 100 muhafızdan oluşan büyük bir çalışan sayısına sahipti.³⁵⁹

³⁵¹ Mabeyinci Paulus, *Ayasofya’nın Betimi*, 185.

³⁵² Theophanes, *The Chronicle*, AM 6051.233.

³⁵³ Agathias, *The Historia Nova*, 5.9.4.

³⁵⁴ Mango, *Bizans Mimarisi*, 95.

³⁵⁵ Malalas, *The Chronicle*, 18.128.

³⁵⁶ Kleinbauer, *Hagia Sophia*, 29.

³⁵⁷ Kuban, *İstanbul Bir Kent Tarihi*, 125.

³⁵⁸ Philip Sherrard, *Constantinople: Iconography of A Sacred City* (London: Oxford University Press, 1965), 72.

³⁵⁹ Downey, *Constantinople*, 113.

Bu kiliseyi ziyaret eden Evagrius da *Kilise Tarihi* adlı eserinde Hagia Sophia'dan bahsetmiştir. Evagrius, “ne kadar cesur olunursa olunsun bir kişinin yapının üst galerisinden aşağı bakamayacağını” söyleyerek yapının devasa boyutunun altını çizmiştir.³⁶⁰ Evagrius, kilisenin içini süsleyen öğelerden çok boyutları konusunda bize bilgi vermektedir.

Esasen İmparatorluğun çeşitli bölgelerinden getirilen mermerler ile yapı oldukça zengin bir süslemeye sahipti. Kilisenin litürjik mimari öğelerinin çoğu günümüzde yoktur. Bunlar arasında apsiste bulunan “Synthronon” (din adamlarının oturduğu yedi basamaklı mimari öğe) ile bunun hemen önünde altar masasını koruyan piramit çatılı “Ciborium” ve “Ambo” denen vaiz kürsüsü bulunmaktadır.³⁶¹ Yapı içerisinde kullanılan en belirgin devşirme malzeme dört eksedra'da (kendinden daha geniş bir mekânı eklemlendiren ve kubbe ile örtülü yarım daire) kullanılmış olan sekiz somaki mermerden (porfir) sütundur. Bu sekiz Mısır porfir sütunlar ve Mora'dan getirilen yeşil porfir sütunlar İmparatorluk mermeri olarak geçmekteydi.³⁶² Özellikle artık o dönemde üretilmeyen Mısır porfiri çok değerliydi. Bunların yanında kilisenin iç kaplamasında kullanılan Prokonnesos'dan (Marmara Adası) ve Thessalia 'dan (Teselya) getirtilen beyaz mermerler de bu yeşil ve mor mermerler ile birlikte bir renk cümbüşü teşkil ediyordu. Bu renk cümbüşü içerisinde Bosporus bölgesinden siyah taşlar, Phrygia bölgesinden çok renkli taşlar, Isauria bölgesinden kırmızı ve beyaz damarlı mermer, Libya'dan yeşil taşlar ile onyx ve diğer nadir mermerler bulunmaktaydı.³⁶³ Mabeyinci Paulus bu renk cümbüşünü şu şekilde tasvir eder;

Kim söyleyecek Homeros'un çınlayan sözcükleriyle avaz avaz, yüce tapınağın
onca sağlam duvarı ve onca geniş zemini üstünde toplanan o mermer çayırların
şarkısını? ³⁶⁴

Sütun başlıklarındaki İmparatorluk monogramlarının sistematik kullanımı kasıtlı yapılmış propaganda unsurlarıydı. Mabeyinci Paulus “Bu kilisede hem tanrı hem de imparator yüceltilmiştir” derken, bir anlamda da kilise içerisinde bulunan propaganda

³⁶⁰ Evagrius, *The Ecclesiastical History*, 4.31.

³⁶¹ Mango, *Bizans Mimarisi*, 96.

³⁶² Garipzanov, *Graphic Signs of Authority*, 175.

³⁶³ Kleinbauer, *Hagia Sophia*, 33.

³⁶⁴ Paulus, *Ayasofya'nın Betimi*, 610-620.

imgelerinin tasvirini de yapıyordu.³⁶⁵ Kilisenin ana kubbesi ve çeşitli yerleri haç tasvirleriyle süslenmiş ve sütun başlıklarına Iustinianus ve Theodora'nın monogramları işlenmişti.³⁶⁶ Mabeyinci Paulus'un da değindiği husus buydu. Bunun zihinlerde nasıl bir algı oluşturduğu bu kilisede diyakoz olarak görev yapan Agapetus'un *İmparator'a Tavsiye* adlı eserinde açıkça ortaya çıkmaktadır;

Bedensel maiyetinde, imparator herkesle eşittir ancak makamının kudretinde, tüm insanların üzerinde bir Tanrı gibidir. Yeryüzünde ondan daha yüce kimse yoktur.³⁶⁷

Salt bir yapı olarak değerlendirilemeyecek Hagia Sophia, inancın ve ideolojinin taş ile vücut bulmuş haliydi. Sadece başkentte değil, o güne değin İmparatorlukta inşa olmuş diğer tüm mabetlerden daha büyük oluşuyla, Iustinianus'un iktidarının meşruiyetini anlatan mimari bir kanıttı. Iustinianus'un ve İmparatorluğun evrensel hâkimiyet iddiasının görsel imgesi olan bu yapı, aynı zamanda İmparatorluğun inancının da simgesiydi. Boyutları itibarıyla ve daha önce denenmeye dâhi cesaret edilemeyen yapı teknikleriyle mimari olarak elde edilmiş bir zafer anıtıydı. Aynı zamanda Tanrı ve onun yeryüzündeki temsilcisinin iktidarının bir simgesiydi. Bu simgesel yapı, içeride kendisine muhalefet eden aristokrat kesim ile dışarıdaki düşmanlara karşı kazanılmış zaferlerin görsel bir propagandasıydı. Dinî bir yapı olmakla birlikte iktidar, mimari ve sanatın karıştığı sıra dışı bir abideydi. Bu abide sonraki dönemde inşa edilecek her yapı için bir sanat kaynağı olarak kalacaktı.³⁶⁸

³⁶⁵ Paul the Silentiary, *Description of Hagia Sophia*, 189. Şurada; *Three Political Voices from the Age of Justinian*, Çev., Peter N. Bell (Liverpool: Liverpool University Press, 2009)

³⁶⁶ Cyril Mango, "The Inscriptions of Constantinople: A Bibliographical Survey." *American Journal of Archaeology* 55/1 (1951): 59.

³⁶⁷ Agapetus, *Advice to the Emperor*, 107. Şurada; *Three Political Voices from the Age of Justinian*, Çev., Peter N. Bell (Liverpool: Liverpool University Press, 2009)

³⁶⁸ Charles Rufus Morey, "The Mosaics of Hagia Sophia." *The Metropolitan Museum of Art Bulletin* 2/7 (1944): 201.

4.5 Iustinianus'un İnşa ve Restorasyon Faaliyetleri

532 yılında meydana gelen Nika Ayaklanması kentin merkezindeki birçok yapının yıkılmasına yol açmıştı. Bu dönemi anlatan çeşitli kaynaklar kentte oluşan tahribat konusunda detaylı bilgiler sağlamaktadır. Bu kaynaklardan biri olan Procopius'un *Savaşlar* adlı eseridir. Procopius bu eserinde aşağıdaki detayları vermektedir;

Kent sanki düşman tarafından zapt edilmiş gibi ateşe verilmişti. Sophia Tapınağı (Hagia Sophia), Zeuksippos Hamamı, Propylaia denilen yerden Ares'in Evi denen yer kadarki İmparatorluk Avlusu yakılıp yıkılmıştı ve aynı adını Constantinus'tan alan Forum'a kadar uzanan sütunlu galerin ikisi ve zenginlerin evleri için de geçerliydi.³⁶⁹

Nika Ayaklanması esnasında meydana gelen tahribatı anlatan kaynaklardan biri de anonim bir eser olan *Chronicon Paschale*'dir. Diğer kaynaklarla kıyaslandığında içerisinde daha detaylı bilgiler barındıran bu eser de şu ifadelerle yer vermektedir;

Ancak insanlar sarayın dışında soygunlara devam etti. Bu olay anlaşıldığında Magister Militum Belisarius kalabalık bir Got askerî birliğiyle geldi ve akşama kadar çoğunu kılıçtan geçirdi. Ve bunun üzerine isyancılar sarayın bronz çatılı girişini (Khalke Kapısı) ateşe verdiler. *Scholarii*, *Protectores* ve *Candidati* avluları bu kapıyla birlikte yandı ve (Sarayı çevreleyen surda) bir gedik oluştu. Ve benzer bir biçimde hem Augustaeum'un yanındaki Senato Binası yandı hem de Büyük Kilisenin tamamı ile onun dört köşesindeki muhteşem ve eşsiz sütunlar yıkıldı...Aynı ayın 16. Günü olan cuma gününde insanlar Praefectuslar'ın Praetorium'una gittiler ve orayı ateşe verdiler ve iki imparatorluk malikanesinin çatıları yandı ve arşivlerin olduğu aynı Praetorium'un çatısı. Kuzeyden esen bir rüzgâr yangını Praetorium'dan uzaklara taşıdı ve Alexander Hamamı, kısmen Eubulus Hastanesi ve imparator Zeno'ya karşı ayaklanmış olan Isaurialı Illus tarafından inşa edilmiş olan Hagia Eirene yandı. Ve koca Sampson Hastanesi yandı ve içinde yatan hastalar helak oldu. Aynı ayın 17si cumartesi günü Hebdomon, Regium, Athyras ve Calabria'dan getirilen askerler birleşip bu yığınla savaşa tutuştular zira bu yığın erkekleri sıklıkla öldürüp dışkı gibi denize atıyorlardı ve aynısını kadınlara da yapıyorlardı. Kalabalık kendisine saldırıldığını görünce Octagon'a gittiler.

³⁶⁹ Prokopios, *The Wars of Justinian*, 1.24.8-10.

Askerler oraya girmeyeceklerini gördüklerinde orayı ateşe verdiler ve bu yangının sonucu olarak Sphoracius mıntıkasında bulunan Aziz Theodoros etrafındaki bölge yandı.³⁷⁰

Daha geç bir döneme ait kaynaklar biri olan Theophanes'in *Khronographia* adlı eserinde de bu olay anlatılmaktadır. Yukarıda ki diğer iki kaynağın anlattığına koşut ifadeleri şu şekildedir;

Hizipler arkadaşlarının serbest bırakılması için Praetorium'a gittiler. Prefectus'dan hayır cevabı aldılar, öfkelenildiler ve Praetorium'u ateşe verdiler. Constantinus Sütunundan Khalke'ye kadar uzanan revaklı avlular yandı ve aynı zamanda gümüşçülerin dükkanları ile Lausos Sarayı yangın ile yok oldu. Onlara saldıran askerleri acımadan öldürdüler. Daha sonra evlere dalıp yağmaya başladılar. Sarayın Girişi (Khalke Kapısı), Protectores Avlusu ve Augusteion yanındaki Senato Binasını ateşe verdiler...Daha sonra gidip Alexander Hamamını, Sampson Hastanesini ve Büyük Kiliseyi (Hagia Sophia) yaktılar.³⁷¹

Özellikle Augusteion Meydanı, onu çevreleyen yapılar, Büyük Sarayın giriş kapısı olan Khalke, sarayın bir bölümü olan Propylaia ve Ares'in Evini de içine alan İmparatorluk Avlusunu, Zeuksippos Hamamı, II. Theodosius'un inşa ettiği Hagia Sophia Kilisesi, Hagia Eirene Kilisesi, Milion Anıtından Constantinus Forum'una uzanan revaklı galeriler ve Kutsal Havariler Kilisesi yakılıp yıkılmıştı. Kentin önemli kamu yapılarından olan Senato Binası, Octagon, Praetorium ve Sampson Hastanesi de bu ayaklanma esnasında yakılan yapılar arasındaydı. İçlerinde Lausos Sarayının da aralarında bulunduğu zenginlere ait birçok ev yakılıp talan edilmişti. Ayaklanmanın oluşturduğu tahribat kentin abidevi yapılarının yanında kimi kamu yapılarını da böylelikle yok etmişti. İsyancıların saldırdığı yapılar genellikle simgesel yapılardı. Söz gelimi kent içindeki otoriteyi simgeleyen iki Praetorium'a da saldırılmıştı. Birisi kentin Prefectus'unu (Vali), diğeri Doğu'nun Praetorian Prefectus'unu (Saray Muhafızları Komutanı) hedef almıştı. Bu imparatorun otoritesine doğrudan bir saldırıydı ve bu saldırılar da yapıların sembolizmini anlatmakta oldukça yararlı örneklerdir.

³⁷⁰ *Chronicon Paschale*, 621-624.

³⁷¹ Theophanes, *The Chronicle*, AM 6024.184.

Kendi otoritesini temsil eden binalara yapılan simgesel saldırılar ancak bu ve benzeri yapıların daha görkemli boyutlarda yeniden inşası ile toplumsal bellekten silinebilirdi. Dolayısıyla kendi otoritesinin tekrardan tesis edilmesi bu simgesel yapıların öncekilerden daha görkemli bir biçimde inşasına bağlıydı.

Iustinianus'un inşa faaliyetleri dört bölüme ayrılabilir. Bunlardan ilki kiliseler ve manastırlar olarak sınıflandırılabilen dinî yapılarıdır. Dinî yapılara ek olarak kamu yapıları, su ile ilişkili yapılar, saraylar ve limanlar da diğer üç bölümü teşkil etmektedir.

Bu kapsamda ele alınacak olan yapılar bugün kentin sur içi denilen kısmına odaklanacak ve o dönemde kentin dışında kalan Hebdomon (Bakırköy), Rhesion (Küçükçekmece) gibi bölgeleri hariç tutacaktır.

İmparator Iustinianus kilise, manastır ve diğer dinî yapılara hamilik yapmak konusunda oldukça cömertti.³⁷² İmparator'un 30'a yakın kiliseyi inşa ya da tamir ettiği var sayılmaktadır.³⁷³ Iustinianus'un inşa ettiği ve günümüzde de ayakta duran en görkemli yapı Hagia Sophia Kilisesidir. Ancak boyutları itibariyle Hagia Sophia ile kıyas dâhi kabul edilemeyecek ölçüde mütevazı boyutlarda inşa edilmekle birlikte simgesel olarak oldukça önemli dinî yapılar Iustinianus'un imar faaliyetlerine damgasını vurur.

Iustinianus dönemi öncesinde de var olan Hagia Eirene Kilisesi Nika Ayaklanması'da tahrip olmuştu. Iustinianus da bu kiliseyi daha büyük boyutlarda tekrardan inşa ettirdi.³⁷⁴ Kilisenin inşa çalışmaları 532'de başlamıştı.³⁷⁵ Kilise de bulunan sütun başlıkları üzerinde Iustinianus ile birlikte eşi Theodora'nın da monogram yani imzası bulunmaktaydı.³⁷⁶ Dördüncü yüzyılın ortalarında Constantinus tarafından genişletilmiş bu kilise Iustinianus tarafından tekrar inşa edilene kadar kentin en önemli kilisesi ve piskoposluk merkezî olarak kalmıştı. 381'de I. Theodosius tarafından

³⁷² Peter Hatlie, *The Monks and Monasteries of Constantinople: ca. 350-850* (New York: Cambridge University Press, 2011), 46.

³⁷³ Cyril Mango, *The Art of Byzantine Empire 312-1453* (Toronto: University of Toronto Press, 2009), 55.

³⁷⁴ Prokopios, *Yapılar*, 1.8.

³⁷⁵ Robert Ousterhout, "Churches and Monasteries," Şurada: *The Oxford Handbook of Byzantine Studies*, ed., Elizabeth Jeffreys, John Haldon ve Robin Cormack (New York: Oxford University Press, 2008), 357.

³⁷⁶ Ildar Garipzanov, *Graphic Signs of Authority*, 179.

toplanan İkinci Ekümenik Konsil'e de ev sahipliği yaptığı için kent sakinleri tarafından ayrı bir önem atfedilmekteydi. İnşa edildikten sonra da Hagia Sophia'yı çevreleyen duvarlar (Peribolos) içerisinde kalmış ve aynı din adamlarınca idare edilmişti.³⁷⁷ Iustinianus'un iktidarının son yıllarında (564) çıkan bir yangın ile ağır bir şekilde tahrip olan kilise yine Iustinianus tarafından onarıldı. Bu yangından atrium ve narteks kısmı önemli ölçüde zarar görmüştü.³⁷⁸

Sonraki yüzyıllarda depremlerden kısmen zarar görse de yapı Iustinianus dönemi kiliselerinin mimari özelliklerini yansıtmaktadır. Bazilika ile kapalı Yunan haçı arasındaki mimari geçişi model alan kilise dönemin mimarisinin tipik bir örneğidir. Plan olarak Hagia Sophia'ya benzetmekle birlikte mekân bir ana kubbe ve ona eşlik eden bir kubbecik ile örtülmüştür. 15 metre çapında ve 35 metre yüksekliğinde olan ana kubbeyi dört büyük paye taşımaktadır. Doğu batı yönünde uzanan kilisenin Apsis (Sunak kısmının doğu duvarında yaptığı çıkıntı), Naos (Sahın), Narteks (Giriş) ve Atrium (Avlu) olmak üzere dört bölümü bulunmaktadır. Günümüzde İstanbul'da bulunan tek atriumlu kilise örneğidir.³⁷⁹ Bu dönemde inşa edilen tüm kiliselerde görülen zengin bezemelerin bu kilisede görülmemesinin nedeni İkonoklazma (Tasvir-kırıcılık) döneminde tahrip edilen bezemelerin tekrar yapılmamasıdır.

Hagia Eirene Kilisesi ile Hagia Sophia Kilisesi arasında kalan Sampson Hastanesi de bu inşa faaliyetleri esnasında yeniden inşa edildi. Eski kapasitesinden daha büyük olarak yapılan hastanenin karşısına Isodoros'un Evi ve Arcadius'un Evi adlarını taşıyan iki de imaret eklendi. Procopius, bu konuyu *Yapılar* adlı eserinde şöyle aktarmaktadır;

İmparator Iustinianus, yakınındaki en önemli kiliseyle birlikte geçmişte yanmış olan Eirene Kilisesini daha büyük olarak yeniden yaptırdı, öyle ki Bizans'ta Sophia tapınağı dışında, kiliseler arasında onunla büyüklük açısından yarışacak başka kilise yoktur. Her iki kilise arasında kalan imarethane (Ksenon) çok yoksul kişilere ve hastalara, yani sağlık nedeniyle muhtaç duruma düşenlere hizmet verir. Bu imarethaneyi Tanrı'ya çok saygılı bir kimse olan Sampson eski bir tarihte yaptırmıştı. Daha sonra isyancılar tarafından tahrip edilen yapı, iki

³⁷⁷ Müller-Wiener, *İstanbul'un Tarihi Topografyası*, 112.

³⁷⁸ *The Oxford Dictionary of Late Antiquity*, First Ed., "Hagia Eirene." maddesi.

³⁷⁹ *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, First Ed., "Aya İrini Kilisesi." maddesi.

kiliseyle birlikte yanmış, imparator Iustinianus ise onu daha görkemli bir şekilde yeniden yaptırmış, oda sayısını artırmıştır. İmparator aynı zamanda daha fazla muhtaç ve hasta kimseleri, her zaman için barındırması amacıyla yapıya yıllık bir gelir bağlatmıştır. İmparator aynı şekilde, Tanrıyı onurlandırmak isteği ve tükenmez ateşiyle, bu yapının karşısına, Isodoros'un Evi ve Arcadius'un Evi adlarını taşıyan iki imaret daha yaptırdı.³⁸⁰

Bu adı taşıyan bir başka kilise de “Hagia Eirene ton Sykon” (Pera’da) adlı kiliseydi. Daha önce de burada var olduğu anlaşılan eski bir mabet Iustinianus tarafından onarılıp genişletildi.³⁸¹ Procopius burada “Kırk Şehit” denilen kişilerin röliklerinin bulunduğu bahseder. Ayrıca şöyle devam eder ‘Bu rölikleri muhafaza eden bir sandık bu mabette bulunmaktaydı ve Iustinianus dizinde ortaya çıkan katlanılmaz ağırları geçirmek için bu sandığa başvurmuş ve ilahi hikmet sayesinde hemen iyileşmişti.’³⁸²

Dinî önemi yüksek yapılar arasında Kutsal Havariler Kilisesi de bulunuyordu. Bu kilise de Nika Ayaklanması esnasında tahrip olmuştu. Daha öncede bahsedildiği üzere, Constantinus tarafından inşa edilen kendi anıt mezarının yanına oğlu II. Constantius tarafından bir kilise inşa edildi. Aziz Timotheos, Andreas ve Lukas’ın röliklerinin buraya yerleştirilmesiyle bir martirion’a dönüşmüştü. Iustinianus tarafından 550 yılında haç planlı olarak tekrardan inşa ettirildi ve ikinci bir anıt mezar bölümü eklenen kilise 1028 yılına kadar imparatorların gömü yeri olarak kaldı.³⁸³ Hem azizlerin hem de imparatorların gömüldüğü kilise kent için çok önemli bir dinî yapıydı. Procopius kilise hakkında şöyle demektedir;

Haç biçiminde olduğu gibi birbirini kesen iki doğru çizildi; bunlardan biri batıdan doğuya, diğeri kuzeyden güneye doğru yönlendirildi. Bu hatlar dışta duvarlarla içte de altta ve üstte yer alan sütun sıralarıyla belirlendi. İki doğru hattın kesiştiği noktaya tapınağın en kutsal yeri (Hierateion) saklandı; bu yere haklı olarak bu ad verilmiştir, çünkü dinsel kültün ruhani ayinini yerine getirmeyenlerin buraya girmesi yasaklanmıştır. Burada enine uzanan iki kol (Pleurai) birbirine eşittir ama batıya uzanan kol, bir haç oluşturacak şekilde

³⁸⁰ Prokopios, *Yapılar*, 1.6-7.

³⁸¹ *The Oxford Dictionary of Late Antiquity*, First Ed., “St. Irene at Pera.” maddesi.

³⁸² Prokopios, *Yapılar*, 1.22.

³⁸³ *The Oxford Dictionary of Byzantium*, First Ed., “Holy Apostles.” maddesi.

diğer koldan daha uzundur. Tapınağın en kutsal yerine- burası bu şekilde adlandırılmıştır- ait olan bölümde çatı (Orophe), en azından tapınağın merkezinde, Hagia Sophia'nın planından farklı olmayan bir plan ile yapılmıştır ancak daha küçüktür. Dört kemer, aynı şekilde yükselir ve birbirleri ile bağlanır, bunların üstünde yuvarlak (Kykloteris) ve pencereci bir yapı öğesi vardır; bunun tepesine doğru bükülen küresel bir kubbe (Sphairoeides), yapı yere sağlamca oturmuş olmasına karşın, havada asılıymış gibi ve sağlam olmayan bir duvar yapısına dayalıymış gibi gözükür. Çatının orta bölümünün yapısı işte böyledir. Yapının sözünü ettiğim dört kolu, merkez bölümle aynı büyüklükte bir çatı ile örtülmüştür ancak bir eksiği vardır; kubbe altında pencereler yoktur.³⁸⁴

Bu betimlemeden de kolaylıkla anlaşılabileceği gibi dönemin mimari üslubuna uygun olarak haç planlı bir kilise inşa edilmişti. Yapıldığı yer bugün Fatih Külliyesi'nin olduğu alana denk gelen bu kilise plan tipi ve boyutları itibariyle Efes Kentinde bulunan Aziz Yuhanna Kilisesi ile büyük benzerlikler göstermekteydi.³⁸⁵

Havarilere adanan tek kilise Kutsal Havariler Kilisesi değildi. Iustinianus, Hormisdas Sarayı yakınında Aziz Paulus ve Aziz Petrus için de bir kilise inşa ettirmişti. Daha önce de belirtildiği gibi Aziz Sergius ve Bakkhus Kilisesi'nin hemen güneyinde bulunan kilise kutsal havariler Petrus ve Paulus için inşa edilmişti. Procopius başkentte bu azizlere adanmış başka bir yapının olmadığından bahseder.³⁸⁶

Azizler adına yaptırılmış kiliselere ek olarak Meryem Ana'ya adanmış üç kilise de Procopius'un *Yapılar* adlı eserinde anlatılmaktadır. Bunlardan ilki Blakhernai Meryem Ana (Theotokos) Kilisesidir. Bu kilisenin banisinin Pulcheria olduğu *Patria Syntomoi Chronikai* ve *Notitia Urbis Constantinopolitanae* gibi kaynaklarda anlatılmasına karşın Procopius kilisenin banisi olarak Iustinianus'u göstermektedir.^{387 388} I. Leo zamanında eklenen bir şapelde Meryem'in giydiği rivayet edilen ve "Maphorion" denilen bir kıyafet burada tutulmaktaydı. Kiliseye Iustinos zamanında birtakım

³⁸⁴ Prokopios, *Yapılar*, 1.14.

³⁸⁵ Kuban, *İstanbul Bir Kent Tarihi*, 25.

³⁸⁶ Prokopios, *Yapılar*, 1.13.

³⁸⁷ Anonim, *Patria*, 3.74.

³⁸⁸ Anonim, *Notitia Urbis Constantinopolitanae*, 241.

eklemeler yapılmış olması olasıdır. Zaten Procopius bu kiliseyle ilgili anlatısında şöyle demektedir;

İmparator Tanrının Anasına adanmış tapınaklardan birini surların (Peribole) önünde Blakhernai olarak adlandırılan bir yerde yaptırmıştır. Nitekim, amcası Iustinos tarafından yaptırılan yapılar da Iustinianus'un yaptırdığı yapılar arasında sayılmalıdır. Çünkü amcasının hükümdarlığı sırasında devleti en yüksek yetkiyle yöneten o' dur.³⁸⁹

Meryem Ana'ya adanmış ikinci kilise ise Hayat Veren Pınar (Zoodhokhos Pege) Meryem Ana Kilisesidir.³⁹⁰ Yapıldığı dönemde kent surlarının dışında kalan kilisenin banisi I. Leo idi. Procopius'dan öğrendiğimize göre Iustinianus'un bir sağlık sorunu mucizevi bir şekilde iyileştiği için burası ihya edilerek genişletilmişti.³⁹¹

İmparator, Meryem'e Pınar (Pege) olarak adlandırılan yerde başka bir tapınak yaptırdı; sık selvi koruluğunun bulunduğu bu yere bu ad verilmiştir; burada, yumuşak toprak üstünde çiçekli bir çayır yeşerir; bahçe, meyve ağaçlarıyla doludur; topraktan sessizce doğan su kaynağı, etrafa içimi hafif bir tatlı su yayar; kısaca burada hiçbir şey onurlandırılan inanca aykırı değildir. Kutsal yerin çevresinde işte bunlar vardır. Gerçekten burayı ne uygun sözcüklerle betimlemek ne zihinde tasavvur etmek ne de sözle anlatmak mümkündür. Sanırım tek bir şey söylemek yeterlidir; bu tapınak güzelliği ve büyüklüğü ile birçok tapınaktan üstündür.³⁹²

Kilise “Hayat Veren Pınar” üzerine kurulduğu söylencesi onu oldukça önemli bir kilise yapmıştı. Sadece halk değil imparatorlar ve saray çevresi içerisinde sağlık sorunları yaşayan kişilerin de akınına uğramaktaydı. Yine bu kilise yakınlarında “Deuteron” denilen mevkide Meryem'in annesi Azize Anna'ya adanmış bir kilise inşa edilmişti.³⁹³ Azize Anna Kültü, Kudüs'te doğmuş ve Iustinianus tarafından başkente taşınmıştı. Böylelikle Meryem Ana ve annesi Azize Anna sağlık veren sularla ilişkilendirilmeye

³⁸⁹ Prokopios, *Yapılar*, 1.9.

³⁹⁰ Bu kilise, bugün kentin Silivri kapı semtinde bulunup Balıklı Ayazması olarak bilinmektedir.

³⁹¹ *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, First Ed., “Zoodohos Piyi Kilisesi.” maddesi.

³⁹² Prokopios, *Yapılar*, 1.10.

³⁹³ Prokopios, *Yapılar*, 1.11.

başlandı.³⁹⁴ Procopius, bu kilise yakınlarına din şehidi Zoe için de çok görkemli bir tapınak yaptırıldığını bildirir.³⁹⁵

Bu dönemde inşa edilen ve Meryem Ana'ya adanmış son kilise Procopius'a göre Hieria (Fenerbahçe) denilen semtte idi.³⁹⁶ Bu saray daha sonraları Doğu'ya sefere giden imparatorların dönüşte başkente girmeden dinlendikleri bir yer haline gelerek uzunca bir süre kullanılmıştı.³⁹⁷ Procopius'un bu sarayla ilgili anlatısı şöyledir;

İmparator Heraion'da -şimdi ona Hieron diyorlar- kimsenin sözle betimlemeyeceği bir tapınak yaptırdı; tapınak Tanrı'nın Anasına adanmıştır.³⁹⁸

Hem Blakhernai hem de Zoodhokhos Pege Meryem Ana Kiliseleri kenti çevreleyen surlara yakın olarak inşa edilmişti. Böylelikle kentin daha iyi korunduğuna inanılmaktaydı. Her ikisinin de "Loumata" (Kutsal Pınar) olarak adlandırılan ayazma (Hagiasma) vardı. Bu iki kilise özelinde Meryem Ana Kültü kent içerisinde sağlık dağıtan bir kült halini aldı.

Iustinianus'un sağlıkla ilişkili olarak genişlettiği bir diğer yapı da Aziz Kosmas ve Damianos Kilisesiydi. "Kosmidion" (Eyüp) adlı semtte bulunan manastır, "Kosmas ve Damianos" adlı iki hekim-azize adanmıştı. İnanışa göre bu hekimler mucizeler yaratarak hastaları iyileştirmekteydi.³⁹⁹ Procopius bu yapı hakkında şu bilgileri vermektedir;

Koyun (Keras) sonunda, oldukça dik bir alanda, Aziz Kosmas ve Aziz Damianos'a adanmış bir tapınak vardı. Bir zamanlar imparator ağır bir şekilde hastalanıp cansız yatarken ve hekimler tarafından ölmüş sayılmak üzereyken bu azizler ona göründüler, ona umut edilmedik ve olağanüstü bir şekilde sağlığına kavuşturarak hayata döndürdüler. İmparator azizlere şükran duygularını sunmak amacıyla, böyle güçlü azizlere adanmak için uyumsuz ve değersiz olan yapıyı bütünüyle değiştirdi, onu yeniden biçimlendirdi ve böylece bir

³⁹⁴ Eirini Panou, *The Cult of St. Anna in Byzantium* (London: Routledge, 2018), 4.

³⁹⁵ Prokopios, *Yapılar*, 1.11.

³⁹⁶ Henry Maguire, *Bizans Saray Kültürü 819-1204*, Çev., Müfit Günay (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2017), 45.

³⁹⁷ İnci Türkoğlu, *Eskiçağ'da Kadıköy* (İstanbul: Ege Yayınları, 2017), 197.

³⁹⁸ Prokopios, *Yapılar*, 1.10.

³⁹⁹ *The Oxford Dictionary of Byzantium*, First Ed., "Kosmas and Damianos Monastery." maddesi.

ölümlünün verebileceği karşılığı verdi; tapınağı güzelleştirdi, büyüttü ve parlak bir ışıkla doldurup eskiden olmayan birçok şeyle donattı.⁴⁰⁰

Yeri hakkında kesin bilgiye sahip olmadığımız ancak Procopius tarafından anlatılan bir başka kilise de Aziz Akakios Kilisesidir. “10. Bölge” denilen günümüzde Haliç yakınlarında bulunan bu kilise bir din şehidi olan Aziz Akakios’a adanmıştı. Bahçesinde dalına asıldığına inanılan bir ceviz ağacıyla yeri belirgin hale getirilmişti.⁴⁰¹ Procopius kilisenin beyaz mermerlerle kaplı olduğundan bahseder.⁴⁰² Kitabının bu bölümünde bazı başka kiliselere de değinir;

İmparator Constantinus’un adını taşıyan Pazar yerinden fazla uzak olmayan görkemli ve kutsal yapıdan, Aziz Plato’ya adanmış martyrion’dan az kalsın söz etmeyi unutuyordum; aynı şekilde büyüklükte hepsini geçen Aziz Mokios’a adanan tapınağı da az kalsın unutuyordum...Şehit Thekla’nın kutsal yeri (Hieron) adını Iulianus’tan alan kent limanında bulunur.⁴⁰³

Önceden de bahsedildiği gibi Procopius kitabında sadece dinî yapılara yer vermemişti. Önceliği bu yapılara vermekle birlikte Iustinianus’un kent içinde inşa ettiği diğer yapılara da değinmişti. Bu yapılar içerisinde meydanlar, caddeler, limanlar, saraylar ve su ile ilişkili yapılar bulunmaktaydı.

Nika Ayaklanması esnasında Büyük Sarayın bir kısmı ile özellikle giriş kapısı tahrip edilmişti. Kent içerisinde doğrudan imparatorun otoritesini simgeleyen bu yapı oldukça önemliydi. Bu yüzden inşa ve onarım faaliyetleri gerçekleştirilirken bu yapılar topluluğu eskisinden daha görkemli bir şekilde ihya edildi.

“Khalke” denilen sarayın giriş kapısı (Propylaion) adını tunç (bronz) kapılarından almaktaydı. Bu kapıya yapılan ilk atıf Constantin Céphas tarafından derlenen *Yunan Antolojisi* (Anthologia Graeca) adlı eserde bulunmaktadır.⁴⁰⁴

Bu eser ayrıca kapının Anastasius döneminde mimar Aitherios tarafından eşsiz bir biçimde inşa edildiği detaylarını vermektedir. Nika Ayaklanması sonrasında dört sütun üzerinde taşıyan dikdörtgen bir yapı olarak tekrar inşa edildi. Bu kubbenin iç kısmı

⁴⁰⁰ Prokopios, *Yapılar*, 1.20.

⁴⁰¹ *The Oxford Dictionary of Late Antiquity*, First Ed., “St. Acacius.” maddesi.

⁴⁰² Prokopios, *Yapılar*, 1.16.

⁴⁰³ Prokopios, *Yapılar*, 1.16.

⁴⁰⁴ Anonim, *The Greek Anthology Volume 3*, 4.656.

İmparatorun Gotlar ve Vandallara karşı kazandığı zaferleri anlatan mozaiklerle süslenmişti.⁴⁰⁵ Ana kapının üzerinde “Khalke İsa’sı” denilen İsa’yı tasvir eden bir ikona bulunuyordu.⁴⁰⁶ Procopius’un Khalke Kapısı tasviri şu şekildedir;

Bu pazar yerinden (Augusteion) uzak olmayan bir yerde imparatorun konutu bulunur; söylediğim gibi Saray, hemen hemen tamamı yeni olarak, İmparator Iustinianus tarafından yapılmıştır. Bu sarayı sözle anlatmak imkânsızdır; gelecek kuşaklar için, onun bütünüyle bu imparatorun eseri olduğunu bilmek yeterlidir. Aslan pençesinden belli olur derler, okuyucularım da Saray’ın ne kadar etkili olduğunu, Khalke denilen girişi hakkında şunları okuyunca anlayacaktır; dört köşeli biçimde göğe yükselen dört dik duvar vardır, bunların hepsi birbirinin aynıdır, sadece güneye ve kuzeye bakan iki duvar biraz daha kısadır. Her köşeden, ustalıkla işlenmiş taşlardan işlenmiş bir yapı ögesi çıkıntı yapar; bunlar duvarlarla birlikte yerden tepeye kadar yükselirler, dörtgen biçimindedirler ve sadece bir kenarı duvara bitişiktir, öyle ki, oranlarının aynı olması dolayısıyla yapının uyumunu bozmaz, tersine arttırırlar. Bunların üstünde sekiz kemer yükselir: dört kemer, bütün eserin ortasına doğru bükülmüş olan havada asılı (Metarsios) küre biçimindeki çatıyı taşır; ikisi güneye yönelen diğer dört kemer, bitişik duvarlar üstünde kalır ve bunları ortalayan çatıyı bir tonoz yapıyla yukarılara taşırlar.⁴⁰⁷

Bu tasvirden de anlaşıldığı üzere hem imparatorun hem de onun otoritesini temsil eden sarayın giriş kapısı en görkemli şekilde tekrar ayağa kaldırılmıştı. Burada kendi otoritesine meydan okuyan kişi ve gruplara karşı mimarının diliyle açık bir şekilde cevap verilmişti. Bununla da yetinilmeyip kapının süslenmesinde kullanılan mozaik anlatı da bu cevabı perçinler nitelikte resmedilmişti.

Tavanın tamamı resimlerle doludur. Bunlar balmumuyla sabitleştirilip yüzeye sürülmemiş, her renge boyanmış ince küp biçimli taşlarla yapılmıştır. Resimlerde insan figürleri ve her türlü başka şeyler yer alır. Şimdi bu resimlerin konularını anlatacağım; her iki yanda savaş ve çatışma vardır; İtalya ve Libya’nın birçok kenti fethedilmiştir; imparator Iustinianus, komutanı

⁴⁰⁵ *The Oxford Dictionary of Byzantium*, First Ed., “Chalke.” maddesi.

⁴⁰⁶ Anonim, *Parastaseis*, 5b.

⁴⁰⁷ Prokopios, *Yapılar*, 1.29.

Belisarius aracılığıyla zaferler kazanmaktadır; komutanın yüzü imparatora dönüktür, ordusu bütün saflarıyla durmaktadır ve İmparatora, kralları, krallıkları ve insanlar arasında en değerli sayılan şeyleri ganimet olarak sunmaktadır; ortada, imparator ve imparatoriçe Theodora, esir alınan Vandal ve Got krallarının boyun eğerek ilerlemelerinden ve seçkin bir zaferi kutlamaktan büyük sevinç duyuyor gibidirler; etrafındaki Roma Senatosu üyeleri de aynı şekilde, zafer kutlarlar. Küçük küp parçaları bunu, mutluluğun ışığıyla gülerek ifade etmişlerdir. Sonuçta yapılan işlerin büyüklüğünden dolayı imparatora karşı Tanrı'ya duyulan saygıya eşit bir duyguyla sevinçlerini belli ederler.⁴⁰⁸

Yukarıda geçen tasvir, bu tez ile anlatılmak istenen konunun vücut bulmuş halidir. İktidara gelişiyle birlikte kendisinden haz etmeyen kişi ve sınıflarla yaşadığı çatışma sonrasında mutlak iktidarının propagandasını mimari yoluyla zihinlere zerk edilmesinin çok başarılı bir örneğini teşkil etmektedir.

Procopius, Khalke Kapısının inşası sırasında etrafındaki bazı yapıların da onarıldığından bahsetmektedir;

İmparatorun eserleri, Saray Propylaion'unu ve Ares'in Evi olarak adlandırılan eve kadar olan Tunç Kapı (Khalke) denilen kapıyı, Saray'ın ötesindeki Zeuksippos Hamamlarıyla bütün sıralı stoaları (Porticus) ve bunların, Constantinus'un Pazar yeri olarak bilinen yere kadarki her iki yanında yer alan her şeyi içerir. Bunlardan başka imparator, Sarayın yakınında, Hormisdas Evi olarak bilinen evi bütünüyle değiştirdi ve İmparatorluğa yakışan bir görkemle Saraya kattı, bu yapının genişliğini arttırdı ve böylece onu daha çok hayranlık uyandıran bir hale getirdi.⁴⁰⁹

Burada bahsedilen Ares'in Evi ifadesi Iustinianus'un savaşın tanrısı olarak bilinen Ares'e benzetilmiş olmasından kaynaklanıyor olabilir. Dolayısıyla Iustinianus'un yaşadığı yere atıfla böyle bir benzetme yapılmış olma ihtimal dahilindedir.⁴¹⁰ Esasen daha imparator olmadan önce de ikamet ettiği Hormisdas Sarayı da bu çalışmalar kapsamında yenilenmiş ve genişletilmişti. Adını Sasani Şahı II. Hürmüz'ün oğlundan

⁴⁰⁸ Prokopios, *Yapılar*, 1.29.

⁴⁰⁹ Prokopios, *Yapılar*, 1.27.

⁴¹⁰ Fırat Düzgüner, *Iustinianus Dönemi'nde İstanbul'da Yapılar* (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2004), 74.

almaktaydı.⁴¹¹ 324 yılında babasıyla aynı adı taşıyan Sasani prensi Hürmüz Constantinus’a sığındı.⁴¹² Kendisi adına saray yerleşkesi içinde bir konut inşa edildi ve bu konuta Hürmüz isminin bozulmuş şekliyle Hormisdas (Τα Ὁρμισδᾶς) denildi. Sonraki dönemde Iustinianus ve Theodora tarafından kullanıldı.

Büyük Saray’ın giriş kapısı Khalke’nin açıldığı meydan “Augusteion” olarak biliniyordu.⁴¹³ Adını Constantinus’un annesi Augusta Helena’dan alan meydan Yunan kenti Byzantion zamanında “tetrastoon” (çarşı) olarak adlandırılmıştı. Nika Ayaklanmasını takiben tekrar inşa edilen bu meydan kentteki diğer meydanlar gibi kamusal bir alan değildi. Daha çok törensel bir işlev atfedilen bu alana girişlerde sınırlandırılmıştı.⁴¹⁴ Meydanın tekrar dizayn edilmesi ile birlikte bu alana bir takım imgesel süs öğeleri de eklenmişti. Bunların başında imparator Iustinianus’un atlı heykeli gelmekteydi. Meydanın ortasına dikilmiş bir sütun üzerinde Iustinianus’un atlı heykeli bulunmaktaydı.⁴¹⁵ Sütunun kendisi tuğladan yapılmış olup tunç plakalarla kaplanmıştı. At üzerindeki İmparatorun sağ eli havada sol eli bir küre tutar şekilde tasvir edilmişti.⁴¹⁶ Bu heykelin hemen önünde bir başka heykel grubu da barbar kralların imparatora haraç verirken betimliyordu.⁴¹⁷

Procopius’un bu meydan hakkında anlattıkları oldukça ilginçtir;

Senato Binası önünde Bizanslıların Augustaion dedikleri Pazar yeri vardır. Orada sayısı yediden az olmamak üzere taş sıralar yer alır; bunlar dörtgen bir biçim oluşturarak uçlarda birbirleriyle sağlamca birleşirler. Her bir sıra, bir alttaki sıraya basamak oluşturur. Taşların en üstünde olağanüstü büyüklükte bir sütun yükselir; sütunun yapımında aynı türden bir malzeme kullanılmamış, büyük taşlar daire biçiminde sıralanarak yuvarlak bir kütle elde edilmiştir. bu taşlar iç yüzeylerinde köşeli olarak yontulmuşlar, taş ustaları tarafından, deneyimle kazanılan hünerle birbirlerine geçirilmişler, en iyi cins dökme pirinç levha ve çelenkle her yandan çevrilmişlerdir, öyle ki bunlar hem taşları sıkıca

⁴¹¹ Kutlu Akalın, “Co-Existence and Persecution: Sixth-Century Constantinople according to John of Ephesus.” (Basılmamış doktora tezi, Princeton University, 2011), 13.

⁴¹² *The Oxford Dictionary of Late Antiquity*, First Ed., “Hormisdas.” maddesi.

⁴¹³ Bu meydan günümüzde Ayasofya Meydanı olarak anılmaktadır.

⁴¹⁴ *The Oxford Dictionary of Byzantium*, First Ed., “Augustaion.” maddesi.

⁴¹⁵ Glanville Downey, “Notes on the Topography of Constantinople.” *The Art Bulletin* 34/3 (1952): 235.

⁴¹⁶ Anonim, *Patria*, 2.17.

⁴¹⁷ *The Oxford Dictionary of Byzantium*, First Ed., “Augustaion.” maddesi.

bağlar hem de onları süslerler, ama asıl bu taşların her yanına, özellikle üstte ve altta, sütun biçimi verirler. Bu pirinç saf altından daha yumuşaktır ve değeri aynı ağırlıktaki gümüşten daha az değerlidir. Sütunun üstünde çok büyük bir tunç at heykeli vardır, atın yüzü doğuya dönüktür. Ve görülmeye değer niteliktedir. At, ileriye doğru adım atacakmış gibi sol ön ayağını kaldırmıştır, diğer ayağıyla da atacağı bir sonraki adıma hazır durumda taşa basar; arka ayakları ise harekete karar verdiğinde ilerleyecek şekilde birleşiktir. Atın üstünde imparatorun çok büyük bir tasviri vardır ve tasvir, Akhilleus tarzındadır, yani bu adla anılan giyişiler içindedir. Nitekim imparator, ayaklarına yarım çizme (Arbyle) giymiştir, bacaklarında baldır zırhı yoktur, kahramanlara özgü göğüslük zırhı (Thoraks) taşır ve başına bir miğfer (Kranos) geçirmiştir; heykel, ılık saçarak hareket ediyormuş gibi görünür: şiirsel bir anlatımla buna haklı olarak sonbahar yıldızı denebilir. İmparator doğan güneşe doğru bakmakta, atını, bana kalırsa, Perslerin üstüne sürmektedir; sol eliyle yer küresini taşır, yontucu bununla, karaların ve denizlerin onun egemenliği altında olduğunu anlatmak istemiştir. Ne kılıç ne mızrak ne başka bir silah taşır, sadece, kürenin üstünde, imparator sağ elini doğuya doğru uzatır ve parmaklarını açarak o barbarlara sınırları içinde kalmalarını, daha ileri gitmemelerini emreder.⁴¹⁸

Procopius'un da yukarıda aktardığı gibi Augusteion Meydanı kurgulanırken, bu meydana son derece imgesel bir sütun ve üzerine imparatorun tasviri eklenmişti. İlk olarak bu kentin diğer meydanları ve pazar yerlerinden çok farklı bir alandı. Hem törensel bir anlamı oluşu hem de bu meydanı çevreleyen Senato Binası, Saray ve Hagia Sophia gibi yapılar bu alanın önemini arttırmaktaydı.

Kentin kalbi sayılabilecek bu alanın tam ortasına imparatorun güneşin doğduğu istikamete doğru, Akhilleus tarzında tasvir edilmesi bir tesadüf değildi. Buradaki kurgu İmparatorun evrensel hâkimiyetini, onun kudretini ve iktidarının meşruluğunu mimari aracılığıyla anlatmasıydı. Heykelin her detayı farklı imgelerle yüklenmiş sanatsal bir propaganda ortaya konmuştu. İmparatorun heykeli kentin Senato Binasının hemen önünde yükseliyordu. Bu Senato üyelerine ve Aristokrat kesime

⁴¹⁸ Prokopios, *Yapılar*, 1.7.

verilen bir mesaj olarak da görülmekteydi. Muzaffer imparator ve koruyucu imparator imgesi güçlü bir şekilde ortaya konuyordu.⁴¹⁹

Senato Binası (Curia) ya Constantinus ya da Iulianus tarafından yaptırılmış olmalıydı.⁴²⁰ Doğrusu bu kentteki tek Senato Binası da değildi. İkincisi Constantinus Forumunun yanına ilştirilmişti. Bu yapıları anlatan dönemin kaynaklarında da çok ayrıntılı bilgiler yer almamasına karşın bu bilgiler genellikle oldukça kafa karıştırıcıdır. *Parastaseis* II. Theodosius'un çok öfkelenip Senato binasını yaktırdığını anlatır.⁴²¹ Burada bahsi geçen Constantinus Forum'u yakınındaki Senato olmalıydı zira Augusteion'da bulunan Senato Binası da başpiskopos Ioannes Khrysostomos'un sürgüne gönderilmesini protesto eden bir kitle tarafından Hagia Sophia ile birlikte yakılmıştı.⁴²² Bununla birlikte Augusteion Meydanındaki Senato Binasının Nika Ayaklanmasıyla yakılıp yıkıldığı konusunda dönemi anlatan kaynaklar hem fikirdir.

Senato Binaları oldukça süslü ve gösterişli yapılarıdır. Birçok heykel ve mimari bezemelerle süslenmişlerdir. Augusteion'a yapılan Senato Binası da oldukça görkemli bir biçimde yeniden ayağa kaldırıldı. Procopius da bu görüşü destekler nitelikte bir tasvirde bulunur;

Bu yerin (Augusteion) doğu tarafında Senato Binası bulunur. Bu yapı imparator Iustinianus'un eseridir ve öyle görkemle, yapı öğelerinde öyle özenle yapılmıştır ki her türlü tasvirin ötesindedir. Burada, her yılın başında Roma Senatosu toplanır ve eski devlet geleneğine göre yıllık bayram kutlanır. Senatonun önünde altı sütun vardır, bunlardan ikisi batıya bakan duvarı ortalarına alırlar; diğer dört sütun bunlardan biraz ötededir, sütunların hepsi beyaz renktedir ve büyüklük açısından, sanırım, dünyanın en büyük sütunlarıdır. Sütunlar tonozla dönüşen tavanlı bir portiko oluştururlar. Sütun sırasının üst bölümü, aynı renkteki sütunlarıyla parlar ve üstlerinde yer alan çok sayıdaki heykellerle olağanüstü bir biçimde bezenir.⁴²³

⁴¹⁹ Michael McCormick, *Eternal Victory: Triumphal Rulership in Late Antiquity, Byzantium and The Early Medieval West* (Cambridge: Cambridge University Press, 1990), 67.

⁴²⁰ *The Oxford Dictionary of Byzantium*, First Ed., "Augustaion." maddesi.

⁴²¹ Anonim, *Parastaseis*, 43.

⁴²² Anonim, *Chronicon Paschale*, 404.

⁴²³ Prokopios, *Yapılar*, 1.28.

Senato, Nika Ayaklanması'nın bastırılmasından yapımına başlanan ilk yapılardandı. Kentin ve Augusteion Meydanının çok önemli bir unsuruydu. Bu meydan çevresinde hep var olagelen bir başka yapı da Zeuksippos Hamamıydı.

Zeuksippos Hamamı, Septimius Severus tarafından inşa edilmiş ancak Constantinus zamanında genişletilmişti. Constantinus, İmparatorluğun dört bir tarafından getirttiği sanat eserlerini buraya yerleştirerek bu hamam yapısını bir sanat galerisine çevirmişti. İçerisinde mitolojik figürlerin heykellerinden ünlü şair ve filozofların heykellerine kadar geniş bir koleksiyona sahipti. Dahası bu geniş koleksiyon bir program dahilinde sergilenmekteydi. Saraya yakın mükemmel konumuyla ve lüks iç mekanlarıyla hemen kentin en çok yeğlenen sosyalleşme mekanına dönüşmüştü.⁴²⁴ Nika İsyanı sırasında Augusteion'u çevreleyen tüm yapılar gibi Zeuksippos Hamamı da ciddi şekilde zarar gördü. Kentin ve belki de Geç Antik Çağ'ın en görkemli hamamı olan bu yapı Iustinianus tarafından tekrar ayağa kaldırıldı. Sarayın anıtsal giriş kapısına uzanan yol üzerinde bulunan bu devasa hamam, imparatorun kendi konutuna giderken uğradığı törensel mekanlardan biriydi. Pascha (paskalya) ve Pentekoste (hamsin) yortularında imparator, sarayda yerine getirilen ritüellerin bir parçası olarak buraya da uğrar ve yıkanır.⁴²⁵

Arcadianae Hamamı, bir diğer görkemli hamamdı. İmparator Arcadius tarafından 395-400 yıllarında veya kızı Arcadia tarafından 5. Yüzyılın başında yaptırıldı.⁴²⁶ Iustinianus ve Theodora tarafından yenilenerek, zengin süslemelerle bezendi.⁴²⁷ Sık sık alıntı yapılan Procopius da *Yapılar* adlı eserinde bu hamamdan övgü ile bahseder;

Marmara'dan yukarı, kentin doğu tarafına doğru gemiyle giderken solda, Constantinopolis'in süsü olan Arkadianai kamu hamamı yer alır. Burada imparator bir avlu yaptırdı; avlu kent dışındadır ve gezinti yapmak isteyenler için gelip demir atanların uğrak yeri olarak her zaman açıktır. Burası güneş doğarken ışıkla dolar, batarken ise göze hoş gözüken bir gölge oluşur. Üstünde tek bir kırıksıklık olmayan dingin deniz, Karadeniz'den akan bir nehir gibi avlunun etrafını çevirir, öyle ki, gezinti yapanlar kolayca sohbet edebilirler. Deniz, avlunun temellerine kadar derinliğini korur ve bu yüzden gemiler buraya

⁴²⁴ Fikret Yegül, *Roma Dünyasında Yıkanma* (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2011), 229.

⁴²⁵ Yegül, *Roma Dünyasında Yıkanma*, 230.

⁴²⁶ Angelova, *Sacred Founders*, 155.

⁴²⁷ Yegül, *Roma Dünyasında Yıkanma*, 220.

kadar ulaşır, deniz sakin olduğundan karadaki insanlarla denizdekiler birbirlerine yaklaşp konuşabilirler. Denizin avlu etrafında sunduğu komşuluk böyledir; burası deniz manzarasıyla güzelleşmiş, denizden esen hafif bir rüzgarla çevrilmiştir. Zemin ve zeminin üstündeki her şey üstün güzellikteki sütun ve mermerlerle örtülüdür ve bunlar, güneş ışınlarının olağanüstü parlaklığını yansıtarak beyaz bir ışıkla ışıldar. Burası çok sayıda heykelle süslüdür; heykellerin bir bölümü pirinçten dökülmüş, bir bölümü de taşlar yontularak yapılmıştır, uzun uzun anlatılmaya değer niteliktedir; Atinalı Pheidias, Sikyonioslu Lysippos ya da Praksiteles'in eserleri olduğunu düşünebilirsin. Bir sütunun üstünde, avlu için şükranlarını sunan kent tarafından adanmış imparatoriçe Theodora'nın heykeli yükselir. Heykel çok güzeldir ancak imparatoriçenin güzelliğine erişemez, çünkü onun alımlılığını sözle anlatmak ve tasvirle dile getirmek insani yeteneğin çok ötesindedir. Sütun erguvan rengindedir, heykeli görmeyen bir kimse için bile bir imparatoriçe taşıdığını belli eder.⁴²⁸

Augusteion, Senato ve Khalke gibi yapıları onarmak zorunda kalan Iustinianus, Arcadianae Hamamları için böyle bir zorunluluk içerisinde olmamasına karşın bu yapıyı görkemli bir şekilde yenilemişti.⁴²⁹ Aynı zorunluluk kentin bir başka hamamı olan Dagistheus Hamamı içinde bulunmamaktaydı. Anastasius'un yapımına başladığı bu hamamı Iustinianus bitirmiştir. Bu hamam hippodromun güney batısında, Büyük Sarayın hemen dışında, Aziz Anastasia Kilisesi'nin karşısındaydı.⁴³⁰

Kentte inşa edilen ya da tamir edilen hamamlar dışında da su ile ilişkili yapılar vardı. Kent içerisinde yeterli bir su kaynağı olmayışı ve kentin su kaynaklarının kent dışından getirilmesi, suyun kent içinde depolanmasını mecbur kılıyordu. Bu amaçla Iustinianus'un iktidarından önce de birçok sarnıç yapıldığından daha öncede bahsedilmişti. Iustinianus yapılarından kent içinde bugün dâhi görülebilen ve "Yerebatan Sarnıcı" olarak bilinen sarnıç, Basilike binasının avlusunun altına inşa edildi.⁴³¹ *Patria* burada at arabası üzerinde Hagia Sophia'ya bakan bir Süleyman

⁴²⁸ Prokopios, *Yapılar*, 1.30.

⁴²⁹ Bardill, *Brickstamps of Constantinople Volume 1*, 36.

⁴³⁰ Yegül, *Roma Dünyasında Yıkanma*, 222. Konum olarak günümüzde Kadırga yakınlarına denk gelmektedir.

⁴³¹ Prokopios, *Yapılar*, 1.31.

heykelinden bahseder ve bunu Iustinianus'un yaptırdığını iddia eder.⁴³² Çenesini tutmuş ve Hagia Sophia'ya bakar halde tasvir edilmiş bu heykel, tanrı için en kutsal mabedi inşa etmiş Süleyman Peygamberin Hagia Sophia'ya hayranlıkla bakarken ki betimiydi. Aynı zamanda Aziz Polyeuktos Kilisesiyle Süleyman'ın Mabedini geçtiğini iddia eden Anicia Iuliana'ya da bir cevap niteliği taşımaktaydı.

Kamu tarafından kullanılan hamam ve sarnıç yapıları gibi kentin kabinin attığı yer olan hippodrom da bir kamu yapısıydı. Severus'un yapımına başladığı ve Constantinus'un tamamladığı bu yapı Iustinianus'un neredeyse hükümdarlığını sonlandıracak olayların da merkeziydi. Esasen Nika Ayaklanmasının başladığı ve bitirildiği mekân burasıydı. Iustinianus ayaklanmayı burada kanlı bir şekilde bastırmıştı. Dolayısıyla hippodrom da bu olaylar esnasında tahrip olmuştu. Özellikle "Kathisma" olarak bilinen İmparatorluk Locası ve bazı bölümleri ağır hasar alan yapı yenilenmiştir ancak yine de gösterilere birkaç yıl ara verildi.⁴³³

Augusteion Meydanı'nı Constantinus Forumu'na bağlayan ve Mese denen ana caddenin her iki tarafında bulunan iki katlı ve revaklı Emboloi onarıldı. Makros Embolos (Büyük Cadde) ticari olarak önemli olduğu kadar törensel olarak da bir o kadar önemliydi.⁴³⁴

⁴³² Anonim, *Patria*, 2.40.

⁴³³ Müller-Wiener, *İstanbul'un Tarihi Topografyası*, 112.

⁴³⁴ Necipoğlu, ed., *Byzantine Constantinople*, 73, 74.

SONUÇ

Bir Yunan koloni kenti olarak kurulduğu kabul edilen Byzantion zaman içerisinde bulunduğu konumun ve üç tarafından denizle çevrili bir coğrafyanın ona sağladığı avantajlarla oldukça stratejik bir kente dönüştü. Avrupa'dan Asya'ya geçişi sağlayan bir lojistik üs haline gelen kent Septimius Severius tarafından ele geçirildikten sonra topografyasını önemli ölçüde değiştirecek mimari unsurlar ile donatıldı. Bu daha sonraki dönemlerde diğer Roma İmparatorlarının üzerine inşa edecekleri kent dokusunun da temellerini oluşturdu. Bununla birlikte Constantinus'un yeni başkent arayışı esnasında, üstün konumu dolayısıyla yeni başkent olarak seçildi. Önceki başkent Roma'yı model alan Constantinus, Roma İmparatorluğunun yeni başkenti Constantinopolis'i yeni kamu yapıları ile imar etti. İmparator sadece başkenti taşımamış aynı zamanda başkent in kurum ve kültürünü de bu yeni kente taşımıştı. Constantinus'u takip eden diğer imparatorlar Roma geleneğine sadık kalarak başkente yeni yapılar eklemeye devam ettiler. İmparatorluğa ve dolayısıyla başkente hükmeden her imparator, kendi iktidarlarının imgeleri olarak görülen yapılarla bu kenti donattılar. Kısa süre içerisinde başkent Roma dünyasının en görkemli kenti haline geldi.

Roma İmparatorluk geleneğinde hamam, liman, tapınak ve pazar yeri gibi kamu yapıları büyük oranda İmparatorluk tarafından inşa edilmekteydi. Bu yapıların götürüldüğü kentlere bu yapılar vasıtasıyla Roma kültürü de götürülüyordu. Her yapı Roma İmparatorluğunun ve dolayısıyla imparatorun iktidarını temsil ediyordu. Kentler böylelikle Romalılaştırılıyordu yani mimari iktidarın bir propaganda aracı olarak kullanılıyordu. Yapılara atfedilen bu simgesel anlam zaman içerisinde yapıların banilerinin karakterini ve ideolojisini anlatan imgesel imzalara dönüşmesine neden oldu.

Bir taraftan Pagan kültür ve kurumları yerini Hristiyan gelenek ve kurumlara bırakırken diğer taraftan da kentler bu yeni kurumları barındıracak yeni kamu yapılarıyla donatılmaktaydı. Günümüzdeki gibi sosyal bir devletçilik olgusunun bulunmadığı o dönemde her türlü kamu ihtiyacı, özellikle yapılar hamileri tarafından hayır, ün ve popülerlik kazanmak amacıyla inşa edilmekteydi. Kamu yapıları en yüce hami olan imparator tarafından inşa edilirken, kilise, hastane ve aşevi gibi hayır kurumları zengin aristokrat hamiler tarafından inşa edilmekteydi. Hamilik yapılan

yapının konumu, boyutları ve işlevi yapının hamisine toplum içerisinde özel bir prestij ve statü sağlamaktaydı.

Başkentteki imar faaliyetleri özellikle Theodosius Hanedanı zamanında hız kazanmıştı. Nüfusu giderek artan kentin alanı genişletilmiş ve yeni surlar ile berkitilmişti. Başkente birçok kilise ve hayır kurumu armağan etmişlerdi. Theodosius Hanedanı'nın kadın üyeleri de bu imar yarışı içerisinde oldukça önemli rol oynamışlardı. Bu hanedanın son temsilcilerinden olan Anicia Iuliana hem baba hem de anne tarafından imparator torunuydu. Oldukça variyetli ve nüfuzlu bir kadındı. İmparator Anastasius öldüğünde tahtın kendisine dolayısıyla kocasına verilmesini beklerken saray muhafızlarının başında komutan olan yaşlı Iustinus'a verilmesi kendisini oldukça sarsmıştı.

Iustinus ilerlemiş yaşından ötürü yeğeni Iustinianus'u eş imparator ilan ettiğinde Anicia Iuliana gibi aristokrat aileler bu taht değişikliğini sindirememişlerdi. Anicia Iuliana kendi soylu geçmişini ve tahtı ne kadar çok hak ettiğini tüm başkente ve tahttakilere anlatır bir biçimde başkentteki en görkemli kiliseyi inşa ettirdi. Aziz Polyeuktos kilisesi eski soylu hanedanı temsil ediyor ve yeni tahta çıkmış taşralı Iustinianus'a meydan okuma anlamına geliyordu.

İktidarının ilk yıllarında meydana gelen ve aristokrat ailelerin teşvikiyle büyüdüğü iddia edilen Nika Ayaklanmasıyla imparator Iustinianus neredeyse tahtını kaybediyordu. Ancak etrafında bulunan seçkin komutanlar sayesinde bu isyan başladığı yer olan Hippodromda kanlı bir şekilde bastırıldı. Taşralı bir geçmişe sahip olsa da Iustinianus gençlik yıllarını başkentte geçirmiş ve iyi bir eğitim almıştı. Bu esnada tanıştığı toplumun alt sınıfına ait bir kadın olan Theodora ile evlenmişti. Iustinianus kendisini Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi olarak görüyordu. Barbarlar tarafından gasp edilmiş Roma İmparatorluğunun batı kısmındaki toprakları geri almayı amaçlayan bir dizi seferlere girişti. Bir taraftan da doğuda ezeli düşman Sasanilerle savaş halindeydi. Roma İmparatorluğunu eski görkemli günlerine geri döndürme gayreti içerisindeydi. Kafasında tasarladıklarını yapabilmesi için ilk önce içeride kendisine muhalefet eden kesimi bastırması gerekiyordu. Nika Ayaklanmasının bastırılmasıyla bu engeli aşan Iustinianus kendi otoritesini ve iktidarının meşruiyetini kabul etmeyen kesimlere karşı bir propaganda unsuru olarak mimariyi kullandı.

Nika Ayaklanmasıyla kentin en önemli yapıları yerle bir olmuştu. Bu yapıların eskisinden daha ihtişamlı olarak ayağa kaldırdı. Özellikle kendisine meydan okunan Aziz Polyuktos Kilisesini boyutlarıyla geçecek bir eser inşa etmedikçe iktidarının hep sorgulanacağına inanıyordu. Böylelikle kentin en önemli kilisesi olan Hagia Sophia'yı çok daha görkemli bir şekilde tekrar inşa ettirdi. Kendi iktidarına meydan okuyan diğer yapıların tümünü gölgede bırakan bu yapı onun iktidarının meşruiyetinin, inancına olan bağlılığının ve kendi otoritesinin görsel bir imgesi olarak hâlâ ayakta durmaktadır.

Sonuç olarak iktidar ve mimari arasındaki ilişkinin ne denli bağlaşıklık olduğunu anlatan Anicia Iuliana ve Iustinianus arasındaki iktidar rekabetinden doğan yapıların bu konuyu daha iyi anlamamıza yardımcı olduğu açıktır.

Bugün Roma İmparatorluğunun hâkim olduğu coğrafyada bıraktığı mimari eserler incelendiğinde Roma İmparatorluk geleneğinin mimariyi kendi otoritesinin simgesi, kültürünün yeni coğrafyalara taşınması için bir vasıta, Romalılaştırma unsuru olarak kullandığı bir propaganda aracı olarak fayda gördüğü açıktır. Bu geleneğin temsilcisi olan Iustinianus da mimariyi bu amaçlar doğrultusunda kullanmıştır.

KAYNAKÇA

Birincil Kaynaklar

Agapetus, *Advice to the Emperor. Dialogue on Political Science*. Paul the Silentiary, *Description of Hagia Sophia. Three Political Voices from the Age of Justinian*. Çev., Peter N. Bell. Liverpool: Liverpool University Press, 2009.

Agathias. *The Historia Nova*. Çev., Joseph D. Frendo, Canberra: Sydney University Press, 2006.

Ammianus Marcellinus. *Res Gestae: The Complete Works of Ammianus Marcellinus*. Çev., C. D. Yonge. East Sussex: Delphi Classics, 2016.

Anonim. *Chronicon Paschale*. Çev., Michael Whitby, Liverpool: Liverpool University Press, 2007.

Anonim. *Notitia Urbis Constantinopolitanae*. Şurada: Lucy Grig ve Gavin Kelly, Two Romes, Çev., John Matthews, New York: Oxford University Press, 2012.

Anonim. *Origo Constantini Imperatoris*. Çev., Turhan Kaçar. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2008.

Anonim. *Parastaseis Syntomoi Chronikai in Constantinople in the Early Eighth Century*. Çev., Averil Cameron ve Judith Herrin, Leiden: E. J. Brill, 1984.

Anonim. *Patria, Accounts of Medieval Constantinople*. Çev., Albert Berger, Cambridge: Harvard University Press, 2013.

Anonim. *Scriptores Historiae Augustae III*. Çev., David Magie, London: Harvard University Press, 1932.

Anonim. *The Greek Anthology 1,2,3*. Çev., W. R. Paton. New York: Harvard University Press, 2014.

Cassius Dio. *Dio's Roman History Volume 9*. Çev., Earnest Cary. Cambridge: Harvard University Press, 1955.

Constantine of Rhodos, *On Constantinople and the Church of Holy Apostles*, ed., Liz James. England: Ashgate, 2012.

Constantine Porphyrogennetos. *The Book of Ceremonies*. Çev., Ann Moffatt ve Maxeme Tall. Leiden: Brill, 2012.

Cyril of Scythopolis. *Lives of the Monks of the Palastine*. Çev., R. M. Price. Michigan: Cistercian Publications, 1991.

Demosthenes. *Speeches 18 and 19*. Çev., Harvey Yunis. Texas: University of Texas Press, 2005.

Dionysios Byzantios, *Anaplous Bosporou: Boğaziçi'nde Bir Gezinti*. Çev., Mehmet Fatih Yavuz. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2013.

Eusebius. *Life of Constantine*. Çev., Averil Cameron ve Stuart G. Hall. New York: Oxford University Press, 1999.

Eutropius. *The Breviarum ab Urbe Condita*. Çev., H. W. Bird. Liverpool: Liverpool University Press, 2007.

Evagrius Scholasticus. *The Ecclesiastical History of Evagrius Scholasticus*. Çev., Michael Whitby. Liverpool: Liverpool University Press, 2000.

Flavius Josephus, *Jewish Antiquities*, Çev., William Whiston. London: Wordsworth Editions, 2006.

Gregory of Tours. *Glory of the Martyrs*. Çev., Raymond Van Dam. Liverpool: Liverpool University Press, 2004.

Herodotus. *The Histories*. Çev., G. C. Maucaulay. New York: Barnes & Noble Classics, 2004.

Ioannes Lydos. *De Mensibus*. Çev., Mischa Hooker. Lewistone: Edwin Mellen Press, 2013.

Ioannes Malalas. *The Chronicle of John Malalas*. Çev., Elizabeth Jeffreys. Melbourne: Australian Association for Byzantine Studies, 1986.

John Bishop of Ephesus. *The Third Part of the Ecclesiastical History*. Çev., R. Payne Smith. Oxford: Oxford University Press, 1860.

Juvenal. *Juvenal and Persius: Satires of Juvenal*. Çev., G. G. Ramsay. London: Harvard University Press, 1928.

Lactantius, *De Mortibus Persecutorum*. Şurada: Philip Schaff ed., The Ante-Nicene Fathers Volume 7. Massachusetts: Hendricson Publishing, 1996.

Mabeyinci Pavlos. *Ayasofya'nın Betimi*. Çev., Samih Rifat. İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2010.

Marcellinus Comes. *The Chronicle of Marcellinus*. Çev., Brian Croke. Sydney: Australian Association for Byzantine Studies, 1995.

Pliny the Younger. *Complete Letters*. Çev., P. G. Walsh. New York: Cambridge University Press, 2006.

Polybius. *The Histories*. Çev., Robin Waterfield. New York: Oxford University Press, 2010.

Prokopios. *Bizans'ın Gizli Tarihi*. Çev., Orhan Duru. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.

Procopius. *On Buildings*. Çev., H. B. Dewing. Cambridge: Harvard University Press, 1989.

Prokopios, *İstanbul'da Iustinianus Döneminde Yapılar: Birinci Kitap*, Çev., Erendiz Özbayoğlu. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1994.

Prokopios. *The Wars of Justinian*. Çev., H. B. Dewing. Indianapolis: Hackett Publishing, 2014.

Seutonius. *Lives of The Caesars*, Çev., Catharine Edwards. New York: Oxford University Press, 2008, 266.

Tacitus. *The Annals*, Çev., J. C. Yardley. New York: Oxford University Press, 2008.

Themistius. *Politics, Philosophy and Empire in the Fourth Century: Select Orations of Themistius*. Çev., Peter Heather ve David Moncur. Liverpool: Liverpool University Press, 2001, 121.

Theophanes Confessor. *Chronicle*. Çev., Cyril Mango. Oxford: Oxford University Press, 1997.

Thucydides. *The Peloponnesian War*. Çev., Martin Hammond. Oxford: Oxford University Press, 2009.

Virgil. *Aeneid*. Çev., Frederick Ahl. Oxford: Oxford University Press, 2007.

Zosimus. *New History*. Çev., Ronald T. Ridley. Canberra: The Australian Association For Byzantine Studies, 1982, 37.

Modern Çalışmalar

Akalın, Kutlu. “Co-Existence and Persecution: Sixth-Century Constantinople according to John of Ephesus.” Doktora tezi, Princeton University, 2011.

Akyürek, Engin, ed. *The Byzantine Court: Source of Power and Culture*. İstanbul: Koç University Press, 2013.

Angelova, Diliانا. “Stamp of Power: The Life and The Afterlife of Pulcheria’s Buildings,” şurada, *Byzantine Images and their Afterlives* ed., Lynn Jones. New York: Routledge, 2014.

———. *Sacred Founders: Women, Men and Gods in the Discourse of Imperial Founding, Rome through Early Byzantium*. Oakland: University of California Press, 2015.

Arslan, Murat. *İstanbul’un Antikçağ Tarihi: Klasik ve Hellenistik Dönemler*. İstanbul: Odin Yayıncılık, 2010.

Arslan, Murat ve Turhan Kaçar ed. *Byzantion’dan Constantinopolis’e İstanbul Kuşatmaları*. İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2017.

Bardill, Jonathan. “The Church of Saints Sergius and Bacchus in Constantinople and the Monophysite Refugees.” *Dumbarton Oaks Papers* 54 (2000): 1-11.

———. *Constantine, Divine Emperor of the Christian Golden Age*. New York: Cambridge University Press, 2012.

———. “The Golden Gate in Constantinople: A Triumphal Arch of Theodosius I.” *American Journal of Archaeology* 103/4 (1999): 671-696.

———. “The Palace of Lausus and Nearby Monuments in Constantinople: A Topographical Study.” *American Journal of Archaeology* 101/1 (1997): 67-95.

———. *Brickstamps of Constantinople Volume 1*. New York: Oxford University Press, 2004.

Barker, John. *Justinian and the Later Roman Empire*. Madison: Wisconsin University Press, 1966.

Bassett, Sarah. “Excellent Offerings: The Lausus Collection in Constantinople.” *The Art Bulletin* 82/1 (2000): 6-25.

———. *The Urban Image of Late Antique Constantinople*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.

Bauer, Franz Alto. “Urban Space and Ritual: Constantinople in Late Antiquity.” *Acta Ad Archaeologiam et Artium Historiam Pertinentia* 15 (2001): 1-49.

Brown, Peter. *Geç Antikçağ Dünyası*. Çev., Turhan Kaçar. İstanbul: Alfa Basım Yayım, 2017.

Bury, J. B. *History of Later Roman Empire from the Death of Theodosius I to the Death of Justinian Volume I*. New York: Dover Publications, 2016.

———. *History of Later Roman Empire from the Death of Theodosius I to the Death of Justinian Volume II*. New York: Dover Publications, 2016.

Cameron, Alan. *Circus Factions: Blues and Greens at Rome and Byzantium*. New York: Oxford, 1999.

Cameron, Averil, ed. *The Cambridge Ancient History Volume XIV Late Antiquity: Empire and Successors AD 425-600*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.

———. “Anician Myths.” *The Journal of Roman Studies* 102 (2012): 133-171.

Cameron, Averil. “Procopius and the Church of St. Sophia.” *The Harvard Theological Review* 58/1 (1965): 161-163.

———. *The Byzantines*. Oxford: Blackwell Publishing, 2006.

———. *Procopius and the Sixth Century*. London: Routledge, 1996.

- . *The Later Roman Empire*. London: Fontana Press, 1993.
- . *The Mediterranean World in Late Antiquity AD 395-700*. New York: Routledge, 2012.
- . *Byzantine Christianity: A Very Brief History*. London: SPCK, 2017.
- Cesaretti, Paolo. *Theodora: Empress of Byzantium*. Çev., Rosanna M. Giammanco Frongia. New York: The Vendom Press, 2004.
- Cheynet, Jean-Claude, ed. *Bizans Dünyası: Bizans İmparatorluğu I (330-641)*, Çev., Aslı Bilge. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2004.
- . *Bizans Dünyası: Bizans İmparatorluğu II (641-1204)*, Çev., Aslı Bilge. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2006.
- Connor, Carolyn L. *Bizans'ın Kadınları*. Çev., İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018.
- Constantelos, Demetrios J. *Byzantine Philanthropy and Social Welfare*. New York: Rutgers University Press, 1968.
- Croke, Brian. "Justinian, Theodora and the Church of Saints Sergius and Bacchus." *Dumbarton Oaks Papers* 60 (2006): 25-63.
- . "Justinian's Constantinople," Şurada: *The Cambridge Companion to The Age of Justinian*, Michael Maas, ed., 60-86. New York: Cambridge University Press, 2005.
- . "Historiography," Şurada: *The Oxford Handbook of Late Antiquity*, ed., Scott Fitzgerald Johnson, 405-436. New York: Oxford University Press, 2012.
- Crow, James, Jonathan Bardill ve Richard Bayliss, *The Water Supply of Byzantine Constantinople*. London: The Society for the Promotion of Roman Studies, 2008.
- Dagron, Gilbert. *Emperor and Priest: The Imperial Office in Byzantium*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.
- . *Konstantinopolis Hipodromu: Oyunlar, Halk ve Politika*. Çev., İsmail Yerguz. İstanbul: Sel Yayıncılık, 2012.
- Dark, Ken R. ve A. L. Harris. "The Last Roman Forum: the Forum of Leo in Fifth-century Constantinople," *Greek, Roman, and Byzantine Studies* 48, no. 1, 2008.

Dark, Ken ve Feridun Özgümüş. *Constantinople Archaeology of a Byzantine Megapolis*. Oxford: Oxbow Books, 2013.

Downey, Glanville. *Constantinople in the Age of Justinian*. Norman: Oklahoma University Press, 1968.

———. “Justinian as a Builder.” *The Art Bulletin* 32/4 (1952): 262-266.

———. “Notes on the Topography of Constantinople.” *The Art Bulletin* 34/3 (1952): 235-236.

———. “The Architectural Significance of the Use of the Word Stoa and Basilike in Classical Literature,” *American Journal of Archaeology* 41, no. 2 (1937): 194-211.

———. “The Composition of Procopius: De Aedificiis,” *Transactions and Proceedings of the American Philological Association* 78, (1947): 171-183.

Duygu, Zafer. *Hristiyanlık ve İmparatorluk: Geç Antikçağ’da Kilise-Devlet ilişkileri ve Kristoloji Paradigmaları*. İstanbul: Divan Kitap, 2017.

Düzgüner, Fırat. *Iustinianus Dönemi’nde İstanbul’da Yapılar*. İstanbul. Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2004.

Elsner, Jas. “Perspectives in Art,” Şurada: *The Cambridge Companion to The Age of Constantine*, Noel Lenski, ed., 255-277. New York: Cambridge University Press, 2012.

Elton, Hugh. *The Roman Empire in Late Antiquity: A Political and Military History*. Cambridge: Cambridge University Press, 2018.

Erginöz, Murat Aykaç. *Mimarlık ve Şehircilik Tarihi*. İstanbul: Arion Yayınevi, 2010.

Evans, J. A. S. *The Age of Justinian: The Circumstances of Imperial Power*. New York: Routledge, 2001.

———. *The Emperor Justinian and The Byzantine Empire*. London: Greenwood Press, 2005.

———. *The Power Game in Byzantium: Antonina and the Empress Theodora*. London: Continuum International Publishing, 2011.

———. “Procopius of Caesarea and the Emperor Justinian,” *The Canadian Historical Association* 3/1, (1968): 126-139.

Eyice, Semavi, ed. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Ekonomik Toplumsal Tarih Vakfı, 1993.

Eyice, Semavi. *Bizans Devrinde Boğaziçi*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2007.

———. *Tarih Boyunca İstanbul*. İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2010.

Freely, John. *Byzantine Monuments of Istanbul*. Cambridge: Cambridge University, 2004.

Garipzanov, Ildar. *Graphic Signs of Authority in Late Antiquity and the Early Middle Ages: 300-900*. Oxford: Oxford University Press, 2018.

Gilmer, James M. “Procopius of Caesarea: A Case Study in Imperial Criticism,” *Byzantina Symmeikta* 23, (2013): 45-57.

Grant, Michael. *From Rome to Byzantium: The Fifth Century AD*. New York: Routledge, 1998.

Greatrex, Geoffrey ve Jonathan Bardill. “Antiochus the Praepositus,” *Dumbarton Oaks Papers* 50 (1996): 117-197.

Greatrex, Geoffrey. “The Nika Riot: A Reappraisal,” *The Journal of Hellenic Studies* 117 (1997): 60-86.

———. “The Date of Procopius’ Buildings in the Light of Recent Scholarship,” *Estudios Bizantinos* 1, (2013): 13-29.

Gregory, Timothy. *Bizans Tarihi*. Çev., Esra Ermert. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2016.

Fowden, Elizabeth Key. “Constantine and the Peoples of the Eastern Frontier,” Şurada: *The Cambridge Companion to The Age of Constantine*, ed., Noel Lenski, 377-398. New York: Cambridge University Press, 2012.

Haldon, John, ed. *A Social History of Byzantium*. West Sussex: Blackwell Publishing, 2009.

Hansen, William. *Classical Mythology: A Guide to the Mythical World of the Greeks and Romans*. New York: Oxford University Press, 2004.

Harris, Jonathan. *Constantinople: Capital of Byzantium*. Wiltshire: Continuum Books, 2007.

———. *The Lost World of Byzantium*. United Kingdom: Yale University Press, 2015.

Harrison, R. M. “The Church of St. Polyeuktos in Istanbul and the Temple of Solomon.” *Harvard Ukrainian Studies* 7 (1983): 276-279.

———. *A Temple For Byzantium: The Discovery and Excavation of Anicia Juliana’s Palace Church in Istanbul*. Texas: University of Texas Press, 1989.

Harvey, Susan Ashbrook. *Asceticism and Society in Crisis: John of Ephesus and the Lives of Eastern Saints*. Berkeley: University of California Press, 1990.

Hatlie, Peter. *The Monks and Monasteries of Constantinople: ca. 350-850*. New York: Cambridge University Press, 2011.

Herrin, Judith. *Byzantium: The Surprising Life of A Medieval Empire*. New York: Penguin Books, 2007.

Hill, Barbara. *Bizans İmparatorluk Kadınları: İktidar, Himaye ve İdeoloji*. Çev., Elif Gökteke Tut. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003.

Hornblower, Simon ve Antony Spawforth, ed. *The Oxford Classical Dictionary*. New York: Oxford University Press, 1999.

James, Liz, ed. *A Companion to Byzantium*. West Sussex: Blackwell Publishing Ltd, 2010.

Jeffreys, Elizabeth, ed. *The Oxford Handbook of Byzantine Studies*. New York: Oxford University Press, 2008.

Johnson, Mark J. “Architecture of Empire,” Şurada: *The Cambridge Companion to The Age of Constantine*, ed., Noel Lenski, 278-298. New York: Cambridge University Press, 2012.

Johnson, Scott, ed. *The Oxford Handbook of Late Antiquity*. New York: Oxford University Press, 2012.

Jones, A. H. M. *The Later Roman Empire 284-602: A Social Economic and Administrative Survey Volume I*. Norman: University of Oklahoma Press, 1964.

Kaçar, Turhan. *Geç Antikçağ'da Hristiyanlık: Doğu'da İsa Doktrininin Siyasi ve Entelektüel Tarihi*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2009.

———. “Pagan Byzantion’dan Hristiyan Konstantinopolis’e: Fetih Öncesi İstanbul’da Din ve Toplum,” Şurada: *Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi Volume 5*, ed. 22-67. İstanbul: İstanbul Belediyesi Kültür A.Ş., 2016.

Kaldellis, Anthony. “The Forum of Constantine in Constantinople: What do we know about its original architecture and adornment?” *Greek, Roman and Byzantine Studies* 56 (2016): 717-739.

———. *Procopius of Caesarea*. Philadelphia: Pennsylvania University Press, 2004.

Kazhdan, A, ed. *The Oxford Dictionary of Byzantium*. London: Oxford University Press, 1991.

Kiilerich, Bente. “The Image of Anicia Juliana in the Vienna Dioscurides: Flattery or Appropriation of the Imperial Imagery,” *Symbolae Osloenses: Norwegian Journal of Greek and Latin Studies* 76, no. 1 (2001): 169.

Kleinbauer W. Eugene, Antony White ve Henry Matthews. *Hagia Sophia*. İstanbul: Archaeology and Art Publications, 2004.

Krautheimer, Richard. *Three Christian Capitals: Topography and Politics*. California: University of California Press, 1983.

Kuban, Doğan. *İstanbul: Bir Kent Tarihi*. Çev., Zeynep Rona. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010.

Lee, A. Doug. *From Rome to Byzantium AD 363 to 565: The Transformation of Ancient Rome*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2013.

Lenski, Noel, ed. *The Cambridge Companion to The Age of Constantine*. New York: Cambridge University Press, 2012.

Lenski, Noel. “The Reign of Constantine,” Şurada: *The Cambridge Companion to The Age of Constantine*, ed., Noel Lenski, 59-90. New York: Cambridge University Press, 2012.

Lethaby, W. R. ve Harold Swainson. *The Church of Sancta Sophia Constantinople: A Study of Byzantine Building*. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi, 2019.

Limberis, Vasiliki. *Divine Heiress: The Virgin Mary and the Creation of Christian Constantinople*. New York: Routledge, 1994.

Little, Lester K, ed. *Plague and the End of Antiquity: The Pandemic of 541-750*. New York: Cambridge University Press, 2007.

Lomas, Kathryn ve Tim Cornell. *Bread and Circuses: Euergetism and Municipal Patronage in Roman Italy*. London: Routledge, 2003.

Maas, Michael, ed. *The Cambridge Companion to the Age of Justinian*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.

Magdalino, Paul. *Orta Çağda İstanbul: Altıncı ve On Üçüncü Yüzyıllar Arasında Konstantinopolis'in Kentsel Gelişimi*, Çev., Barış Cezar. İstanbul. Koç Üniversitesi Yayınları, 2012.

———. “Byzantium=Constantinople,” Şurada: *A Companion to Byzantium*, ed., Liz James, 43-54. West Sussex: Blackwell Publishing Ltd, 2010.

Magie, David. *Roman Rule in Asia Minor: To the End of the Third Century After Christ Volume I*. Princeton: Princeton University Press, 1950.

Maguire, Henry. *Bizans Saray Kültürü 829-1204*. Çev., Müfit Günay. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2017.

———. *Earth and Ocean: The Terrestrial World in Early Byzantine Art*. University Park: Pennsylvania State University Press, 1987.

Maguire, Henry ve Robert Ousterhout, ed., *Konstantinopolis: Şehrin Dokusu*, Çev., Hazal Yalın. İstanbul: Alfa Yayınları, 2016.

Mango, Cyril. *Bizans Mimarisi*. Çev., Mine Kadiroğlu. Ankara: Rekmay, 2006.

———. *Studies on Constantinople*. Hampshire: Variorum Asgate Publishing Limited, 1997.

———. *The Art of the Byzantine Empire*. Toronto: University of Toronto Press, 2009.

———. “The Byzantine Inscriptions of Constantinople: A Bibliographical Survey.” *American Journal of Archaeology* 55/1 (1951): 52-66.

———. *The Development of Constantinople as an Urban Centre*, Şurada; Cyril Mango, ed., Studies on Constantinople. Hampshire: Variorum Asgate Publishing Limited, 1997.

Mango, Cyril ed., *The Oxford History of Byzantium*. New York: Oxford University Press, 2002.

Mango, Cyril ve Ihor Sevckenko. “Remains of the St. Polyeuktos at Constantinople.” *Dumbarton Oaks Papers* 15 (1961): 243-247.

Martindale J. R. *The Prosopography of The Later Roman Empire Volume III A&B*. Cambridge: Cambridge University Press, 1992.

Mathews, Thomas. *Byzantium: From Antiquity to the Renaissance*. New Haven: Yale University Press, 1998.

———. *The Early Churches of Constantinople: Art and Liturgy*. London: Pennsylvania State University Press, 1971

McClanan, Anne. *Representations of Early Byzantine Empresses: Image and Empire*. New York: Palgrave Macmillan, 2002.

McCormick, Michael. *Eternal Victory: Triumphal Rulership in Late Antiquity, Byzantium and The Early Medieval West*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990.

Mitchell, Stephen. *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi*. Çev., Turhan Kaçar. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2016.

Mithen, Steven. *Susuzluk: Antik Dünyada Su ve İktidar*. Çev., Ebru Kılıç. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2017.

Morey, Charles Rufus. “The Mosaics of Hagia Sophia.” *The Metropolitan Museum of Art Bulletin* 2/7 (1944): 201-210.

Müller-Wiener, Wolfgang. *İstanbul'un Tarihsel Topografyası*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007.

———. *Bizans'tan Osmanlı'ya İstanbul Limanı*, Çev., Erol Özbek. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003.

Nathan, Geoffrey. “Pothos tes Philoktistou: Anicia Juliana’s Architectural Narratology,” şurada, *Papers in Honour of Roger Scott*, ed. John Burke. Melbourne: Australian Association for Byzantine Studies, 2006.

Necipoglu, Nevra, ed., *Byzantine Constantinople: Monuments, Topography and Everyday Life*. Leiden: Brill, 2001.

Nicholson, Oliver, ed. *The Oxford Dictionary of Late Antiquity*. Oxford: Oxford University Press, 2018.

Nicols, John. *Civic Patronage in the Roman Empire*. Leiden: Brill, 2013.

Nielson, Inge. “Creating Imperial Architecture,” Şurada: *A Companion to Roman Architecture*, ed., 45-62. Roger B. Ulrich ve Caroline K. Quenemoen, West Sussex: Blackwell Publishing, 2014.

Ostrogorsky, Georg. *Bizans Devleti Tarihi*. Çev., Fikret Işıltan. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2015.

Ousterhout, Robert, ed. *Konstantinopolis: Şehrin Dokusu*. İstanbul: Alfa Basım Yayım, 2016.

———. “Churches and Monasteries,” Şurada: *The Oxford Handbook of Byzantine Studies*, ed., Elizabeth Jeffreys, John Haldon ve Robin Cormack, 352-357. New York: Oxford University Press, 2008.

Ousterhout, Robert. *Master Builders of Byzantium*. Philadelphia: The University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology, 2008.

Panou, Eirini. *The Cult of St. Anna in Byzantium*. New York: Routledge, 2018.

Patricios, Nicholas. *The Sacred Architecture of Byzantium: Art, Liturgy and Symbolism in Early Christian Churches*. New York: I. B. Tauris, 2014.

Pentcheva, Bissera V. *Icons and Power: The Mother of God in Byzantium*. University Park: Pennsylvania State University, 2006.

Pitarakis, Brigitte, ed. *Hippodrome: A Stage for Istanbul's History*. İstanbul: Pera Müzesi Yayını, 2010.

Potter, David. *Theodora: Actress, Empress, Saint*. New York: Oxford University Press, 2015.

Pralong, Annie, ed. *Bizans: Yapılar, Meydanlar, Yaşamlar*. Çev., Buket Kitapçı Bayrı. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2011.

Rapp, Claudia. "Literary Culture under Justinian," Şurada: *The Cambridge Companion to The Age of Justinian*, Michael Maas, ed., 376-397. New York: Cambridge University Press, 2005.

Rautman, Marcus. *Daily Life in The Byzantine Empire*. Greenwood: Greenwood Press, 2006.

Rice, Tamara Talbot. *Everyday Life in Byzantium*. London: B. T. Batsford LTD, 1967.

Roth, Leland M. *Understanding Architecture: Its Elements, History and Meaning*. New York: Routledge, 2018.

Rousseau, Philip, ed. *A Companion to Late Antiquity*. West Sussex: Blackwell Publishing, 2012.

Russell, Thomas. *Byzantium and the Bosphorus: A Historical Study, from the Seventh Century BC until the Foundation of Constantinople*. Oxford: Oxford University Press, 2017.

Saltuk, Secda. *Antik Çağda Hipodromlar, Circuslar*. İstanbul: Ege Yayınları, 2001.

Sennett, Richard. *Ten ve Taş: Batı Uygarlığında Beden ve Şehir*. Çev., Tuncay Birkan. İstanbul: Metis Yayınları, 2011.

Shephard, Jonathan, ed. *The Cambridge History of The Byzantine Empire*, Cambridge: Cambridge University Press, 2008.

Sherrard, Philip. *Constantinople: Iconography of a Sacred City*. London: Oxford University Press, 1965.

Stephenson, Paul. *Büyük Konstantin: Yenilmez İmparator, Muzaffer Hristiyan*. Çev., Gürkan Engin. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016.

Tezcan, Hülya. *Topkapı Sarayı ve Çevresinin Bizans Devri Arkeolojisi*. İstanbul: Mer Ajans, 1989.

Treadgold, Warren. *A History of the Byzantine State and Society*. California: Stanford University Press, 1997.

———. *The Early Byzantine Historians*. New York: Palgrave Macmillan, 2007.

Türkoğlu, İnci Eskiçağ'da Kadıköy. İstanbul: Ege Yayınları, 2017.

Ulrich, Roger B. ve Caroline K. Quenemoen, ed. *A Companion to Roman Architecture* (West Sussex: Blackwell Publishing, 2014).

Vasiliev, Alexander. *Bizans İmparatorluğu Tarihi*. Çev., Tevabil Alkaç. İstanbul: Alfa Yayınları, 2015.

Wace, Henry, ed. *A Dictionary of Christian Biography and Literature*, Boston: Little, Brown and Company, 1911.

Wienand, Johannes, ed. *Contested Monarchy: Integrating the Roman Empire in the Fourth Century AD*. New York: Oxford University Press, 2015.

Whitby, Michael. "The Long Walls of Constantinople." *Byzantion* 55/2 (1985): 560-583.

Wilkinson, Kevin W. "Palladas and the Foundation of Constantinople." *The Journal of Roman Studies* 100 (2010): 179-194.

Woods, David. "The Church of Saint Acacius at Constantinople." *Vigiliae Christianae* 55/2 (2001): 201-207.

———. "The Date of the Translation of the Relics of SS. Luke and Andrew to Constantinople." *Vigiliae Christianae* 45, (1991): 286-292.

———. "Late Antique Historiography: A Brief History of Time," Şurada: *A Companion to Late Antiquity*, ed., Philip Rousseau, 354-371. West Sussex: Blackwell Publishing, 2012.

Yasin, Ann Marie. "Sacred Space and Visual Art," Şurada: *The Oxford Handbook of Late Antiquity* ed., Scott Fitzgerald Johnson, 935-969. New York: Oxford University Press, 2012.

Yavuz, Mehmet Fatih. *Byzantion: Byzas'tan Constantinus'a Antik İstanbul*. İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2014.

Yegül, Fikret. *Antik Çağ'da Hamamlar ve Yıkanma*. Çev., Emel Erten. İstanbul: Homer Kitabevi, 2006.

———. *Roma Dünyasında Yıkanmak*. Çev., Emel Erten. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2011.

Yerasimos, Stephane. *Constantinople: Istanbul's Historical Heritage*. Germany. Ullman Publishing, 2010.

Zuiderhoek, Arjan. *The Politics of Munificence in the Roman Empire*. New York, Cambridge University Press, 2009.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı:

Hüseyin

Soyadı:

Salıkoğlu

Uyruğu:

T.C

Doğum Tarihi ve Yeri:

1980/ İstanbul

Elektronik Posta:

hsalikoglu@gmail.com

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Yılı
Lisans	BAU, Turizm Fakültesi	2002

İŞ TECRÜBESİ

Tarih	Kurum	Görev
2012-2019	Serbest	Turist Rehberi

YABANCI DİLLER

İleri düzeyde İngilizce ve Almanca

HOBİLER

Kitap okumak, yeni yerler ve kültürler tanımak, koleksiyon yapmak.